

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog

for

Dansk Skolehistorie

1971

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Årbog for Dansk Skolehistorie udgives af Selskabet for Dansk Skolehistorie. Redaktionsudvalget består af afdelingsleder, dr. theol. K. E. Bugge, lektor, cand. mag. Aksel Nellemann, overbibliotekar, cand. mag. Robert Hellner, afd.leder, cand. mag. Vagn Skovgaard-Petersen og professor, dr. phil. Roar Skovmand.

Årbogen sendes til selskabets medlemmer, men kan også købes gennem boghandelen.

Bidrag til årbogen samt bøger, der ønskes anmeldt, sendes til redaktøren, afd.leder V. Skovgaard-Petersen, Taffelbays Allé 15, 2900 Hellerup.

Indmeldelse i Selskabet for dansk Skolehistorie sker ved henvendelse til selskabets kasserer, amanuensis Ingrid Markussen, Solbjergsvinget 3, 3460 Birkerød. Medlemskontingentet er 30 kr. årligt, for unge under uddannelse samt for pensionister dog 15 kr. Ægtepar kan for 40 kr. opnå et medlemskab, der giver begge ægtefæller stemmeret på generalforsamlingen, men kun giver ret til ét eksemplar af årbogen.

Selskabets bestyrelse består af:

Overbibliotekar *Aage Bonde*

Overbibliotekar *Robert Hellner* (formand)

Amanuensis, dr. phil. *G. Japsen*

Landsarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen*

Amanuensis *Ingrid Markussen* (kasserer)

Lektor *Aksel Nellemann*

Amtsskolekonsulent *J. Ingemann Petersen* (næstformand)

Afdelingsleder *Vagn Skovgaard-Petersen* (sekretær)

Overlærer *Ole Warthoe-Hansen*

ÅRBOG FOR DANSK SKOLEHISTORIE 1971

Årbog for Dansk Skolehistorie 1971

5. årgang

Redigeret af *Vagn Skovgaard-Petersen*

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Udgivet med støtte fra Undervisningsministeriet

ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE

Indholdsfortegnelse

<i>Claus Bjørn</i> : Folkehøjskolen og andelsbevægelsen	7
<i>Ingrid Markussen</i> : Folkeskolens tilsyn gennem 150 år	29
<i>Ingrid Markussen</i> : Skolehistorie i seminariets historieundervisning	44
<i>Knud Arnfred</i> : Sang bliver et skolefag	54
<i>L. S. Ravn</i> : Danskskrevne sydslesvigske skolekrøniker	76
<i>Karl Rønne</i> : Læseklasserne – deres opståen og første udvikling	91
 <i>Skole og Samfund 1970–71.</i>	
Af højskoleadjunkt, cand. mag. <i>Gunhild Nissen</i>	117
 <i>Skolehistorisk Litteratur.</i>	
Margrethe Christiansen: Ingeborg Appel og Askov. – Ved professor, dr. theol. <i>P. G. Lindhardt</i>	136
Margrethe Christiansen: Jacob Appel. En mand og hans arv. – Ved professor, dr. theol. <i>P. G. Lindhardt</i>	136
Jørgen Jørgensens Erindringer. – Ved professor, dr. phil. <i>Erik Rasmussen</i> ..	142
Vagn Skovgaard-Petersen m. fl.: Skolebøger i 200 år. – Ved professor, dr. phil. <i>Roar Skovmand</i>	144
C. C. Kragh-Müller: En skole bliver til. Bernadotteskolen – de første 20 år. Ved kandidatstipendiat, cand. mag. <i>Ellen Nørgaard</i>	148
 <i>Bibliografi over dansk skolehistorie 1970.</i>	
Ved amanuensis, mag. art. <i>Ingrid Markussen</i>	151
 <i>Nyt og noter.</i>	
Fra chatollets gamle skuffer	159
Den gamle skole i Toftum på Rømø	162
Selskabet for Dansk Skolehistorie	163
Institut for Dansk Skolehistorie	164
Indsamling af kilder til friskolernes historie	165
 <i>Personregister</i>	 167

Folkehøjskolen og andelsbevægelsen

Af CLAUS BJØRN

Mag.art. *Claus Bjørn* har siden 1965 arbejdet på udforskningen af den danske andelsbevægelses gennembrudstid i 1880'erne. Han har i særlig grad stræbt efter at se andelsbevægelsen på baggrund af tidens sociale, politiske og kulturelle brydninger. Denne afhandling – en bearbejdelse af hans magisterkonferensforelæsnung i september 1970 – er en skitse til skildringen af andelsbevægelsens forhold til de folkelige strømninger i en senere større sammenhæng.

I 1959 udsendte Andelsudvalget en bog »Andelsideen under nutidens vilkår« som en hilsen til redaktør, cand. polit. *Aage Axelsen-Drejers* 70 års dag, og blandt bidragene finder man en afhandling af fhv. højskoleforstander *Frode Aagaard* med titelen: »Højskolen og andelsbevægelsen«. Denne behandling af emnet er den seneste i mere end blot oversigtsform, og Aagaard gennemgår så omtrent alt, hvad der er blevet ytret herom både fra højskolens og fra andelsbevægelsens side. Undersøgelsen munder ud i den konklusion, at »der har gennem årene været en nøje forbindelse mellem højskolen og andelsbevægelsen, selv om det må erkendes, at højskolens betydning har været af indirekte art«¹.

Det er, hvad der ganske nøgternt kan uddrages af snart trekvart århundredes skrift og tale om forholdet mellem disse to på en gang så betydningsfulde og karakteristiske institutioner i det danske samfund i nyere tid. Frode Aagaard kunne også have sluttet sin gennemgang med at konstatere, at vi i snart mange år har været overbevist om denne forbindelses eksistens uden egentlig at have ret meget at bygge denne overbevisning på². Nedenstående artikel vil utvivlsomt først og fremmest kunne tjene til at underbygge det sidste led i det netop formulerede udsagn – det usikre grundlag – men skulle dog også kunne bidrage positivt med en udredning af de implicerede faktorer, der måtte indgå i en forbindelse, og antyde en vej fremad til udforskning af forholdet mellem den grundtvigske højskole og andelsbevægelsen.

1882 vil i det følgende blive betragtet som udgangspunkt for dansk andelsbevægelse. Brugforeningsbevægelsens oprindelsessituation var

væsensforskellig fra produktionsandelsbevægelsens, og det er vel denne sidste, man især forestiller sig med udtrykket: andelsbevægelsen i Danmark. De to sider af andelsbevægelsen synes først at have fundet sammen i 1890'erne ved oprettelsen af indkøbsforeningerne og ved stiftelsen af Andelsudvalget i 1899. Der kan naturligvis for årene forinden påvises personsammenfald som i tilfældet *Hans Dønnergaard*, men nogen almindelig forestilling om fællesskab i organisation kan næppe spores³. Landbrugets produktionsandelsbevægelse bygger på andelsmejerierne – andelssvineslagterierne stod direkte på mejeriernes skuldre, og den snart talstærke forgrening af indkøbs- og afsætningsorganisationer var sekundærforeninger, der havde primærforeninger som mejerier, slagterier og brugsforeninger som medlemmer. Man kan derfor tillade sig at koncentrere sin opmærksomhed mod den eventuelle forbindelse mellem folkehøjskolen og andelsmejerierne i disses gennembrudsperiode fra 1882 til årtiets slutning.

Fra andelsmejeribevægelsens gennembrudsår er aflejret et betydeligt, men spredt kildemateriale i form af forhandlingsprotokoller, medlemslister, vedtægter, byggeregnskaber osv. Avisindlæg i hundredvis, mødeindbydelser og avertissementer, der må tælles i tusinder, kan suppleres med artikler i landbrugspressen. Der er tale om et materiale, der til ensformighed afspejler økonomiske argumenter og overvejelser – når det går vidt, er der også enkelte referencer til organisationsmæssige, sociale og politiske forhold⁴. En dagbog ført af en ung lærer i Asbo en halv kilometer nord for Vejen netop omkring andelsmejeribevægelsens gennembrud på egnen afspejler de sognepolitiske stridigheder, der sammen med ovennævnte hensyn bestemte, hvor og hvornår der skulle bygges mejerier i Bække og Læborg sogne⁵. Man kan finde en mejeriforhandlingsprotokol ført med bolleå og små begyndelsesbogstaver i substantiver og således knytte en forbindelse til en grundtvigsk kreds, og et andet sted dyster ingen ringere end *Vilhelm Beck* og den grundtvigske mejeriformand på bibelkundskab om søndagsarbejde i det nyoprettede mejeri – men det er isolerede, utypiske tildragelser⁶. Brugsforeningspioneren *Severin Jørgensen* har siden givet udtryk for en sammenhæng mellem højskolens folkelige vækkelse og en immateriel overbygning på andelsbevægelsen, og det samme kan findes hos en af dansk andelsbevægelses få »ideologer«, højskolemanden og husmandslederen *Knud Thøgersen*. Det er dog snarest brugsforeningssynspunkter, de to mænd giver udtryk for, og over for dem

står den ubestridte førstemand i landbrugets andelsbevægelse gennem mange år, *Anders Nielsen*, Svejstrup Østergaard, der har fremholdt de økonomiske forudsætninger for 80'ernes nybrud – »Nød lærer nøgen kvinde at spinde«⁷. Det er således ikke med udgangspunkt i det materiale, der er aflejret i forbindelse med andelsbevægelsens gennembrud, forholdet mellem højskole og andelsmejerier skal søges belyst. Langt snarere må man gå ud fra den »anden side«, højskolens undervisning, dens lærere og dens elevflok.

Højskoleforstanderen og andelsmanden *J. Th. Arnfred* har i »Den danske andelsbevægelse« slået fast, at højskolen aldrig har undervist i andelsbevægelse, og alt tyder på, at dette har usvækket gyldighed. *Ludvig Schrøder*, der så tidligt som i 1888 i Landstinget pegede på højskolens positive virke bl. a. ved at henvise til andelsmejerierne, indrømmede næppe disse en særlig plads i sin samfundsundervisning, dersom omtalen af emnet i hans »Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje« afspejler linien i foredragene. *Anders Jørgensen* i Høng skrev i 1889, at gamle højskoleelever var talrige i mejeri- og slagteribestyrelser landet over, men netop fra vinteren 1889–90 viser en Høngelevs foredragsreferater, at Anders Jørgensen alene bragte andelsbevægelsen på bane ved en gennemgang af engelske samfundsforhold⁸.

Højskolelærerne engagerede sig bredt i 1880'ernes samfundsforhold, men ser man på deltagelsen i andelsmejeribevægelsen, er udbyttet beskedent. Forstanderen for den lille højskole i Janderup vest for Varde, *Jesper Madsen*, var i 1883 initiativtager til et andelsmejeri i højskolens nabolag. Han tilskyndede til oprettelse af mejerier andre steder i Ribe amt og var i begyndelsen af 1884 en af de første, der bragte kendskabet til andelsmejeribevægelsen over på den anden side af den jyske højdyryg. Senere søgte han i 1888 sammen med andre at rejse modstand mod et lovforslag om fælles- og andelsmejerier fra regeringens side⁹. *Jesper Madsen*'s plads i andelsmejeribevægelsens historie er således sikker, men i højskolens annaler har han knapt nok efterladt sig spor. På Djursland er forstanderen for den nærmest indremissionske højskole i Voldby primus motor ved oprettelsen af de første mejerier i denne del af Jylland¹⁰. Også *Klavs Berntsen* gav en hånd med, da andelsmejeribevægelsen nåede det nordlige Fyn. Ifølge erindringerne slog han drabelige slag for andelsprincippet om »én mand – én stemme«, men mærkelig nok indeholder hverken vedtægterne for Sørslev andelsmejeri eller lovene

for Guldbjerg mejeri, som Berntsen har sat i form, lige demokratisk stemmeret, men derimod stemmeret efter antallet af tilmeldte køer¹¹!

Peter Bojsen var den eneste mand med position i den grundtvigske skoleverden, der genfindes i andelsbevægelsens gennembrudsfase – til gengæld i en nøglestilling. Som formand for Horsens Landbrugsforening var han sjælen i oprettelsen af Horsens andelssvineslagteri i 1887, og han var ikke blot det første andelssvineslagteris egentlige stifter og mangeårige formand, men også leder af andelssvineslagteriernes samarbejde i de første krisefyldte år¹². Forinden havde han engageret sig i mejeribevægelsen, gik ind i et andelsmejeri så tidligt som i 1885 og skrev det følgende år en anbefaling af systemet i »Vort Landbrug«¹³. Det var ligeledes i hans formandstid, at Horsens Landbrugsforenings konsulent virkede for oprettelsen af andelsmejerier i foreningens opland – et ret enestående træk i samtiden¹⁴. Peter Bojsens deltagelse i landbrugets fagligt-økonomiske sammenslutninger giver ham en særstilling i den grundtvigske skoleverden, ligesom hans uddannelse som landinspektør skiller ham ud fra lærerkredsens flertal af teologer og seminarister. I politik, hvori han tog del som ivrig venstremand, nåede han aldrig broderens indflydelse, men sammenligner man Peter og *Frede Bojsen*, så havde den ældste en arbejdslyst og organisationsevne, en trang til agitation for »sager« og en udadvendthed, som den yngre Frede Bojsen tydeligvis manglede i sit politiske arbejde. Men disse egenskaber førte Peter Bojsen frem til en pionerindsats i dansk landbrugs andelsbevægelse.

Det er således ikke gennem højskolens undervisning eller ved dens læreres deltagelse i skabelsen af andelsbevægelsen, man – trods Peter Bojsens store indsats – skal se forbindelsen mellem højskole og andelsmejerier dokumenteret. Mon ikke flertallet af højskolernes mænd betragtede rejsningen af mejerier og slagterier med venlig billigelse, men på afstand, som dette citat fra »Tidens Strøm« – en af de få ytringer fra højskoleside om emnet fra samtiden – giver udtryk for: »Vil du spørge mig, hvad Folk paa Landet næst efter Høsten taler om, tænker paa og arbejder i for Tiden, saa kunde jeg ikke med min bedste Vilje sige Politik endnu mindre den moderne Literatur eller Kirke- og Skoleforhold; nej det Ord, man hører oftest er Ordet »Andels-«, og det er aabenbart Løsenet over hele Landet. Hvert Øjeblik ser man et nyt Hus blive rejst med en høj Skorsten, og spørger man sig

for, faar man i Reglen til Svar: det er et Andelsmejeri . . . Jeg fornøjer mig over Modet, Driftigheden, Handedygtigheden, der aabenbarer sig i alle disse Foretagender og som vil udvikles og voxe gennem dem; der er Krummer i det Folk, der i en trang Tid kan udfolde den Kraft, og det lover godt for Fremtiden«¹⁵.

Højskoleelever og mejeriformænd

Tilbage står den mulighed, at det i særlig grad var gamle højskoleelever, der bar andelsmejeribevægelsen frem – hvilket da også hyppigt er fremført. Det vil ikke være vanskeligt at påvise højskolebaggrund hos en lang række af andelsbevægelsens forgrundsfigurer, sådan som Frode Aagaard har gjort det i den i indledningen nævnte artikel. Men her gælder det lederne i primærforeningerne, i andelsmejerierne i de første gennembrudsår. På den 2. nordiske landbrugskongres i Stockholm 1897 skulle Poul la Cour fra Askov tale om »Folkehøjskolernes og Landbrugsskolernes Betydning for Udviklingen af Danmarks Jordbrug«, og han søgte da at skaffe sig en oversigt over antallet af gamle højskoleelever i ledelsen af andelsmejerierne. I foredraget, der blev trykt i »Vort Landbrug«, gengav Poul la Cour tre undersøgelser¹⁶. Via »Mælkeritidende« var det lykkedes at få en god oversigt over *mejeribestyrernes* uddannelse, og det fremgik heraf – 436 mejeribestyrere af 970 eller ialt 44,9 pct. svarede – at 47 pct. havde været på højskole, 24 pct. på landboskole og 63 pct. på mejeriskole, mens 90 pct. havde besøgt en eller flere af de nævnte skoleformer. Nok så interessant er det imidlertid, at Poul la Cour prøvede at undersøge, hvorledes det stod til med *mejeriformændenes* baggrund. De samvirkende jyske mejeriforeninger indsamlede oplysninger fra 126 fortrinsvis jyske mejerier, og smørgrosserer *J. Stilling Andersen* bidrog med 146 fra Sjælland og Lolland-Falster efter sit kendskab til de enkelte formænd. Af 970 andelsmejerier gav det:

Jysk mejeriforening:

Dækningsprocent 13,0 På højskole 54% landboskole 23% mejeriskole 2%
på en eller flere af disse skoler 65 %

J. Stilling Andersen:

Dækningsprocent 15,1 På højskole 47% landboskole 0% mejeriskole 0%

Poul la Cour er selv den første til at understrege usikkerheden i disse tal, og han gør den utvivlsomt rigtige formodning, at gamle højskoleelever taget under et var villigere til at svare på disse spørgsmål fra en Askovlærer end de, der ikke havde været på højskole eller lignende. Det er et beskedent antal procenter, der er dækket med disse to undersøgelser, og Stilling Andersens tal, hvad landboskolerne angår, virker noget overraskende. Har man beskæftiget sig med denne sidste som kilde til Hjedding andelsmejeris tilblivelse, kan man ikke tilbageholde en vis forhåndsskepsis overfor hans pålidelighed som meddelelser¹⁷. Man skal omgå disse tal med stor varsomhed. Tallene for mejeribestyrernes højskolebaggrund er utvivlsomt nogenlunde dækkende, men man må i alle tilfælde tage afstand, når man ser forfattere benytte de »gode« tal fra mejeribestyrerne til at vise mejeriformændenes baggrund¹⁸! Når dette er sagt, må det også fremhæves, at Poul la Cours undersøgelse var et skridt i den rigtige retning. Skal man i dag søge at komme ud over de vage udsagn og usikre skøn, må man anvende den samme fremgangsmåde, som Poul la Cour i 1897. Den praktiske ramme om en sådan undersøgelse vil være samtlige første andelsmejeriformænd i perioden 1882–1890. Den første formand var ganske naturligt en af initiativtagerne til mejeriets oprettelse, ja oftest drivkraften i hele arbejdet. Fremfor la Cours undersøgelse af forholdene i 1897 vil perioden 1882–1890 have den fordel, at den første andelsmejeriformands »uddannelse til andelsmand« har måttet foregå udenfor mejeriet, ikke f. eks. gennem bestyrelsesarbejde eller lignende indenfor mejeriet.

Der foreligger til brug for en sådan undersøgelse et betydeligt personalhistorisk stof spredt i utallige publikationer. Det har været en god tradition at bringe mere eller mindre indgående biografier af ledelsen gennem årene i jubilæumsskrifter for kreditforeninger – bl. a. *Erik Arups* udmærkede »Creditkassen for Landeiendomme i Østifterne 1866–1916« – sparekasser og landboforeninger. Sognehistorierne, der særlig er talrige for Jyllands vedkommende, har ofte et stort personalhistorisk materiale, ligesom landbrugstidsskrifter som *Ugeskrift for Landmænd*, *Vort Landbrug*, *Mælkeritidende* og *Andelsbladet* rummer værdifuldt materiale i form af nekrologer og jubilæumsartikler. I begyndelsen af vort århundrede får vi desuden de for historikeren så værdifulde »stater«, ikke mindst for dette formål *G. Ellbrechts*: »Danske Mejerier« (1915–1918). Som et eksempel på, hvad der kan hentes

fra dette publicerede materiale, kan anføres *Victor Elberling*: »Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar« (1949–50). Af 28 rigsdagsmænd, der havde været den første formand i et andelsmejeri i tiden fra 1882 til 1890 havde de 14 været på højskole, 4 både på højskole og landboskole.

Poul la Cour nævnte samvittighedsfuldt, at der i hans undersøgelse lå den fejlkilde, at gamle højskoleelever kunne være raskere til at reflektere på forespørgselen end ikke-højskoleelever. Også ved den ovennævnte fremgangsmåde er der fare for skævheder. Det er langt lettere at få »svar« fra den andelsmejeriformand, der havde denne post som måske den første i en lang række af tillidsposter, end fra den, der havde den som eneste offentlige hverv.

Forfatteren til en bog om den danske andelsbevægelse, *Henning Ravnholt*, foreslog engang, at man kunne prøve at undersøge, om de egne i landet, der var stærkt højskoleprægede, også sluttede op om andelsbevægelsen¹⁹. *Roar Skovmand* har i sin disputats søgt at beregne, hvor stor en procentdel af »en årgang unge på landet«, der kom på højskole. Der er ligeledes her fejlkilder i materialet, som forfatteren selv gør rede for, men det kan dog konstateres, at i vintrene 1873/74 og 1881/82 havde Sorø, Bornholm, Odense, Århus og Randers amter en noget større procentdel unge på højskole end landsgennemsnittet på henholdsvis 13 og 16 pct²⁰. Ribe amt gør sig ikke særligt bemærket i tabellen. Af de fire navne, der knyttes til oprettelsen af Hjedding andelsmejeri, havde *Niels Hansen Uhd*, der efter alt at dømme affattede de berømte vedtægter, ingen uddannelse ud over barneskolen, mens *Niels Kristensen Pedersborg*, der blev mejeriets første formand, og *Peder Kristensen Hedeager* havde besøgt den lille højskole i Østbæk ved Ølgod, og mejerist J. Stilling Andersen havde kort forinden været på den meget højskoleprægede landboskole i Tune²¹. I 1930'erne nåede højskolemanden *Marinus J. Gravsholt* at få talt med de endnu overlevende af initiativtagerne og de første ledere af mejerierne på Vardeegnen, og det blev da oplyst, at havde end nogle af disse mænd højskolebaggrund – fortrinsvis de to lokale i Østbæk og Janderup – så karakteriserede det ingenlunde pionerkredsen som helhed²².

Men hvad de øvrige nævnte amter angår, så var både Sorø og Odense områder, hvor andelsmejeribevægelsen kom tidligt og med et tydeligt præg af et gennembrud – relativt få år, hvor vintrene op-

toges af mejerimøder, forår og somre med mejerioprettelser, og hvor de lokale aviser bragte indlæg for og imod det nye system²³. Bornholm fik sit første andelsmejeri i 1886, og i løbet af de næste få år var øen dækket af mejerier²⁴. Århus amt kunne allerede ved udgangen af 1884 fremvise fem andelsmejerier i virksomhed – de første øst for den jyske højderyg – og også her kunne man tale om en kort og intensiv gennembrudsperiode, mens derimod Randers amt ikke kom særlig tidligt med, ligesom udbygningen foregik over en længere år-række²⁵.

Går man den modsatte vej, så viser Roar Skovmands undersøgelse, at Københavns og Præstø amter, Lolland-Falster samt det nordlige Jylland sendte en ret beskeden procentdel af landbouddommen på højskole. Københavns amt kom ret sent med, men blev da dækket i løbet af ganske få år, og for netop denne del af Sjælland spillede særlige erhvervsgeografiske forhold ind på afgørende vis²⁶. De to første andelsmejerier på Sjælland – Haarlev og Holtug – oprettedes i 1884 i Præstø amt, men først op imod århundredskiftet var denne del af øen udbygget²⁷. »Bølgen fra Vesterhavet« nåede Lolland-Falster midt i 1880'erne, og inden dette årti var til ende, var Maribo amt vel forsynet med andelsmejerier. Derimod var det nordlige Jylland taget som helhed den del af landet, hvor andelsmejerierne senest blev den dominerende virksomhedsform – med dele af Vendsyssel som en markant undtagelse²⁸.

En tommelfingerregel lader sig ikke uddrage af denne sammenstilling. Man kunne fristes til at pege på en vis overensstemmelse mellem større højskolesøgning og tidlige og mange mejerioprettelser, men store lokale udsving og grundlæggende befolkningsmæssige og erhvervmæssige forskelle kan hurtigt sløre billedet så meget, at enhver søgen efter sammenfald bliver meningsløs. Man kommer ikke uden om at spørge efter, hvilken uddannelse – om nogen overhovedet – de godt 700 første andelsmejeriformænd fra tidsrummet 1882 til 1890 havde ud over folkeskolen.

Hvad kunne et højskoleophold bibringe de unge af betydning for en indsats f. eks. ved rejsningen af et andelsmejeri? Det er søgt formuleret utallige gange, men mest autoritativt af andelsmanden og Askov højskoles leder J. Th. Arnfred i bogen »Den danske Andelsbevægelse« fra 1929. Arnfred afviser i lighed med flere andre, at der forelå en direkte påvirkning i form af agitation eller undervisning i

andelsbevægelse, men fortsætter derpå: »Højskolens indirekte Betydning er dog formentlig ikke udtømt med en Videreførelse af Barnekolens Kundskaber og Færdigheder eller en saglig Oplysning om Samfundsproblemer og Skoling i parlamentariske Forhandlingsformer; alt dette kan enhver Ungdomsskole give. Snarere maa Vægten lægges paa den Vækkelse til Forstaaelse af folkelig Samhørighed, som har været særegen for Højskolens Forkyndelse«. Trangen til sammenhold og samarbejde var fra gammel tid til stede hos bondebefolkningen, men højskolen formidlede denne stræben, og dens betydning lå da først og fremmest »i Forkyndelsen af et folkeligt Fællesskab, der styrker det Sind hos den unge Slægt, der vil Samarbejdet og vil det under de frie, naturlige Former, Andelsideen rummer«²⁹.

Med udgangspunkt i Arnfreds tolkning af forbindelsen mellem højskole og andelsbevægelse ville det være yderst frugtbart, om man kunne følge to bestemte højskolars elever i deres senere færd i landbosamfundet – eleverne fra *Lars Bjørnbaks* skole i Viby og *Jens Nørregårds* og *Christoffer Baagø*s unge fra Testrup højskole. Forkyndelsen af det folkelige fællesskab var den grundtvigske højskoles kendetegn, og det ville unægtelig være et argument for Arnfreds opfattelse, hvis Testrupleverne sammenlignet med dem, der udgik fra den »højere bondeskole«, stærkere engagerede sig i andelsbevægelsen³⁰. Jeg kan næppe forestille mig, at de to elevflokkede vil opvise store forskelle – de egne omkring Århus, der var Bjørnbakkernes hjemsted, savner intet i henseende til andelsmejerier i 1880'erne³¹. Man kan føle trang til at sætte et spørgsmålstegn ved Arnfreds afvejen af folkehøjskolens to »bidrag«, det ene bestående i en videreførelse af barneskolens kundskaber m. m., det andet i vækkelsen til folkelig samhørighed og dette sidste som det overordnede, det afgørende. Kunne man tænke sig, at de to faktorer i det mindste skulle sideordnes? Allerede i 1863 fremholdt Ludvig Schrøder overfor en forsamling af landbrugere, at den rigtige vej for unge landmænds uddannelse gik over den folkelige vækkelse til det praktiske virke, og som ovenfor nævnt gentog han og andre siden dette synspunkt. Men det er fra lærerside, vi har disse udtalelser, det er så at sige folkehøjskolens program, der kommer til orde. Hvor mange af landets talrige større og mindre højskoler formåede den stærke påvirkning, en vækkelse må indebære, og var der til stadighed overensstemmelse mellem det, forstandere og lærere anså det for det afgørende, og det, eleverne greb

som det væsentligste i et højskoleophold? En skolemand som *Jørgen la Cour* kunne give udtryk for det vanskelige i at formidle begge de to »bidrag«, og tømrer *Niels Nielsens* dagbog fra Vallekilde i vinteren 1884/85 antyder, at skolens påvirkning bar frugt, hvor den unge fandt den personlig vedkommende og derfor stod åben og modtagende³². Men selv en så udpræget vækkelsesskole som Vallekilde havde sædvanlige skolefag og praktiske discipliner som dansk, skrivning, regning, jordbeskrivelse og tegning. Det gjaldt iøvrigt det overvejende antal skoler, af hvilke flere f. eks. Askov hertil føjede undervisning i agerbrug og mejeri³³. En eller flere højskolevintre på gode skoler med dygtige lærerkræfter måtte alt andet lige betyde en fastere fundering i kundskabsmæssig henseende, udvikling af evner til at udtrykke sig mundtligt og skriftligt, træning i at tumle med de fire regnearter. Kunne højskolen lære de unge at lære, hvilket ville være af ubestridelig værdi for netop denne problemstilling? *Hans Lund* har i en artikel om »Andelsbonden« formuleret det således, at den grundtvigske folkehøjskole lærte sine elever at mestre den moderne civilisation, den modernisering af samfundet, der tog fart i slutningen af 19. århundrede³⁴. Hvis denne formulering rummer noget væsentligt om højskolens betydning for landbefolkningen, kommer man tæt ind på forudsætningerne for andelsmejeribevægelsens sejrsgang i 1880'erne. Beskæftiger man sig netop med denne gennembrudstid, får man et slående indtryk af en usikkerhedens og de mange løsningsperiode, hvor meningerne brødes. Autoriteter, regnskaber – virkelige og kalkulerede – og forsøgsresultater førtes i marken for og imod hjemmedrift, fællesmejerier eller andelsmejerisystemet. Det krævede ikke ringe indsigt og evne til at skære igennem at føre tanken om et andelsmejeri for sognet eller landsbyen frem til virkelighed. Af de forvirrende indtryk fra aviser, tidsskrifter og foredrag skulle holdbare tal og argumenter udledes. Derpå skulle sagen føres frem på måske en hel række møder, modstand og kritik vises tilbage, forskellige opfattelser om mejeriets indretning, organisation og – allervigtigst – placering skulle forliges. Så fulgte det praktiske arbejde med køb af jord, optagelse af lån, ledelse af byggearbejde og indretning, antagelse af mejerist, opdeling i og bortlicitation af mælkeruter osv. Dette forløb, der har været omtrent det samme overalt, hvor et mejeri blev oprettet, har krævet både indsigt og administrative evner. Kunne folkehøjskolen derfor åbne de unge for nye indtryk, træne mundtlig og skriftlig form og

cementere de praktiske kundskaber, var der gjort et godt forarbejde. Dersom højskoleopholdet gav landboudommen bedre indsigt i det samfund, der omgav den, og i det arbejde, den stod midt i, og gav den redskaber til at erhverve sig yderligere viden og forståelse, forekommer det ikke urimeligt at placere højskolen som en af forudsætningerne for andelsmejeribevægelsen.

Den grundtvigske landboskole og dens mænd

I tilslutning til de netop fremsatte betragtninger kan det være på sin plads at gøre en beskeden afstikker fra spørgsmålet om den direkte forbindelse mellem højskole og andelsmejeribevægelse og henlede opmærksomheden på landboskolens betydning i 70'erne og 80'erne – om man vil en formidler af forbindelsen mellem folkehøjskolebevægelsen og nybruddet i mejeridriften. J. Stilling Andersen, en af initiativtagerne til Hjedding andelsmejeri og dets første bestyrer, var som tidligere nævnt uddannet bl. a. på Tune Landboskole og hævdede siden, at det lille fællesmejeri, der blev drevet på skolen, havde inspireret ham til at arbejde for oprettelsen af det første andelsmejeri³⁵. Så snævert lader forbindelsen sig nu næppe i almindelighed etablere. Men den særlige form for landbrugsskoler, der indledtes med skolen i Lyngby fra 1867, fulgtes op i 1871 af Tune Landboskole, fortsattes med skolerne på Faurbogård og Ladelundgård fra 1879 og sluttedes af med Dalum Landbrugsskole fra 1886, var, som det blev formuleret af Jørgen la Cour fra Lyngby, »et barn af den danske folkehøjskole«³⁶. Med netop la Cour som undtagelse var denne skoleforms lærerkræfter udgået fra bondestanden, uddannet på højskoler og havde efter eksamen fra Landbohøjskolen søgt ud til folkehøjskolen og landboskolen som lærere i naturfag, i agerbrugslære og mejeri. De udgjorde en aktiv, udadvendt kreds af landbrugslærere, var stadig på farten som foredragsholdere, deltog i landbrugets organisationsliv og var flittige til at videregive deres kundskaber i artikler til landbrugstidsskrifter og aviser. Det var hovedsagelig denne gruppe mænd, der i 1882 fandt sammen om udgivelsen af et landbrugsblad – »Vort Landbrug« – hvis erklærede mål det var at danne bindeled mellem landboskolen og dens elevkreds i den brede bondestand – de »mange yngre og ældre bønder, som mere eller mindre er i god forståelse med højskolevirksomheden«³⁷. »Vort Landbrug« blev under *Chr. Christensens* og

J. H. Bagges redaktion et velskrevet og lødigt tidsskrift, og det var det af 80'ernes lille gruppe landbrugsblade, der først og bedst orienterede om andelsmejeribevægelsen. Da assistent *Mikkel Chr. Petersen* ved *Fjords* forsøgsvirksomhed i 1885 mødte kritik af en beretning, han havde udarbejdet til mejeriudvalget under Foreningen af jyske Landboforeninger om andelsmejerier, svarede han, at han hellere end ændre på vurderingerne ville tilstille »Vort Landbrug« sit arbejde, hvilket han også gjorde og fik trykt i sin helhed³⁸.

Landboskolens mænd var uddannet i mejeridrift under professor *Th. R. Segelcke* på Landbohøjskolen og begyndte deres virke med dennes forestillinger om det mindre landbrugs muligheder for at gå i herregårdenes fodspor, hvad smørtilberedningen angik³⁹. Med henblik på dette formål blev skolerne indrettet med undervisning i mejeri for pigerne, og det kneb for flere af dem at acceptere den nye udvikling, der fuldstændigt kuldcastede disse bestræbelser⁴⁰. Men det blev alligevel mere end nogen andre landboskolens mænd, der støttede andelsmejeribevægelsen i dennes gennembrudsfase. I foråret 1884 udspandt der sig en livlig debat i *Fyens Tidende* om hjemmemejeri, fællesmejeri og »aktiemejeri«, hvor landbrugskandidat *S. P. Petersen*, der underviste i landbrug på *Sørslev højskole*, tog til orde for mejeridrift baseret på producenternes sammenslutning⁴¹. *Jakob Hansen* på *Faurbogård* lod sig omvende, da de første pålidelige mejeriregnskaber blev offentliggjort og viste det nye systems overlegenhed, og han blev siden en fortaler for andelsmejerierne⁴². På *Silkeborgegn* og op imod *Randers* agiterede en landbrugskandidat *E. Jørgensen* fra den lille højskole i *Sinding* for andelsmejeribevægelsen og foranledigede oprettelsen af flere mejerier⁴³. Den ovennævnte medarbejder ved de fjordske forsøg, *Mikkel Chr. Petersen*, havde undervist på *Bornholms højskole* i landbrugslære, inden han blev ansat hos docent *Fjord*. Han publicerede i 1884 de første seriøse undersøgelser af andelsmejeriernes virksomhed, og han blev i de næste år en utrættelig talsmand for oprettelse af mejerier. Ligesom *S. P. Petersen* var han medindbyder ved stiftelsen af »Vort Landbrug.«⁴⁴ Men først og fremmest fungerede forstanderen på *Ladelundgård*, *Niels Pedersen*, som fødselshjælper for andelsmejeribevægelsen. Han var født i 1851 i et bondehjem ved *Horsens* og efter barneskolen uddannet på *Gedved* hos *Peter Bojsen* og siden to vintre på *Askov*. Derpå

fulgte et ophold på Tune Landboskole og i 1877 eksamen fra Landbohøjskolen. Han vendte tilbage til Askov, men åbnede allerede i 1879 sin skole i nabosognet Brørup, hvor mejeriet hurtigt fik en fremtrædende plads i arbejdet⁴⁵. Allerede i 1880 udtalte han sig positivt om fællesskab i mejerivæsenet for de mindre landbrugere, når først centrifugen vandt indpas for alvor⁴⁶. I 1884 kom bevægelsen fra Vardeegnen til Brørup, hvor det lokale andelsmejeri hentede sin første bestyrer fra Ladelunds mejeri – den senere mangeårige førstemand blandt mejeribestyrerne, *J. P. Justesen* – og fra omtrent samme tid gik Niels Pedersen med liv og sjæl ind for udbredelsen af kendskabet til andelsmejerisystemet. Han gennemrejste Danmark for at agitere for andelsmejerier, og hans skole blev, meddeles det, på det nærmeste overrendt af nybagte mejeribestyrere, der søgte råd og vejledning – og en kyndig mejerist. Det er ikke vanskeligt at godtgøre Niels Pedersens aktive bistand ved oprettelsen af den første snees andelsmejerier landet over, og han havde ganske betænksomt påtaget sig agentur for firmaer i mejerimaskiner og -inventar⁴⁷. Indtil Landhusholdningsselskabets mejerikonsulent, *Bernhard Bøggild*, begyndte sin virksomhed i 1887, var Niels Pedersen fra Ladelund den autoritet indenfor mejeridriften, der ivrigst og kraftigst støttede den nye udvikling. Han tog sit udgangspunkt i det nedslående faktum, at det mindre landbrug, trods Segelckes og andres ihærdige bestræbelser, ikke i almindelighed fik et tilfredsstillende udbytte af mejeriet, men at centrifugen, de øvrige tekniske fremskridt og de solide argumenter i N. J. Fjords forsøg muliggjorde større indtjening ved hjælp af andelsmejerierne, på hvis organisatoriske opbygning og ledelsesproblemer han ikke ofrede mange ord⁴⁸. På Ladelund uddannede Niels Pedersen bestyrere til de mange nye andelsmejerier, en virksomhed, der også blev taget op af Dalum Landbrugsskole⁴⁹.

Landboskolens mænd er omtalt her, fordi opmærksomheden normalt har været koncentreret udelukkende om at spore en påvirkning direkte fra den grundtvigske højskole og dens forkyndelse til de praktisk-økonomiske bestræbelser, de mange andelsmejerioprettelser i 1880'erne var udtryk for. Landboskolen udgjorde et mellemlid med åndeligt artsfællesskab med folkehøjskolen, men med fast faglig forankring midt i landbrugets udvikling. Det var knapt nok, at landboskolernes elevflokk, der i 80'ernes begyndelse nåede omkring 400 år-

ligt, endnu kunne nå at præge initiativtagernes kreds – Stilling Andersen var blot 24 år gammel i 1882 – men skolernes lærere og kredsen omkring »Vort Landbrug« bidrog til at befordre »Bølgen fra Vesterhavet«. Landboskolen vedkendte sig sit udgangspunkt i folkehøjskolen, skønt den med årene mere og mere helligede sig den rent landbrugsfaglige undervisning. Og gjaldt det skoleformen, gjaldt det ikke mindst dens mænd. Selv om Ludvig Schrøder over for Chr. Christensen, Tune, skulle have frabedt sig tilstedeværelsen af et særligt »højskoleagerbrug«, så var et sådant en kendsgerning. Det gav Niels Pedersen, Ladelund, udtryk for i et brev til Schrøder, hvori han takkede denne for at have »fremkaldt og senere opretholdt« hans skole⁵⁰.

Disse overvejelser havde deres grundlag i J. Th. Arnfreds afvejning af højskolens »bidrag« til andelsbevægelsen, og der er forsøgt at indrømme kundskabsmeddelelsen og hvad deraf følger en mere ligelig plads over for den folkelige vækkelse, end Arnfred synes at have været villig til at tilstå den. Hermed være dog ikke hævdet, at vækkelsen til forståelsen af det folkelige fællesskab ikke kunne ligge i sindet som en tilskyndelse til måske flere år senere at tage initiativet til at rejse et mejeri på fællesskabets grund. Men hvordan spore dette? Det kunne være meget tillokkende her at standse op og påvise det næsten umulige i at forbinde de to så vidt forskellige faktorer i 80'ernes samfund og i stedet tage sig af de mere håndterlige økonomiske og sociale forudsætninger. Det ville dog givet føre til et for perspektivløst billede af andelsmejeribevægelsen i Danmark – et sted på vejen i udforskningen af andelsbevægelsens historie må forsøget gøres.

Højskole og andelsbevægelse – for snævert perspektiv

Det er tidligere i dette arbejde hævdet, at man ikke kommer uden om at gå de mange hundrede første mejeriformænd igennem mand for mand og søge enhvers uddannelsesmæssige baggrund klarlagt. Men snart vil man støde på en indsnævring, der må omgås. Da andelsmejeriet i Vrå i Vendsyssel blev oprettet i 1887, var mejeriets første formand, gdr. *Jens Peter Larsen*, Borup, en mand på 61 år – med andre ord kan man ikke med rimelighed spørge om højskolebag-

grund i dette tilfælde⁵¹. Nu er Jens Peter Larsen fra Vrå rent aldersmæssigt et særsyn blandt den gruppe mænd, der er tale om, men allerede for dem, der var omkring de halvtreds, da mejerierne blev rejst, må et højskoleophold af naturlige årsager være så sjældent forekommende, at man ikke kan »regne« på det⁵². Den grundtvigske folkehøjskole stod imidlertid ikke som den eneste institution i den »folkelige bevægelse« i slutningen af forrige århundrede. Omkring den grupperede sig friskoler, foredragsforeninger og forsamlingshuse, valg- og frimenigheder. Stiller man sig den næsten uløselige opgave at efterspore forbindelsen mellem de to sider af 19. århundredes landbosamfund, så må man gøre den åndelige bredere end det blotte højskoleophold. Man må spørge, om en inddragelse i det, der af mangel på bedre betegnelse kan kaldes den folkelige bevægelse på undervisnings, kultur- og kristenlivets felter, kunne formidle en holdning, der kunne give sig udslag i særlig aktiv deltagelse i rejsningen af andelsforetagender?

Som en antydning af, hvad der kan indeholdes heri, skal gives en sammenstilling af andelsmejeriudvalg og -bestyrelser og deltagelse i en valgmenighed eksemplificeret i Uubberup valgmenighed ved Kalundborg. Valgmenigheden var oprettet i 1873 med udgangspunkt i eksisterende grundtvigske kredse på egnen, bl. a. på Refsnæs og omkring Vallekilde, og man har bevaret en fortegnelse over sognebåndsløsere til menighedens første præst, *V. J. Hoff*. En grov erhvervs-mæssig inddeling af medlemmerne pr. 1886 – da de første andelsmejerier på egnen blev oprettet – giver 43 pct. gårdejere (og boelsmænd), 11 pct. husmænd, 16 pct. landhåndværkere og bestillingsmænd, 8 pct. lærere og 22 pct. andre, fortrinsvis karle, piger og aftægtsfolk⁵³. Menigheden fordelte sig over en række sogne, dels op imod Vallekilde og Odsherred, dels i en tunge ned mod Slagelse. Andelsmejeribevægelsen kom relativt tidligt til denne del af Sjælland, og hvor der er bevaret materiale fra mejerierne, kan man gøre sig en forestilling om valgmenighedsmedlemmernes deltagelse i forberedelsen og ledelsen af andelsmejerierne.

Før oprettelsen af et mejeri, var det sædvanligt, at et udvalg arbejdede med de praktiske spørgsmål, der skulle løses inden lovene kunne vedtages og den første bestyrelse blev udpeget. Her er vist deltagelsen af valgmenighedsmedlemmer i forberedende udvalg⁵⁴:

	Medl. i udvalget – heraf valgmenighedsmedl.	
Spangsbro, Tømmerup sogn, 1886	6	4
Esbern Snare, Ubby sogn, marts 1886	4	2
juli 1886	9	2
Ballebjerg, Føllenslev sogn, 1887	7	–
Asnæs, Asnæs sogn, 1886	7	1
Refsnæs, Refsnæs sogn, 1887	6	3
Brunbjerg, Hørve sogn, 1888	5	3

Nedenfor er gengivet i rækken yderst til venstre, hvor stor en del af andelshaverne ved oprettelsen af mejeriet, der var valgmenighedsmedlemmer, dernæst antallet af bestyrelsesmedlemmer i mejeriet og i de følgende rækker antallet af valgmenighedsmedlemmer i bestyrelsen op til 1894. Andelsmejeriernes medlemskredse følger ikke sognegrænserne, hvad der gør det vanskeligt at måle, om medlemmerne i valgmenigheden var hurtigere til at slutte op om andelsmejeriet og gjorde det i større tal end ikke-valgmenighedsmedlemmer. Forhandlingsprotokollen fra andelsmejeriet Spangsbro – hvorfra man omtrent kan se menighedens kirkebygning – tyder dog på, at det var tilfældet⁵⁵:

Mejeri	% valgmenighedsmedl. af andelshaverne	Bestyrelses- medlemmer	86	87	88	89	90	91	92	93
Spangsbro	19	7	5	5	6	4	4	5	6	5
Esbern Snare ..	9	7	3	2	–	–	1	2	1	1
Asnæs	6	7	1	–	–	–	1	1	2	2
Ballebjerg	4	9		3	3	2	1	–	–	1
Refsnæs	10	7		4	4	3	3	3	3	3
Brunbjerg	13	7			2	2	–	–	1	2
Stensbjerg-Kærby, Rørby sogn	20	7			3	3	2	1	2	2
Vindebrink, Vørslev sogn ..	15	5			1	2	1	–	1	2
Fuglede, St. Fuglede sogn	1	7			1	1	1	1	1	–

Til denne opstilling kan føjes, at initiativtageren til andelsmejeriet »Brokilde« i Svinninge i 1887–88, gdr. *Søren P. Jensen*, var eneste valgmenighedsmedlem fra dette sogn, og at to mænd, der lokalt betød meget for agitationen for andelsmejerisystemet, mejeriforpagter *Adolf Burchardi* fra Birkendegaard og gdr. *Niels Hansen Risegaard* fra Faarevejle, begge havde løst sognebånd til pastor Hoff, og det virker ikke overraskende på denne baggrund, at den første mejeribestyrer på Spangsbro andelsmejeri omtrent samtidig med sin ansættelse

indtrådte i valgmenigheden⁵⁶. Alt taget i betragtning tør man hævde, at andelsmejeribevægelsen i dette nordvestlige hjørne af Sjælland i vid udstrækning blev båret frem af mænd fra den grundtvigske valgmenigheds kreds. Det er rimeligt at forvente, at mange herfra havde været på højskole, ligesom der var adskillige friskoler på egnen – helt symptomatisk lejer friskolen i Kærby sig ind på loftet af det nyopførte mejeri⁵⁷. Spørgsmålet højskole og andelsbevægelse må derfor ændres til den folkelige bevægelse og andelsmejerierne, hvis der skal komme tilstrækkelig dybde i billedet.

Andelsmejeribevægelsens forhold til de folkelige strømninger inden for skolevæsen, oplysningsarbejde og kirkeliv vil være et hovedpunkt i en undersøgelse af forudsætningerne for landbrugets andelsbevægelse i 70'ernes og 80'ernes landbosamfund. Men det vil være en utiladelig forenkling at forestille sig, at forudsætningerne alene skulle søges i denne retning. Helt bortset fra tekniske forudsætninger og langtvirkende strukturændringer af økonomisk og social art i 19. århundredes bondebrug prægedes vel også tilblivelsen af andelsmejeribevægelsen af de stærke brydninger på så godt som alle felter af samfundslivet, der var karakteristisk for »provisorietiden«. Andelsbevægelsen i Danmark har holdt sin sti ren for partipolitik, og der var som nævnt tidligere kun få forsøg på at inddrage mejerioprettelserne i striden mellem højre og venstre. Men alligevel afspejles de lange linier i 80'ernes politiske kampe i andelsmejeribevægelsens historie som i dette avisindlæg fra gdr. *Kristian Larsen* fra Sørbylille ved Slagelse:

»Jeg tillader mig indtil videre at formene, at et stort, veldrevet Andelsmejeri, hvor Leverandørerne vedtage en nogenlunde ensartet Fodring, vil kunne levere ligesaa holdbart og fint Smør som *Fler-tallet* af Herregaardene, og skulde d'Hrr. Smørexportører alligevel mene (og det er slet ikke utroligt) at saadant Smør, bare fordi det kommer fra os Smaafolk gennem et Andelsmejeri, bør sættes lavere i Pris end samme Kvalitet fra Herregaarde, saa tænker jeg, vi kan gaa slige Herrers Dør forbi og sende vort Smør direkte til England, hvor det vil blive betalt efter Kvalitet og ikke efter Mærke«⁵⁸.

Beskæftiger man sig med andelsmejeribevægelsens gennembrudstid, fornemmes snart et net af forudsætninger, ofte indbyrdes forbundne, hvor fremdragelsen af en bestemt forudsætning hurtigt viser sig at kræve yderligere forudsætninger som afstivning for argumentationen – og atter må nye støtte de første, så man efter kort tid står med

et stillads af uoverskuelig struktur. At udrede dette på landsbasis udelukkes af arbejdets omfang, men endnu eksisterer mulighederne for at komme til klarhed over stilladsets karakter inden for et mindre felt. Man kunne tænke sig en større ø som Mors eller Falster, en halvø som Salling eller Odsherred eller blot et klart defineret, naturligt sammenhængende område som Vr. Flakkebjerg herred, Hads herred eller det centrale Vendsyssel. Her kunne man overse udviklingen fra eksempelvis 1850 til 1914, og en absolut nødvendig indsamling af kildemateriale kunne trænge helt i dybden til foreningsgemmer og loftsrum. Med et overskueligt arbejdsområde foran sig kunne man gøre sig et begrundet håb om at nå frem til forståelse af de sammenløbende politiske, socialøkonomiske og åndelige strømninger, kunne rede dem ud og atter stille dem sammen i et meningsfyldt mønster.

NOTER

1. Anf. arb. s. 213.
2. Hvor indarbejdet denne forestilling er, kan belyses ved den diskussion, der i 1951 fandt sted i Højskolebladet, efter at dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang havde advaret mod at se den grundtvigske folkehøjskole som den altafgørende forudsætning for landbrugets andelsbevægelse, se Højskolebladet LXXVI s. 353 ff.
3. Om Hans Dønnergaards indsats i brugsforeningsbevægelsen, se Preben Dollerup: Brugsforeningerne 1866–1896 (1966) især s. 184 ff., jfr. Roskilde Dagblad 23/3 87. Dønnergaard var formand for det første andelsmejeri på Roskildeegnen – »Landmandslyst« ved Osted – fra dets oprettelse i 1887, se Forhandlingsprotokol 1887 ff. (Mejeriet), og han agiterede for mejeriprettelser i omegnen, se Ringsted Folketidende 14/4 88. Han var ledende i en sammenslutning af sjællandske andelsmejerier, se J. P. Jensen: Svinningekredsens Historie, Fra Holbæk Amt 1932 s. 104, og han deltog i arbejdet for at oprette et andelssvineslagteri i Roskilde i 1888, se Roskilde Dagblad 4/8 88, Roskilde Tidende 27/ og 29/7 88.
4. Som eksempler på drøftelse af organisationsformen kan nævnes Thisted Amts Tidende 20/4 87, Silkeborg Avis 12/5 87, 10/3 88, Vendsyssel Tidende 1/2 og 14/2 88. En socialt betinget argumentation kommer frem hos en lærer i Svebølle ved Kalundborg, se Holbæk Amts Dagblad 26/1 87, Roskilde Dagblad 17/5 87. Af spredte forsøg på at inddrage andelsmejeribevægelsen i den politiske strid kan anføres Holbæk Amts Avis 28/1 87, Ringsted Folketidende 18/6 87 og 20/2 88 og Edele Kruchow: Dansk Landbrugs Andelsbevægelse (1946) s. 32 ff.

5. Lærer Karl Hansens dagbog 13/1 87 (privateje).
6. Forhandlingsprotokol for andelsmejeriet »Spangbro« 1886 ff. (Depot i Rigsarkivet), *Andelsbladet* 1967 s. 1100 f.
7. Om Severin Jørgensens syn se *Andelsbladet* 1916 s. 367 f. og 1923 s. 315. Knud Thøgersen har formuleret sin opfattelse i talrige artikler i samme blad fra 1901 og fremefter, jfr. også Salomon J. Frifelt: *Fra Vildorren til Baconsvinet* (1938) s. 405 ff. Om Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard, se Kaj Horup Laursen: *Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard, Erhvervshistorisk årbog* 1968 s. 154 f.
8. *Rigsdagstidende* 1887–88, Landstingets Forhandlinger sp. 988 ff., *Landmandsblade* 1889 s. 638, Ole Peter Jensens optegnelser (privateje).
9. Jesper Madsen til N. J. Fjord 6/9 83 (*Landøkonomisk Forsøgslaboratoriums arkiv*), *Ribe Amtstidende* 7/2 og 23/2 84, *Horsens Folkeblad* 2/4 84, *Roskilde Tidende* 30/1 88, om Jesper Madsen se iøvrigt J. Hattinger Jørgensen: *Folkehøjskolen i Uldum* (1948) s. 93 ff.
10. *Grenaa Folketidende* 22/3 87, 16/1 og 20/2 88. Anders Nielsen, Skals højskole, var også formand for det lokale andelsmejeri ved dets oprettelse, se G. Ellbrecht: *Danske Mejerier III*, s. 542.
11. Klaus Berntsen: *Erindringer fra Manddommens Aar* (1923) s. 137 f. *Love for Andelsmejeriet Guldbjerg* 1885, jfr. *Andelsbladet* 1939 s. 1353 ff., og *Love for Andelsmejeriet i Sørslev* 1887, jfr. *Fyens Tidende* 17/1 87.
12. S. Sørensen: *Horsens Andelssvineslagteri 1887–1912* (1912) s. 6 ff., Aa. Axelsen-Drejer: *Andelsslagterierne i Danmark 1887–1937* (1937) s. 81 ff.
13. *Vort Landbrug* 1886 s. 583 ff.
14. *Horsens Folkeblad* 20/1 og 17/2 85, 30/1 88. Beretning om Horsens Landbrugsforening 1885 (1886) s. 65, se også C. Bjørn: *Landhusholdnings-selskabet og andelsmejeriernes gennembrud*, *Erhvervshistorisk årbog* 1968 s. 299 f.
15. *Tidens Strøm* 21/9 88, jfr. 20/7 og 10/8 s. å. Jfr. også A. Pontoppidan-Thyssen: *Den nygrundtvigske bevægelse I* (1958) s. 464 ff.
16. *Vort Landbrug* 1897 s. 486 ff.
17. C. Bjørn: *Omkring andelsmejeribevægelsens tilblivelse*, *Landbohistoriske studier tilegnede Fridlev Skrubbeltrang* (1970) s. 237 f.
18. Frode Aagaard: *Anf. arbejde* s. 209.
19. *Andelsbladet* 1941 s. 1167.
20. Roar Skovmand: *Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892* (1944) s. 252 f.
21. J. Stilling Andersen: *Fremkomsten af det første andelsmejeri »Hjeddning«*, *Tune Elevers Aarsskrift* 1908 s. 21 ff., *Mælkeritidende* 1908 s. 30, 1970 s. 605, Salomon J. Frifelt: *Lisaa gammel som æ vej* (1968) s. 96 ff.
22. Marinus J. Gravsholts papirer (*Andelsudvalget*).
23. Der findes ingen helt pålidelig statistik for andelsmejeriernes oprettelsesår, hvad der først og fremmest skyldes, at adskillige andelsmejerier oprindeligt var fællesmejerier i en kortere eller længere periode, før de blev overtaget af leverandørerne. I flere tilfælde finder man derfor fællesmeje-

riets oprettelsesår opgivet for andelsmejeriets. Ligeledes mangler nogle andelsmejerier, der kun levede ganske kort tid. Her er anvendt oplysningerne i »Mejeribrugget i Danmark 1914«, Stat. Medd. 4. rk., 49. bd., 1. hft.

Det første andelsmejeri i Sorø amt blev oprettet i 1885, og af de i 1914 eksisterende 64 mejerier, var de 52 oprettet inden 1891. I Odense amt regnes Baaring andelsmejeri fra 1884 som det første, og af 84 andelsmejerier i 1914 var 60 opført i tiden 1884–1890.

24. Af øens 18 andelsmejerier i 1914 var ikke mindre end 16 oprettet i fem-året fra 1886 til 1890, jfr. C. Bjørn: Landhusholdningsselskabet og andelsmejeriernes gennembrud, Erhvervshistorisk årbog 1968 s. 296 f.
25. I det gamle Århus (og Skanderborg) amt var der i 1914 92 mejerier, af hvilke 58 var oprettet inden 1891. I Randers amt, hvor de første andelsmejerier blev bygget i 1886, var der pr. 1914 76, hvoraf 34 var ældre end 1891.
26. Se note 3. Omkring Roskilde eksisterede der i 1880'erne et udbygget net af fællesmejerier, mens mælken fra egnen nærmere København hovedsagelig solgtes til konsum via mælkeforpagtere, se indberetninger i forbindelse med lovforslaget om fælles- og andelsmejerier, Justitsministeriets arkiv, 1. Dep. 1887, Journal O 6149 (Rigsarkivet).
27. I Præstø amt var der i 1914 62 andelsmejerier, hvoraf 34 var oprettet før 1891.
28. På Lolland-Falster var der i 1914 47 andelsmejerier, og af disse var 36 oprettet i tidsrummet mellem 1884 og 1891. For de nordjyske amter var de tilsvarende tal for Hjørring 36 af 83, for Thisted 9 af 33, for Ålborg 28 af 75 og for Viborg amt 34 af ialt 77 andelsmejerier i 1914. Se også P. Munchs iagttagelse i 1900, En Ungdomsbrevveksling II (1962) s. 49.
29. Anf. arb. s. 23 ff.
30. Jfr. ovennævnte arbejde af Roar Skovmand s. 169 ff. og Hans Jensen: Lars Bjørnbak og den bjørnbakske Bevægelse (1919) s. 43 ff.
31. I omegnen af Århus leverede mange landmænd konsummælk til byen, men egnen få kilometer længere borte var hurtigt med i andelsmejeribevægelsen, se indberetninger fra Hasle m. fl. Herreders Kontor 12/6 88, Ning Herreders Kontor 15/6 88 og Hads Herreders Kontor 31/5 88, Justitsministeriets arkiv, 1. Dep. 1887, Journal O 6149 (Rigsarkivet).
32. C. Bjørn: Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste. Erhvervshistorisk årbog 1968 s. 95, Roar Skovmand (udg.): En højskolevinter (1968) passim.
33. Roar Skovmand: En højskolevinter, tillæg III, samme: Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892 (1942) s. 257 ff., Hans Lund: Askov Højskole 1865–1915 (1965) s. 80 f., 85, 152.
34. Andelsbladet 1942 s. 1282 f.
35. J. Stilling Andersen: Fremkomsten af det første andelsmejeri »Hjedding«, Tune Elevers Aarskrift 1908 s. 21 ff., jfr. Chr. Christensen: Min Livsførelse og Virksomhed (1918) s. 115.

36. K. Hansen: Jørgen la Cour (1916) s. 66, om landboskolerne se Roar Skovmand: Den danske Folkehøjskole 1841–1892 (1944) s. 135 ff., 445 ff., C. Bjørn: Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste, Erhvervs-historisk årbog 1968 s. 85 ff.
37. Vort Landbrug 1882–83, s. 1, Chr. Christensen: Anf. arb. s. 180 ff. Se iøvrigt O. Christensen: Tune Landboskole 1871–1921 (1921), Hans Appel: Dalum Landbrugsskole 1886–1911 (1911) især s. 13, 20, Jakob Hansen: Erindringer, Fra Holbæk Amt 1933 s. 61 ff., Ladelund Elevforenings Aarskrift 1929 s. 21 ff.
38. Første positive omtale af andelsmejerierne – eller her »Aktiemælkerier« – fremkommer i foråret 1883, se Vort Landbrug 1882–83 s. 472. Først på året 1884 stiller »B«, antagelig redaktør J. H. Bagge, sig skeptisk overfor andelsmejerierne, se Vort Landbrug 1883–84 s. 355, men fra efteråret 1884, da assistent M. C. Petersen redigerede læserbrevene, hvad mejerivæsenet angik, blev kursen afgjort positiv, se Vort Landbrug 1884 s. 251 f., 393. M. C. Petersen til N. J. Fjord 26/11 85 (Landøkonomisk Forsøgslaboratoriums arkiv). Beretningen blev trykt i Vort Landbrug 1886 s. 13 ff., 28 ff., 46 ff., 59 ff., 105 ff.
39. Om Segelckes syn på det mindre landbrugs mejeridrift se Ugeskrift for Landmænd 1880 I s. 174 f., Beretning for Foreningen af jyske Landboforeningers Delegeretmøde 1884 s. 8 ff., M. C. Petersen til N. J. Fjord 20/9 84 (Landøkonomisk forsøgslaboratoriums arkiv).
40. Anders Svendsen i Vort Landbrug 1887 s. 269 ff., Hans Appel og Jørgen Pedersen, se Vort Landbrug 1887 s. 504 f., jfr. G. Ellbrecht (udg.): Danske Mejerier IV (1918) s. 292 f. og Skanderborg Amts Avis 17/2 87.
41. Fyens Tidende 2/2, 22/2, 25/2, 11/3 og 19/3 84.
42. Stubbekjøbing Avis 17/3 81 og Kalundborg Dagblad 25/4 85 overfor Holbæk Amts Dagblad 21/7 86 og Næstved Tidende 9/3 87.
43. Silkeborg Avis 11/3, 20/3 og 6/4 86, Randers Dagblad 5/4 og 27/4 86.
44. Beretning for Foreningen af jyske Landboforeningers Delegeretmøde 1884, Bilag til Post 4, 3, jfr. diskussionen om samme beretning s. 7 ff. M. C. Petersen til N. J. Fjord 31/7 82 (Landøkonomisk Forsøgslaboratoriums arkiv). Referater af foredrag i Silkeborg Avis 3/12 85, Vejle Amts Folkeblad 15/2 86, Næstved Tidende 18/1 88 og Frederiksborg Amts Avis 4/2 88 m. fl. Se også Vort Landbrug 1887 s. 483 ff. og Solrød Andelsmejeri 1888–1938 (1938) s. 3.
45. Ladelund Elevforenings Aarskrift 1929 s. 21, 30, Hans Lund: Askov Højskole 1865–1915 (1965) s. 80 f., 145, Beretning for Foreningen af jyske Landboforeninger 1880 s. 24.
36. Kolding Folkeblad 24/2 80. Ladelundgaard havde ligesom Tune Landboskole også fællesmejeri i forbindelse med skolen.
47. Angående Niels Pedersens aktivitet se G. Ellbrecht (udg.): Danske Mejerier I–IV (1916–18), hvor det ved hver enkelt mejeri er anført, hvem der forestod opførelsen, jfr. Niels Thøgersen: Lindknud Sogn (1936) s. 77, Thisted Amts Tidende 17/4 86.

48. Sorø Amtstidende 15/3 86, Aarhus Amtstidende 14/2 87, Vort Landbrug 1886 s. 465 ff.
49. Ladelund Elevforenings Aarsskrift 1929 s. 38 ff., jfr. N. Pedersen til N. J. Fjord 27/8 87 (Landøkonomisk Forsøgslaboratoriums arkiv).
50. Chr. Christensen: Anf. arb. s. 184, N. Pedersen til Ludv. Schrøder 11/3 88 (Schrøders arkiv, Kgl. Bibl.).
51. Spare- og Laanekassen for Vraa og Omegn 1871–1971 (1971) s. 55, jfr. Vendsyssel Tidende 13/4 87.
52. Den største elevårgang før 1864 var på 449, se Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892 s. 93.
53. Om Ubberup valgmenighed se Asger Højmark og Uffe Hansen: De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder (1944) s. 77 ff. Utvivlsomt må en del af de som »andre« opførte 22 % regnes til gruppen gårdejere og boelsmænd, således at denne i 1886 har udgjort omkring halvdelen af det samlede antal.
54. Udvalgsmedlemmerne gengivet efter avtisserementer i Kalundborg Dagblad og Holbæk Amts Dagblad.
55. Oplysningerne hentet fra forhandlingsprotokoller og medlemsfortegnelser fra de respektive mejerier.
56. Om Burchardi se F. Jensen, Svebølle, til N. J. Fjord 25/3 86 (Landøkonomisk Forsøgslaboratoriums arkiv), Sorø Amtstidende 12/2 86, Niels Hansen Risegaard bl. a. Holbækposten 25/1 87, 18/2 87, Østsjællands Folkeblad 18/6 88.
57. Forhandlingsprotokol for andelsmejeriet »Stensbjerg-Kærby« 30/10 88 (Depot i Rigsarkivet).
58. Sorø Amtstidende 6/4 86.

Folkeskolens tilsyn gennem 150 år – en orientering

Af INGRID MARKUSSEN

Folkeskolens tilsyn gennem 150 år er i omarbejdet og udvidet form en gengivelse af mag.art. *Ingrid Markussens* foredrag ved det lokalhistoriske kursus i Viborg, afholdt af Foreningen af historielærere ved seminarierne, i dagene 25.–30. januar 1971. Artiklen begrænser sig som foredraget til folkeskolen udenfor København. Specifikt sønderjyske forhold er ikke medtaget.

1814–1841

Skolens administration blev i 1814 bygget op omkring en central tilsynsmyndighed og flere lokale.

Danske Kancelli stod som skolens øverste og centrale myndighed. Her blev alle spørgsmål afgjort, der ikke kunne løses på lokalt plan, og hertil indsendtes indberetninger om skolevæsenets tilstand i alle dele af landet. Ligesom før 1814 tog første departement sig af »den lavere undervisning«. Danske Kancelli skulle selv hvert år forelægge kongen en »udsigt« over skolevæsenets tilstand i riget. Kancelliets materiale findes i rigsarkivet (RA).

På det lokale plan blev skolens tilsyn varetaget af biskop, skoleinspektion og skolekommission. *Biskoppen* var uafhængig af de øvrige tilsynsmyndigheder. Han skulle udtale sig om skoleplanerne, inden de blev approberet af ministeriet og ved visitatsbesøg skulle han kontrollere lærernes undervisning og børnenes kundskabsniveau i sit stift og sende indberetning om visitaterne direkte til danske kancelli. Biskoppens visitatsberetning findes f. n. i RA og visitatsbøgerne i Landsarkivet (LA).

For hvert amt indrettedes en *amtsskoledirektion* bestående af amtmanden og en amtsprovst, hvor amtmanden var formand, men hvor amtsprovsten som den forretningsførende fik størst betydning. Amtsskoledirektionen var oprettet i 1806, i det provisoriske skolereglement for øerne. En af amtets provster fik da til opgave særlig at tage sig af skolevæsenet. På grund af økonomiske vanskeligheder blev amtsprovstembedet nedlagt i 1822, og amtsskoledirektionen blev er-

stattet af provstidirektioner hver bestående af amtmanden og den lokale provst. Ændringen betød altså flere skoledirektioner end før 1882.

Amtsskoledirektionen modtog fra skolekommissionen 2 gange om året en indberetning om skolevæsenet samt eksamenslister over børnene. Indberetningen blev sendt i to eksemplarer, således at direktionen kunne beholde det ene og videresende det andet til kancelliet. Skoledirektionen skulle selv en gang årlig udarbejde en indberetning om skolevæsenet i hele amtet (efter 1822 i provstiet) og sende den til kancelliet. Indberetningen skulle give oplysninger om skolegangsorden, antal skoler, lærere og skolepligtige børn, samt en tabellarisk oversigt over samtlige skolers indtægter og udgifter. Ved selvsyn skulle direktionen – oftest provsten – undersøge skolevæsenets tilstand. Anordningen i 1814 siger ingenting om at også provstens visitatser skulle indberettes til kancelliet. Provsten skulle være med ved sognets valg af skolelod, ligesom han skulle godkende nybygninger og lærere. Skoledirektionen skulle påse, at ingen kommune i amtet fik så store udgifter til skolevæsenet, at det blev overbebyrdet. Hvis dette var tilfældet, skulle direktionen indberette det til kancelliet, der kunne skaffe understøttelse ved ligning på hele amtet. Endvidere var skoledirektionen, som den lokale skolekommissions foresatte, forpligtet til at mulkttere denne, dersom kommissionen ikke opfyldte sine forpligtelser overfor skolevæsenet. Det kunne forekomme!. Endelig skulle skoledirektionen indgive forslag til kancelliet om nærmere bestemmelser for hvert amts hjælpekasse for pensionerede lærere og lærerenker.

Alle disse sager kan man få et overblik over i skoledirektionens journalbog, ligesom man her kan se, hvilke akter der fra direktionen er gået ind til kancelliet. Skoledirektionens arkiv findes i landsarkivet (LA), enten i amtsprovstearkivet, i provstearkivet eller i amtsarkivet.

Direkte understillet kancelliet og skoledirektionen stod *skolekommissionen*, der i 1814 blev oprettet for hvert sogn. I skolekommissionen var i landsognene gejstlighedens repræsentant, sognepræsten, født formand. Af de øvrige medlemmer var godsejerne repræsenteret af de såkaldte skolepatroner (de jordejere der havde over 32 td. hartk.) og sognets beboere af 1 til 2 skoleforstandere, der blev valgt af skoledirektionen blandt bønderne i sognet. Efter samme princip blev skolekommissionen i byerne sammensat af sognepræsten – eller præsterne hvis der var flere kirker, magistraten eller byfogden og 2–3

skoleforstandere, der skulle vælges af direktionen. Derimod valgte kommissionen i byerne selv sin formand.

Skolekommissionen skulle ifølge loven drage omsorg for, at skoleloven blev overholdt af lærer og sogn. De beslutninger, der blev taget på de månedlige skolekommissionsmøder, skulle præsten notere i skolekommissionsprotokollen, der er en vigtig kilde til skolens historie. Præsten skulle som formand føre kommissionens korrespondance. Medlemmerne skulle ofte besøge skolen og vejlede læreren eller mulkttere ham, hvis han viste forsømmelighed i sit skolearbejde. Præsten skulle besøge skolen hver 14. dag (mon det er blevet overholdt?) og notere eventuelle bemærkninger i skolejournalen. Skoleforstanderne skulle også besøge skolen hver 14. dag for at se, at alt var i orden. De skulle notere deres besøg i skoleprotokollen, så at skoledirektionen kunne se, at de havde været der. Skolepatronerne havde tilsynet med skolens bygninger og inventar og skulle i skolen kontrollere, at læreren fik de naturalydelse, som sognets beboere var forpligtet til at give. De skulle endvidere indgive forslag om nybygninger til skoledirektionen, og som regel var det en af skolepatronerne, der førte regnskabet for den særlige skolekasse, der blev oprettet i hvert sogn for at holde de udgifter til skolevæsenet, som ikke blev dækket på anden måde. Regnskabet skulle indsendes til skoledirektionen.

Skolekommissionen bestemte, hvilke bøger og hvilket undervisningsmateriale læreren skulle bruge. Hvis læreren havde særlige ønsker i så henseende, skulle andragendet sendes gennem skolekommissionen til skoledirektionen. To gange om året skulle skolekommissionen som før omtalt indsende indberetning og eksamensfortegnelse til skoledirektionen. Skolekommissionens arkiv findes, hvis det er afleveret, i sognekaldsarkivet i LA, og for byerne i købstadsarkivet i LA.

Læreren tilhørte ikke skolens tilsynsmyndigheder, men administrerede den enkelte skoles undervisning og er taget med her for at komplettere billedet af de lokale skolearkivalier. Det materiale, der findes fra den enkelte skole er

1. en fortegnelse over skolens inventar, som læreren skulle udarbejde og få attesteret 2 gange årligt af skolekommissionen. En sådan inventarfortegnelse kan være uhyre oplysende om skolens lærebøger og undervisningsmateriale.
2. En skoleprotokol, hvor læreren skulle indføre alle skolepligtige børn i distriktet samt forældrenes navn og stilling.

3. Et undervisningsskema over skolens undervisning som skulle opslås i skolestuen ifølge loven af 1814.
4. En skolejournal, der også kaldtes flidsjournal eller dagbog. Den skulle indeholde forsømmelseslister og lærerens bemærkninger til forsømmelser samt notater om, hvornår skolen ikke havde været holdt og angive årsagen dertil. Journalen skulle altid findes i skolen således at skolekommissionens medlemmer kunne se den og notere deres besøg i den.
5. En embedsbog, hvori læreren skulle indføre alle forordninger og bestemmelser, der vedrørte hans skole.

Skolens egne arkivalier findes, hvis de er afleveret, i LA, enten i sognekaldsarkivet eller i sognerådsarkivet. Er de ikke afleveret, hvilket ofte er tilfældet, befinder de sig måske i det lokalhistoriske arkiv, i det byhistoriske arkiv, ude på en af skolerne, eller er i privat eje, hvis de da ikke er blevet kørt på lossepladsen eller brændt blandt gamle papirer, som det er sket adskillige steder, ikke mindst da de gamle landsbyskoler blev nedlagt ved centralskolernes tilkomst.

1841–1856

Ved landkommunalloven d. 13. august 1841 ændredes den kommunale skoleforvaltning, medens biskoppens og provstidirektionens tilsynsmyndighed fortsatte uforandret. På landet forsvandt nu skolekommissionerne, og skolevæsenets bestyrelse blev overtaget af de nyoprettede *sogneforstanderskaber*; i princippet en demokratisering af skolekommissionen. I virkeligheden var forskellen ikke så stor. Sognepræsten skulle være medlem af sogneforstanderskabet, og her har han naturligt taget sig af kommunens skolevæsen, medens skolekommissionens skolepatroner fra 1814 på grund af deres jordbesiddelser automatisk fik sæde i sogneforstanderskabet. Sogneforstanderskabets sagsbehandling blev indført i en særlig skoleprotokol, der – hvis den er afleveret – findes i LA, i sognekaldsarkivet eller i sognerådsarkivet.

I *købstæderne* opretholdt man skolekommissionen efter kommunal-loven d. 24. oktober 1837, og tilsynet med skolen blev delt mellem

skolekommissionen og de nyoprettede borgerrepræsentationer, således at borgerrepræsentationen fortrinsvis tog sig af skolevæsenets økonomi, medens skolekommissionen (hvis skoleforstandere nu blev valgt af borgerrepræsentationen) vedblev at være lærerens nærmeste foresatte og tog sig af spørgsmål vedrørende skolegang og undervisning. Arkivalierne fra borgerrepræsentation og skolekommission findes, hvis de er afleveret, i LA, i købstadsarkivet, ellers i den enkelte bys byhistoriske arkiv eller på rådhuset.

Danske Kancelli fik i den frie forfatning sin afløser i *Kultusministeriet*, det vil sige i ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen, hvor både folkeskolens og den højere skoles sager blev samlet under andet departement. Der blev i 1855 oprettet et særligt 3. departement for »borger- og almueskolevæsenet«, med biskop Monrad som første departementschef og titlen overskoledirektør, fordi man havde ment, at almueskolens sager ikke alene burde behandles af jurister, men også forelægges for en særlig skolekyndig person. Departementet fik imidlertid ikke lang levetid, – det blev nedlagt i 1866.

1856–1867

Skoleloven af 8. marts 1856 ændrede den økonomiske administration af skolen på amtsplan, medens den sognekommunale skoleforvaltning forblev uforandret.

For hver amtsrådsreds blev der oprettet *et skolefond*, som formidlede statens tilskud til lærerlønninger, byggelån, lærerpensioner m. v., og hvortil også visse lokale indtægter indløb. Det var første gang, staten gav tilskud til almueskolevæsenet som sådant. Skolefonden skulle udrede alle skoleudgifter på amtsplan, inclusive amtets købstæder. Til at varetage bestyrelsen af skolefondens midler blev der samtidig oprettet to nye institutioner, et *skoleråd* bestående af amtmanden, amtsrådets medlemmer samt repræsentanter for amtsrådsredsens købstæder, og en *amtsskoledirektion*, bestående af alle amtsrådsredsens provstidirektioner. Opgaverne blev fordelt mellem de to institutioner, således at skolerådet skulle vedtage budgettet for skolefonden og have den bevilgende myndighed over midlerne, samtidig med at det skulle overvåge, at ingen kommune i amtsrådsredsen fik uforholdsmæssig store skoleudgifter, medens amtsskoledirektionen havde

den praktiske administration af fondens midler. Da det var skolerådet, der indkaldte til møder om skolefonden, og amtmanden var formand, er det følgelig i amtsarkivet i LA, man vil finde materiale om skolefonden.

I den enkelte *provstiskoledirektion* blev det folkelige element styrket i 1856, derved at skolerådet udpegede et tredje medlem for 3 år ad gangen (1860).

Skoledirektionens beføjelser undergik ikke nogen forandring. Den skulle fortsat være mellemlid mellem ministeriet og den lokale skolebestyrelse. Som regel afgjorde skoledirektionen selv spørgsmål om forandringer i provstiets skoleplaner, foretog valg af lærebøger, der ikke var autoriserede til almindelig benyttelse i almueskolen, bestemte fremgangsmåden ved eksamen, sanktionerede privatundervisning, foranstaltede at vacante lærerembeders tjeneste blev videreført, samt besatte de fleste lærerembeder – ueksaminerede lærere skulle altid prøves hos provsten. Tilsynet med lærerne var fortsat en hovedpart af tilsynsvirksomheden.

Oftest blev skolesagerne i skoledirektionen afgjort pr. korrespondance mellem medlemmerne. Skoledirektionen skulle fra 1856 afgive en særlig beretning til ministeriet om gymnastikundervisningens tilstand i skolerne, og fra 1863 give en summarisk meddelelse om privatskolerne på landet. Derimod skulle den ikke efter 1860 indsende skolekommissionens halvårslige beretninger. I 1871 blev det bestemt, at provsten skulle indsende sine årlige visitatsberetninger til ministeriet.

Det i 1841 nyoprettede *amtsråd* skulle til ministeriet indsende en oversigt over amtets samlede udgifter til skolevæsenet, en følge af at amtsrådet nu havde tilsynsmyndighed over sogneforstanderskabets samlede forvaltning. I 1867 blev det direkte udtrykt i loven, at amtsrådet havde tilsynsmyndighed over sognerådernes forvaltning af skolevæsent. Hvis et sogneråd vægrede sig ved at opfylde sine pligter i så henseende, kunne amtsrådet pålægge sognerådet tvangsbøder. En tilsvarende tilsynsmyndighed blev ved kommunaloven for købstæderne den 26. maj 1868 pålagt indenrigsministeriet overfor byrådets skoleforvaltning.

Biskoppen havde efter 1856 de samme beføjelser som før. Det var særlig kirkebylærerembederne han førte tilsyn med. Her havde læreren efter 1814 overtaget degnens funktion, og denne stod som gejst-

lig embedsmand under biskoppens øvrighed. Biskoppen kunne mulkttere kirkebylærere, hvis de ikke på en tilfredsstillende måde holdt kirken ren, ringede med klokkerne, bistod præsten under gudstjenesten m. v.

1867–1899

Ved landkommunalloven af 6. juli 1867 genoprettedes skolekommissionen på landet. Efter samme princip som i købstæderne blev skolens tilsyn delt mellem *sogneråd* og *skolekommission*. Det betød ikke nogen stor personudskiftning i skolesager, for præsten skulle som indtil 1841 være formand i skolekommissionen, og de to andre medlemmer skulle vælges af sognerådet for tre år, det ene skulle være medlem af sognerådet.

Til skolekommissionens forpligtelser hørte tilsynet med de privat underviste børn, hvadenten de blev undervist i hjemmet eller i privatskoler (friskoler). Skolevæsenets økonomiske sager sorterede under sognerådet, selv om de også behandlede i skolekommissionen. Vigtigt er, at al korrespondance mellem skolekommission og højere myndighed, skoledirektion og ministerium, skulle gå igennem sognerådet. Man kan altså fra nu af finde sognerådets udtalelser på de fleste skolesager, der har været drøftet blandt skolemyndighederne.

I byerne skulle efter 26. maj 1868 *skolekommissionens* medlemmer være sognepræsten eller sognepræsterne samt det dobbelte antal medlemmer valgte af byrådet for tre år, af hvilke halvdelen skulle tilhøre byrådet.

Byrådet nedsatte ofte et skoleudvalg, der tog sig af de vigtigste skolesager. Herved kunne samme personer både sidde i byrådets skoleudvalg og som valgte repræsentanter i skolekommissionen.

Da kompetanceforholdet mellem sogneråd og skolekommission ikke i 1867 var helt afklaret, kom en præcisering af *skolekommissionens opgaver i landkommunerne ved en lov af 18. marts 1871*. Denne slog fast, at skolekommissionen for det første skulle overvåge, at skolepligtige børn blev holdt til skole. Midlet var en gang om måneden at indsende forsømmelseslister til sognerådet, der havde som opgave at mulkttere for ulovlige forsømmelser. Skolekommissionen skulle endvidere overvåge, at undervisningstiden blev overholdt af skolen – loven siger intet om hvordan, men her tænkes vel på den gældende

praksis med besøg i skolen. Skolekommissionen skulle foreslå feriefordeling og udtale sig om ekstraordinære fridage, samt bevilge udskrivning af skolen. Endvidere skulle skolekommissionen beramme eksamen og sørge for censur ved denne både i den offentlige skole og i de private skoler.

Med hensyn til selve undervisningen skulle den påse, at klassedelingen fandt sted på den for undervisningen mest passende måde, og den skulle afgive indstilling til sognerådet om valg af autoriserede lærebøger og om eventuelle mangler ved skolens forsyning af inventar og undervisningsmateriale; her er der tale om en indskrænkning i beføjelsen, da skolekommissionen før 1841 selv bestemte hvilke lærebøger der skulle bruges i skolen.

Om alle de ovennævnte spørgsmål skulle skolekommissionen affatte en årlig beretning til skoledirektionen. Beretningen skulle desuden omhandle privatskolerne og gymnastikundervisningen i den offentlige skole samt indeholde en udtalelse om lærerens forslag til undervisningsplan. Da der samtidig blev bestemt, at intet spørgsmål vedrørende skolen kunne afgøres af sognerådet uden først at have været til udtalelse i skolekommissionen, må historikeren fra nu have gode muligheder for at undersøge skolekommissionens holdning til skolevæsenets udformning. I denne bestemmelse rummedes vel også den tidligere praksis, at skolekommissionen skulle udtale sig om oprettelsen af en ny skole og nye lærerembeder. Endelig fik skolekommissionen i lov af 4/2 1871 til opgave at overvåge, at alle skolebørn blev koppevaccineret.

En lignende præcisering af opgaverne for købstædernes skolekommissioner mangler i lovgivningen, men de må naturligt have været de samme som i landkommunerne. Desuden havde skolekommissionen i byerne lovfæstede beføjelser, der gik ud over dem, der var tillagt landkommunernes skolekommissioner. Den kunne således forhandle med skoledirektionen om at antage en medhjælper til skolens undervisning, uden at byrådet behøvede at tages med på råd (Min. skrivelse 14/6 71), ligesom den selv kunne tage beslutning om valg af lærebøger i skolen samt indrømme ekstraordinære ferier i skolen. Skolekommissionen i købstæderne kunne også udstede officielle vidnesbyrd om lærerne i kommunen, f. eks. ved en lærers ansøgning om avancement.

I lov af 14. dec. 1877 blev skolekommissionens sammensætning æn-

dret i landkommuner med flere pastorater, idet skolekommissionen her kom til at bestå af sognepræsterne og det dobbelte antal sognerådvalgte medlemmer, hvoraf halvdelen skulle have sæde i sognerådet. Skolekommissionen skulle selv vælge sin formand blandt præsterne. Samme lov tillod ministeriet at udvide skolekommissionens medlemstal i store landkommuner.

Ministeriet fik i denne periode to pædagogiske rådgivere, for sang (1859) og gymnastik (1870). Faginspektørerne skulle rejse rundt og se på undervisningen inden for alle skoleformer og afgive beretning om deres virksomhed, samt afgive betænkning om alle sager, som blev tilstillet dem fra ministeriet.

1899–1933

Den nye skolelov af 24. marts 1899 medførte en ikke uvæsentlig ændring i skolens tilsyn, idet skolekommissionen fra nu af skulle give *læreren* (i købstæderne overlæreren, på landet første- eller enelæreren) mulighed for at udtale sig om skolespørgsmål, der vedrørte den enkelte skole – f. eks. spørgsmål om skolegangsorden, ferier, undervisning, anskaffelse af læremidler, oprykning af elever i en højere klasse, samt angående planer om at opføre en ny skolebygning, at omlægge skoledistriktet og at oprette nye lærerembeder. Læreren erklæring skulle, hvis den var skriftlig, følge sagen ved dens behandling blandt skolemyndighederne, og her åbnes således for første gang mulighed for at undersøge lærernes synspunkter og indflydelse på skolevæsenets ordning.

Samtidig ændredes *skolekommissionens* sammensætning, idet sognerådet kunne forhøje antallet af sognerådvalgte medlemmer fra 2 til 4, af hvilke de to skulle vælges udenfor sognerådet. Ændringen betød en øget indflydelse for de folkevalgte repræsentanter og en tilsvarende formindsket indflydelse for sognepræsten. Der blev for første gang i loven taget hensyn til skolebørnenes forældre, idet mindst to af de fire sognerådvalgte medlemmer ved indvælgelsen skulle have undervisningspligtige børn.

Den enkelte skoles indflydelse på skolens administration blev væsentligt forøget i 1904. Fra 1899 skulle som nævnt skolelederen tages med på råd af skolekommissionen; nu blev der udarbejdet klare

instrukser om skoleledelse og lærerråd, hvor især skolens leder fik pålagt bestemte tilsynsforpligtelser.

Ved loven af 29. marts 1904 fik lærerpersonalet ved købstadsskoler mulighed for at udtale sig til skolekommissionen om spørgsmål, der vedrørte den enkelte skole (stort set de samme spørgsmål, som blev præciseret i 1899-loven), gennem de nyoprettede *lærerråd*. I landsbyordnede skoler, hvor der ikke blev oprettet lærerråd, skulle den enkelte fast ansatte lærer eller lærerinde have mulighed for at udtale sig i lignende sager. I kommuner med flere købstadsordnede skoler kunne skolekommissionen lade alle lærerrådene træde sammen i et *fælleslærerråd* for at tage stilling til spørgsmål, der krævede en ensartet løsning for hele kommunen. Skolekommissionen skulle i så tilfælde udpege formanden for fælleslærerrådet. I kommuner, der havde en fælles tilsynsformand for alle skoler (en skoledirektør eller skoleinspektør) blev denne automatisk formand i kommunens fælleslærerråd.

De nyetablerede lærerråd skulle have skolens leder til formand. Over forhandlingerne blev der ført protokol, der oftest opbevares ved de enkelte skoler, medens de skriftlige erklæringer, der er blevet indsendt til skolekommissionen, har fulgt sagens akter og kan ligge f. eks. i skoledirektionens arkiv eller i ministeriet, hvis sagen er endt her.

I 1900 fik *den enkelte skoles leder* i en instruks tildelt det umiddelbare tilsyn med skolens virksomhed. Hermed overtog han en del af skolekommissionens beføjelser, selv om det blev udtrykt, at skolens leder udøvede sin tilsynsmyndighed på skolekommissionens vegne. Således fik han tilsynet med lærerpersonalets arbejde, med undervisningen og undervisningstiden, med skolens orden samt med bygninger og inventarium. Han skulle sammen med faglærerne indgive forslag til skolekommissionen om anskaffelse af undervisningsmateriale, skulle videregive alle statistiske oplysninger om skolen, som blev forlangt af skolemyndighederne, ligesom han skulle fremsende forslag til skolens årlige budget, hvis skolekommissionen forlangte det. Han skulle endvidere udarbejde forslag til eksamens afholdelse, til klassefordeling, fagfordeling og ferieplan. Endelig skulle han afgøre, hvorledes undervisningen ved en lærers sygdom kunne videreføres. Mange af instruksens bestemmelser var vel kun en præcisering af den gældende praksis, men vedrørende tilsynet var det en nyordning af væsent-

lig betydning for den enkelte skole. Fra nu af blev skolekommissionens besøg i skolerne en sjældenhed udenfor eksamen.

Med 1899-loven blev der til *ministeriet* knyttet en *pædagogisk konsulent for folkeskolen og seminarierne*, og denne fik sine arbejdsopgaver fastsat i en instruks d. 2. juli 1901. Stillingen var honorarlønnet og blev først kongeligt embede i 1919; men frem til 1931 blev konsulenten fortsat udnævnt for tre år ad gangen. I realiteten havde ministeriet fra 1886 haft den pædagogiske assistance, idet professor Kristian Kroman indtil 1899 uformelt var tilknyttet ministeriet som pædagogisk rådgiver. Professor Sophus Sørensen blev ministeriets første officielle konsulent i 1899; stillingen var forbunden med formandsposten for censorerne ved lærereksamen. Han efterfulgtes i 1903 af professor N. A. Larsen, der fungerede til 1930.

Konsulenten skulle afgive erklæring om alle skolespørgsmål, som blev forelagt ham af ministeriet, og skulle rejse rundt i landet for ved selvsyn at få et indblik i skolevæsenets udformning for eventuelt at indgive forslag om forbedringer. Konsulentens arkiv, der ligger i rigsarkivet er en meget vigtig kilde til belysning af ministeriets skolepolitik. Desværre er det usikkert, hvor meget der er bevaret, da en hel del akter fra denne periode er brændt på ministeriets loft, hvor de indtil for nylig befandt sig.

I 1916 fik skolevæsenet sit eget ministerium, idet undervisningsministeriet blev skilt ud fra kirke- og undervisningsministeriet.

1933–1949

Den største forandring i skolevæsenets tilsyn siden 1814 fandt sted ved den nye tilsynslov i 1933. Biskoppen gled helt ud af tilsynet og mistede sin kaldsret til visse lærerembeder.

Amtsrådet med repræsentanter for købstæderne overtog hele bestyrelsen af skolefondens midler i skolerådet, idet amtsskoledirektionen fra 1856 ophørte at eksistere.

De tidligere provstidirektioner forsvandt, idet de erstattedes med *amtsskoledirektioner*, det vil sige en skoledirektion for hver amtsråds-kreds. Skoledirektionen fik i alt 5 medlemmer, af hvilke amtsrådet valgte tre i eller udenfor sin midte. Amtmanden skulle som før være formand, og som en pudsig reminiscens fra det gejstlige tilsyn skulle

det femte medlem være en af amtets provster, der med titlen amtsprovst i princippet fik samme embede, som var blevet oprettet i 1806, men som var gået ind igen i 1822. Det væsentlige var imidlertid, at de folkevalgte repræsentanter nu fik flertal i skoledirektionen.

En vigtig ændring – også arkivalsk – er det, at byerne ikke mere sorterede under skoledirektionen, men direkte under ministeriet.

I tilknytning til amtsskoledirektionen blev der for hvert amt oprettet et nyt embede, idet en af ministeriet udnævnt *amtsskolekonsulent* skulle være skoledirektionens pædagogiske rådgiver. Der var i begyndelsen nogen usikkerhed med hensyn til amtsskolekonsulentens bemyndigelse, idet han også skulle være pædagogisk rådgiver for lærerne ved skoler, der ikke forberedte til nogen statskontrolleret eksamen, men ikke havde inspektionsret over undervisningen. Stort set blev det derfor de enkelte skoledirektioner, der bestemte amtsskolekonsulentens arbejdsområde. Ifølge loven skulle han deltage i skoledirektionens møder uden stemmeret og udtale sig om alle forslag til skoleplaner og undervisningsplaner, som blev forelagt ham af skoledirektionen. Endvidere skulle han udarbejde en samlet indberetning om amtets skolevæsen på grundlag af årlige indberetninger fra skolekommissionerne, og udarbejde statistiske oplysninger om skolevæsenet. Han skulle forhandle med skolekommissionen om sager, som denne eller kommunens bestyrelse forelagde ham, samt endelig arrangere instruktionskursus for lærerne i amtet. Amtsskolekonsulentens stilling var i begyndelsen honorarlønnet, men blev i 1940'erne et kongeligt embede.

Da købstædernes skolevæsen ikke mere hørte under skoledirektionen, fik amtsskolekonsulenterne ingen indflydelse på dette.

Amtsskolekonsulentens arkiv ligger i skoledirektionen; endnu er kun et fåtal af skoledirektionernes arkiver afleveret til landsarkiverne.

På det lokale plan blev skolevæsenets forvaltning lagt helt i hænderne på kommunalbestyrelsen, idet denne skulle vælge alle *skolekommissionens* medlemmer, indenfor eller udenfor dets midte. Alt efter kommunens størrelse kunne antallet af medlemmer i skolekommissionen være fra 5 til 9. Sognepræsten mistede hermed ikke bare sin selvskrevne formandspost, men også sit selvskrevne medlemskab. I realiteten vedblev mange steder sognepræsten som før at være formand for skolekommissionen, nu indvalgt af kommunalbestyrelsen og

valgt til formand af skolekommissionen. Præsten havde fortsat tilsyn med religionsundervisningen. Fortsat skulle de økonomiske spørgsmål afgøres af kommunalbestyrelsen, medens skolekommissionen stort set fik tilsyn med de samme spørgsmål som før 1933. På et punkt svækkedes skolekommissionens beføjelser afgørende. De private skoler kunne nu selv vælge deres tilsynsmand som skulle godkendes af ministeriet. Kun hvis de private skoler selv ønskede det, fortsatte skolekommissionen med at føre tilsyn med undervisningen. I 1933 bortfaldt en klausul om, at lærere ikke måtte indvælges i skolekommissionen. Han kunne nu også indvælges i kommunalbestyrelsens skoleudvalg.

Lærerråd skulle efter 1933 oprettes ved alle folkeskoler med over to fast ansatte lærere. Det bestod af alle skolens lærerkræfter og valgte nu selv sin formand. Samtlige lærere i en kommune dannede et *fælleslærerråd*. Lærerrådets og fælleslærerrådets beføjelser, der blev fastlagt ved en bekendtgørelse af 13. feb. 1934, fulgte de samme retningslinjer som før. Formændene i de to lærerråd samt skolens leder fik ret til at deltage i skolekommissionens møder, når kommissionen behandlede spørgsmål, der skulle til udtalelse ved respektive skoler. En nyhed i tilsynet på det lokale plan var, at særlige råd ved de enkelte skoler kunne oprettes af børnenes forældre. Hvis en vis del af forældrene (1/3 ved skoler mellem 100–400 elever) henvendte sig til kommunalbestyrelsen, blev der ved skolen valgt et *forældreråd* på 3 medlemmer for en 4-årsperiode, af og blandt skolens forældre og værgere. Forældrerådet havde ret til at overvære undervisningen og kunne rette henvendelse til skolekommissionen. Det deltog med stemmeret i skolekommissionsmøder om indstilling til lærerembeder til den pågældende skole og møder der bestemmer årsprøvernes ordning og omfang. I købstæder hvor lærerindstilling gjaldt kommunens samlede skolevæsen, bestemte 1937-loven, at et udvalg af 3 medlemmer fra kommunens forældreråd skulle deltage ved indstillingen. Ved forældrerådets møder skulle skolens leder og lærerrådets formand deltage i forhandlingerne. Det er usikkert, hvor meget materiale der findes fra forældrerådene, og hvor dette er opbevaret i dag.

Ved siden af statskonsulenten for folkeskolen og seminarierne (fra 1939–49 F. C. Kaalund-Jørgensen) der fortsat var formand for censorerne ved lærereksamen, blev der oprettet en stilling i *undervisningsministeriet* som *undervisningsinspektør for de kommunale mellem- og realskoler*. Der blev ikke udarbejdet nogen instruks for undervis-

ningsinspektøren, men han må formodes at have de samme beføjelser som gymnasieskolens undervisningsinspektør, fastlagt i en instruks fra 8. sept. 1906. Til sin hjælp havde ministeriet en alt større stab af *faginspektører*. Materiale fra statskonsulenten og undervisningsinspektøren findes i ministeriets arkiv, i RA.

Ved den nye tilsynslov i 1949 blev tilsynet fra 1933 i princippet ført videre.

Blot skal nævnes at endnu en konsulent blev tilknyttet ministeriet, *konsulenten for ungdomsskolen* (efter ungdomsskoleloven af 1942). I hvert amt skulle der ansættes en *konsulent for særundervisningen*, og materiale om denne virksomhed må findes i amtets arkiv.

Forældrerådene, der ikke havde givet forældrene den indflydelse på skolen, som mange ønskede, blev nu afløst af *skolenævnen*, der enten blev valgt ved hver skole i kommunen eller ved hver kommune med repræsentanter for hver skole. Skolenævnets repræsentanter blev medlemmer af skolekommissionen. Skolenævnenes arkiver har som regel fulgt formanden, og flere steder opbevares de i skolekommissionens arkiv.

En udførlig omtale af de enkelte skolemyndigheders arbejdsområde og beføjelser eller tilsynsloven i 1949 findes i A. Barfod: »Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole« 1950. Vi er imidlertid omkring 1950 så langt fremme mod vor egen tid, at det er problematisk at få adgang til materialet i de lokale skolearkiver og uden dispensation helt udelukket i de offentlige arkiver.

Den principielle opdeling af skolens tilsyn mellem centraladministration og de forskellige lokale tilsynsmyndigheder, der fandt sted i 1814-loven forblev stort set uændret frem til 1949. I takt med samfundets demokratisering er udviklingen gået i retning af større medbestemmelsesret for de folkevalgte organer og for dem skolen vedkommer i dens daglige arbejde, skolens leder, lærere og forældre. Nye organer er kommet til og i takt hermed flyder kildematerialet om skolens historie rigere og giver historikeren mulighed for at give et alsidigt billede af skolens udvikling med hensyn til den skolepolitik der har været ført fra såvel skolens lærerpersonale, skolebørnenes forældre som fra kirkelige, kommunale og statslige myndigheder. Problemet for skolehistorikeren er derfor ikke at finde kildemateriale om skolens historie, men *hvor* han kan finde skolens materiale opbevaret. Da de kommunale myndigheder endnu ikke har afleveringspligt

til landsarkiverne er det i kommunerne, at problemet er størst. Man må håbe på, at en afklaring om kommunernes sikring af de enkelte skolers materiale snart kommer, og at kommunerne vil åbne deres egne arkiver for interesserede lokalhistorikere, der ønsker at beskæftige sig med skolens historie.

Litteratur:

Joakim Larsen, Skolelovene af 1814 og deres tilblivelse aktmæssigt fremstillet. 1914.

H. V. Skibsted, Almueskolevæsenet i de danske købstæder og landdistrikter fremstillet efter de derom gældende regler. 1866, 1876.

Henrik Lehmann, Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole. 1909.

A. Barfod, Skoletilsynsloven af 20. maj 1933. 1936.

A. Barfod, Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole. 1950.

Skolehistorie i seminariets historieundervisning

Af INGRID MARKUSSEN

I dagene 25.–30. januar 1971 afholdt Foreningen af historielærere ved seminarierne et lokalhistorisk kursus i Viborg for seminariets historielærere. Kurset behandlede emner fra landbohistorie, købstadshistorie, slægtshistorie og skolehistorie. Fra Institut for Dansk Skolehistorie deltog amanuensis mag. art. *Ingrid Markussen*, hvis foredrag er gengivet nedenfor.

En indgående behandling af skolehistorien som lokalhistorisk disciplin er ikke mulig i et foredrag, dertil er emnerne indenfor de enkelte skoleformer og de fælles organisatoriske spørgsmål for mange i de forskellige tidsperioder. Her har jeg derfor valgt at begrænse mig til folkeskolen uden for København og valgt perioden efter almueskolelovens tilkomst i 1814.

Først ville det være praktisk at pege på de lokalhistoriske vejledninger, der findes til studiet af skolens historie. Desværre er der ikke meget hjælp at hente der. Ganske vist er skolehistorie omtalt i den fortræffelige »Håndbog for danske lokalhistorikere«, der udkom i 1952–56, men der findes ikke nogen egentlig vejledning til, hvordan man studerer skolehistorie, hvilke emner det ville være frugtbart at tage op, hvilke spørgsmål det ville være interessant at få besvaret, og hvilket kildemateriale man i så tilfælde skulle bruge. Derimod har jeg i en hjemstavnsbog for Slesvig-Holsten: »Methodisches Handbuch für Heimatforschung«, 1954, fundet et i forhold til de andre lokalhistoriske discipliner omfattende kapitel om skolens historie. Desværre må det nærmest betragtes som et eksempel på, hvordan man ikke bør udarbejde en skolehistorisk vejledning for lokalhistorikere. Vel er der ganske værdifulde bemærkninger til forskellige typer af kildemateriale samt en fyldig litteraturfortegnelse, men i øvrigt består artiklen kun af hundreder af opregnede begreber, ordnet under rubrikker som f. eks. skolebygninger, skoleområdet, skolens lærere, skolens myndigheder, indre skolespørgsmål, men uden forklarende tekst, altså en slags stikordsregister til alle de begreber, der har været knyttet til skolens verden gennem århundreder. For læseren må registret opfattes som en liste over alle de ting, man ikke må glemme, når man

beskæftiger sig med skolehistorie, en ganske svimlende tanke for den der måske kun har skolehistoriske studier som hobby.

Et stikordsregister for bl. a. skolens historie findes i den danske lokalhistoriske håndbog, men her i form af leksikonartikler med værdifulde definitioner af begreberne og en redegørelse for den historiske udvikling – en virkelig håndsrækning til den, der skal arbejde med skolehistorisk materiale.

Kan man altså ikke i de lokalhistoriske vejledninger se, hvilke emner og spørgsmål det ville være frugtbart at arbejde med, må det være den skolehistoriske forskning herhjemme, der skal vise dette. Af de forskningsresultater, der er fremkommet, står det klart, at det fortrinsvis er folkehøjskolen, der har haft forskernes interesse. *Roar Skovmand* disputerede i 1944 som den første på et skolehistorisk emne med »Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892«, og han efterfulgtes af *Knud Eivind Bugge* i 1965 med »Skolen for livet. Studier over N. S. F. Grundtvigs pædagogiske tanker«. Foruden de to disputater har samme forfattere udgivet værdifulde kildesamlinger til folkehøjskolens historie, *Roar Skovmand* med »Højskolens ungdomstid i breve 1–2« 1960 og *K. E. Bugge* med »Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast« 1969.

Enkelte gymnasier er blevet indgående behandlet af *Bjørn Kornrup* i »Ribe statsskoles historie« 1947–52 og »Frederiksborg statsskoles historie« 1933. Ingen har derimod taget gymnasieskolens problematik op til generel behandling, når man undtager *J. Paludan*, der i 1885 udgav en sammenlignende historiefremstilling af de nordiske landes højere skolevæsen fortrinsvis i det 19. årh.

Folkeskolens historiker er fortsat *Joakim Larsen*, der i slutningen af forrige århundrede formåede at forbinde sit skoledirektørembede på Frederiksberg med dybtgående studier over folkeskolens historie fra reformationen til 1898. Han udgav sit arbejde i tre bind: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1536–1784, 1784–1818 og 1818–1898. For Joakim Larsen, der var praktisk skolemand, var det naturligt at se skolens historie ud fra et administrativt synspunkt. Således lægger han hovedvægten på den centralt dirigerede, lovmæssige udvikling og mindre vægt på de lokale aspekter af skolens historie. På denne baggrund er det særlig interessant, at den første disputats, der er kommet om folkeskolens historie, *Gottlieb Japsen*: »Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814« fra 1968, netop

behandler skolen ud fra en ren lokalhistorisk synsvinkel. G. Japsens værdifulde disputats behandler næsten alle emner indenfor skolehistorien. Ved en minutig gennemgang af de lokale arkivalier har forfatteren hentet en mængde oplysninger om lærernes økonomiske kår, skolernes undervisningssprog og undervisningsemner, lærernes dannelsesniveau m. v. Det er skade, at hans bog mangler et sagregister, så at man ikke kan slå op i fremstillingen for at studere et bestemt emne. Bogen er nemlig med dens lokalhistoriske opbygning ikke helt let at komme igennem for en læser, der ikke har specialiseret sig i sønderjyske forhold – for sønderjyder derimod er den en guldgrube at øse af.

Det som gør bogen så værdifuld er, at den sætter skolens udvikling ind i en økonomisk og social sammenhæng, der nok er karakteristisk for Sønderjylland, men i sine generelle træk af stor interesse for hele landet. G. Japsens tese er den, at bønderne oprettede og opretholdt et eget skolesystem igennem flere århundreder på trods af og delvis i kamp mod øvrigheden, der ønskede en kirkelig inspireret skole og et reguleret skolevæsen. I de egne af Nordslesvig, hvor bønderne var selvejere, eller hvor deres fæsteforhold var så gode, at de kunne sammenlignes med selveje, opretholdt bønderne deres »bondeskole«, hvor der foruden i læsning også blev undervist i skrivning, regning og tysk.

Folkeskolens historie er også genstand for forskning på Institut for Dansk Skolehistorie. Her er bl. a. højskoleadjunkt cand. mag. *Gunhild Nissen* igang med en dybgående afhandling om forholdet mellem den offentlige skole på landet og landsbybefolkningen fra ca. 1880–1910. Det er naturligt i et sådant emne at udgå fra lokalhistoriske punktundersøgelser, men ikke fra tilfældige lokaliteter. Ud fra bestemte kriterier har Gunhild Nissen udvalgt fire provstier. For derved at komme så tæt på den offentlige skoles forhold til landsbybefolkningen som muligt foretager hun punkt- og detailundersøgelser i enkelte sogne. Ved denne fremgangsmåde bliver man fortrolig med de specifikt lokale forhold omkring den offentlige skoles udvikling og opnår det landsdækkende perspektiv ved at sammenligne forholdene i udvalgte egne af landet.

Når vi på Institut for Dansk Skolehistorie beskæftiger os med lokalhistorie, er det ud fra interessen for et ganske bestemt emne. Dette er vel ikke den almindelige indgang til lokalhistorien. Som regel bliver

lokalhistorie skrevet af personer, der interesserer sig for en bestemt egn. De to udgangspunkter kan udmærket kombineres.

I seminariets lokalhistoriske undervisning kan læreren ved at udgå fra det nære og vedkommende vinde større forståelse hos de studerende for hele samfundets mekanisme og dets historiske forudsætninger, og han kan med udbytte vælge noget af sit lokalhistoriske stof i egnens skolehistorie.

Man vil jo nok som seminarielærer komme ud for, at de lærerstuderende gerne vil beskæftige sig med deres egen hjemegn. Jeg mener dog, at det vil være mere frugtbart, at alle på et hold beskæftiger sig med den samme lokalitet. I skolehistorie vil det være naturligt at udgå fra f. eks. et provsti (eller en købstad), som man har udvalgt efter bestemte kriterier – erhvervs-geografiske, politiske, kirkelige, skolestrukturmæssige o. l. og foretage punktundersøgelser i enkelte sogne. På den måde vil man opnå en samlet konklusion for hele holdets arbejde. Et fælles emne vil tillade den enkelte lærerstuderende at arbejde selvstændigt med en bestemt side af skolens udvikling som f. eks. skolens tilsyn, lærernes forhold, undervisningen, børnenes skole- og arbejdsforhold m. v., og det udelukker ikke, at flere kan arbejde i en gruppe med et bestemt sogn.

Ved at tage lokalhistorie op i seminariets historieundervisning, vil man som historielærer få en glimrende lejlighed til at træne de lærerstuderende i historisk metode, fordi de får mulighed for at arbejde med så mange forskellige typer af kildemateriale f. eks. aviser, pædagogiske tidsskrifter, rigsdagstidende, love og forordninger, trykte erindringer, statistiske, topografiske og lokalhistoriske beskrivelser, og alt det utrykte kildemateriale fra den enkelte skole, skolekommission, skoledirektion, sogneråd og biskop, og de vil eventuelt tage interviews af ældre personer på egnen.

Man vil kunne konfrontere erindringer eller avisartikler i de lokale dagblade med skolekommissionsprotokoller, sognerådets forhandlinger, visitatsberetninger og den enkelte skoles arkivalier. Man vil kunne sammenligne rigsdagsforhandlinger med de lokale dagblades gengivelse af dem; de pædagogiske tidsskrifters debat om undervisning og lærebøger med oplysninger fra den enkelte skoles materiale. De lærerstuderende kan selv være med til at finde kildematerialet frem, og de vil blive sat på en værdifuld heuristisk opgave, for at emnet skal blive så alsidigt belyst som muligt.

De problemstillinger der kan tages op i skolehistorien er så mange og varierede, at jeg ikke her vil gå nærmere ind på dem. Derimod vil jeg nævne den side af skolens historie, som ikke er så almindeligt belyst i den lokalhistoriske litteratur, skolens kontakt med samfundet udenfor skolen. Den nærmeste kontakt med dette samfund har skolen i eleverne – og dem hører man som regel ikke meget om, selv om de dog har oplevet skolen gennem 7 år.

Ville det ikke være interessant at høre om f. eks. hvilket socialt lag i samfundet børnene kom fra på et bestemt tidspunkt, hvilket arbejde deres forældre havde, hvilken kontakt forældrene havde med skolen? Hvordan var børnenes skolevej om sommeren og om vinteren, skulle de forcere åer og moser for at komme til skole, hvor lang var skolevejen, og hvor tidligt skulle de op for at nå til skole? Hvad lavede skolebørnene i deres fritid – havde de overhovedet nogen? Hvor mange af dem arbejdede hos en gårdmand samtidig med de passede deres skolearbejde? Havde de nogen litteratur, som de læste i fritiden, og hvor fik de i så tilfælde den fra? Hvordan oplevede børnene disciplinen i skolen, lærerens person og hans undervisning? Hvad lavede børnene i frikvarterene, og oplevede de nogen skolefester? Ja, spørgsmålene er ret tilfældigt valgt og kunne blive mange flere, og svarene ville give et særdeles interessant billede af børnenes skoleforhold og skolens rolle i landsbysamfundet.

Men hvor kan man finde svar på sådanne spørgsmål? Skolebørnenes opfattelse af læreren og hans undervisning, deres lege i frikvartererne og deres eventuelle skolefester og lærerens kontakt med de forskellige hjem finder man jo næppe oplysninger om på anden måde end ved trykte erindringer. Men selv i erindringsbeskrivelser er det sjældent, at man får oplysninger om netop disse spørgsmål – og får man det, er billedet som regel tegnet i mørke farver. I Sverige udgav man i 1966 en lille bog om skolegang for hundrede år siden »Så var skolan förr«. Med små korte uddrag af erindringsstekster, dokumenter, aviser m. v. har man formået at give et varieret billede af børnenes hverdag i skole og hjem, skønt man tilsyneladende har valgt de bidrag ud, der giver et positivt syn på børnenes skoleforhold. Herhjemme mangler vi et varieret billede af skolen i gamle dage, den bestod jo af meget andet end tom udenadslæren og streng disciplin, sådan som det synes at fremgå af de fleste erindringsbeskrivelser. En undtagelse er *A. Nielsen* »Barndoms- og ungdomserindringer« nedskrevet i 1925, ud-

givet 1969. I den kan man bl. a. finde interessante, skarpe glimt fra Ørsted pogeskole og kommuneskole i begyndelsen af 1850erne og Lyngby seminarium fra midten af 1860erne.

Har man valgt at beskæftige sig med en periode, der ligger op mod 1910, har man mulighed for at optage interviews med ældre mennesker om deres skoleforhold, og således selv stille de spørgsmål man ønsker besvaret. Det vil nok være vanskeligere at gennemføre en sådan undersøgelse i byerne end på landet, hvor befolkningen oftere bor på hjemegnen.

Børnenes sociale baggrund kan man muligvis finde frem til i skoleprotokollen, hvor læreren skulle notere alle skolepligtige børn i distriktet samt deres forældres navn og stilling – desværre er det ikke altid, at læreren har noteret det sidste. Under alle omstændigheder er det ønskeligt, at man i en skolehistorisk undersøgelse studerer områdets erhvervsforhold for at danne sig et indtryk af befolkningens levevilkår i den omhandlede periode. Oplysninger om dette kan man bl. a. finde let tilgængeligt i de forskellige udgaver af Trap.

Oplysninger om de børn, der boede og ved siden af skolearbejdet arbejdede hos en gårdmand, kan man finde i skolejournalen, hvor læreren skrev bemærkninger til børnenes forsømmelser. Det var ofte netop disse børn, der forsømte mest. Der har endog været eksempler på, at en gårdmand, der fæstede et barn til at arbejde hos sig en sommer eller et år, i barnets løn kunne indregne de mulkter, som han ville blive nødt til at betale, altså en slags fradrag i lønnen.

Børnenes skolevej kan det være vanskeligt at finde individuelle oplysninger om, hvis man ikke har erindringsbeskrivelser fra egnen; men ved hjælp af et topografisk kort og lokalhistoriske beskrivelser fra den omhandlede periode, kan man ud fra skolens beliggenhed i sognet få et generelt indblik i børnenes skolevej. Det utrykte materiale kan muligvis også give oplysninger ved tidspunkter, hvor man laver om på skolegangsordenen, og man derfor i skolekommission og sogneråd tager stilling til skolevejens længde. Det var ikke uvæsentligt for forældre og husbønder, om børnene brugte tid til at gå til og fra skole hver dag eller hveranden dag.

Om undervisningen i skolen findes oplysninger i forskellige kilder. I hver skole skulle der findes en inventarfortegnelse over skolens undervisningsbøger og materiale. I en sådan fortegnelse kan man følge udviklingen med hensyn til nyanskaffelse af lærebøger, vægkort, bille-

der m. v. For at kunne vurdere skolens undervisningsmateriale bliver man nødt til at undersøge f. eks. ministeriets lister over autoriserede lærebøger og i skolebladene læse omtaler af andre lærebøger. I skolekommissionens og sognerådets arkivalier kan man af korrespondancen om anskaffelse af nyt undervisningsmateriale se, hvorvidt læreren har haft egne forslag, og i hvor stor udstrækning hans forslag er blevet taget til følge.

Lærebogsmaterialet kan være et vanskeligt stof at arbejde med, hvis man ikke har en metodisk vejledning. I Gyldendals jubilæumsbog »Skolebøger i 200 år«, 1970, findes en sådan vejledning udarbejdet af afdelingsleder ved Institut for Dansk Skolehistorie *Vagn Skovgaard-Petersen*. Han giver samtidig en hel del tips og eksempler på, hvad man kan finde af skolehistorisk relevante oplysninger i disse lærebøger. Andre forfattere som *Palle Lauring*, *Torben Gregersen* og *Per Krarup* behandler i bogen den historiske udvikling af lærebøgerne indenfor centrale fag i folkeskolens og den højere skoles undervisning. Man kan selvfølgelig ikke vurdere undervisningen i skolen udelukkende ud fra lærebøger, der blev brugt. Læreren har altid kunnet supplere lærebøgerne med sin egen viden og fortælleglæde, og lærerens personlighed har naturligvis også tidligere været afgørende for undervisningen.

Med lærerens personlighed er jeg inde på en anden side af emnet: skolens kontakt med samfundet uden for skolen. Da læreren i en lang periode har været ene om at repræsentere skolen, er hans personlighed derfor af afgørende betydning. For at få et sådant spørgsmål belyst, bliver man nødt til at se på lærerens egen sociale baggrund, hans uddannelse (eller mangel på samme), og i givet fald hvilket seminarium han kom fra, dette var absolut ikke ligegyldigt. De forskellige seminariers seminariestater giver oplysninger om dimissionsår og dimissionskarakter. Oplysninger om gejstlighedens syn på læreren kan man få i provstens og biskoppens visitatsberetninger.

Når det gælder skolens kontakt med befolkningen er det ikke nok at undersøge lærerens uddannelse og aktivitet i skolestuen. Man må også se på lærerens kontakt med sognebeboerne, hans kulturelle og eventuelle politiske virksomhed. Var han medlem af politiske foreninger? Var hans politiske holdning i det hele taget kendt? Havde han tillidsposter i sognet som medlem af sognerådet, medlem af sognets fattigkasse o. l. Var han medlem eller måske bestyrelsesmedlem af andre

foreninger som f. eks. foredragsforening, sparekasse, andelsmejeri, brugsforening o. s. v. På denne side af århundredet behøver disse foreninger ikke at give sig udslag i en bestemt politisk holdning, men de kunne næsten ikke undgå at gøre det i 1880erne og 90erne. Materiale til belysning af lærerens forhold kan man finde dels i de lokale dagblade, der omtalte de fleste aktiviteter på egnen, dels i foreningsarkiver og politiske arkiver.

Var lærerens kirkelige holdning kendt og prægede den hans skole? I P. Nedergaard: »Personalhistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1849–1949«, findes oplysninger om de enkelte lokaliteters kirkelige men også politiske præg og her kan lærerens holdning være omtalt.

Oprettelse af en friskole på egnen kan være resultatet af den offentlige skoles forhold til sognet. Det er vigtigt, at man prøver på at finde frem til baggrunden for dens oprettelse. Der var ikke altid kirkelige årsager til at befolkningen sendte deres børn i friskolen. Skolevejen kunne være for lang for enkelte elever, og nogle forældre ville ikke sende deres børn i den offentlige skole, hvis læreren var meget striks med at notere og mulkttere for ulovlige forsømmelser. Man valgte i stedet for at sende børnene til friskolen, der ikke så så tungt på børnenes forsømmelser. Friskolen er et interessant kapitel i den danske skoles historie, som endnu er alt for lidt udforsket. Institut for Dansk Skolehistorie støtter i øjeblikket en indsamling af friskolemateriale fra hele landet.

Jeg har her valgt at pege på to sider af skolens kontakt med samfundet udenfor, 1) børnenes skolegang og 2) lærerens aktivitet udenfor skolestuen, men jeg kunne have valgt andre som f. eks. sognebeboernes bidrag til lærerens løn via offer og accidenser, skolebyggeriet eller skolens forhold til de lokale tilsynsmyndigheder. Fælles for dem alle er, at de dels belyser skolens funktion i samfundet, dels belyser sognets eller byens politiske, økonomiske, sociale og kulturelle forhold.

Men kan den lokale skole ikke ses isoleret fra det sogn, den er en del af, er det lige så sikkert, at den lokale skole ikke kan ses isoleret fra det landsomfattende skolevæsen, som den også er en del af. På det lokale plan har man kunnet fortolke forordningerne om skolevæsenet indenfor visse grænser, men centraladministrationen har altid fulgt den lokale skoleadministration med stor opmærksomhed. Man skal derfor

ikke tro, at det lokale kildemateriale er udtømt ved en gennemgang af landsarkiv og de lokale arkiver. Det er overraskende, at mange rent lokale skolespørgsmål er blevet afgjort i Danske Kancelli og senere i undervisningsministeriet.

Efter at lokalhistorie og dermed også skolehistorie nu kan optages i seminariets historieundervisning, bliver det spørgsmål aktualiseret, hvorvidt man fra lokale myndigheder er villige til at åbne arkiverne for lærerstuderende, der arbejder med en bestemt skolehistorisk opgave. Det utrykte kildemateriale, der findes i sognerådets, skolekommissionens og skoledirektionens arkiver, er helt uvurderligt for en lokal historisk undersøgelse over skolens forhold. Hvis arkiverne bliver åbne, er det af interesse at vide, hvor langt frem i vor egen tid man vil få lov til at udnytte arkivmaterialet. Endelig melder spørgsmålet sig, hvor de gamle kommuners arkiver befinder sig i den nuværende kommunale struktur. Ligger de endnu i de gamle kommunkontorer, er de ført ind til storkommunen eller er de eventuelt blevet afleveret til Landsarkivet, og hvordan er de registreret?

For at få svar på disse spørgsmål, blev der i januar måned sendt en forespørgsel ud til en del jyske skolemyndigheder.

Henvendelsen blev sendt til skoledirektioner og enkelte kommuner i Ringkøbing, det gamle Skanderborg, Viborg, Ribe, Hjørring samt Vejle amt og drejede sig om skoledirektionens, enkelte sogneråds og skolekommissioners arkiver. Der blev spurgt, hvor arkiverne befinder sig, om man tidligere har givet adgang til dem og i givet fald hvor langt frem i vor tid, samt hvordan man ville stille sig til, at en seminarlærer bad om adgang til arkivet for et hold lærerstuderende.

De svar, som man fra lokal side beredvilligt har tilstillet Institut for Dansk Skolehistorie, giver med hensyn til første spørgsmål indtryk af ret store lokale forskelle.

Gennemgående viser svarene på de følgende spørgsmål en meget positiv indstilling til at åbne arkiverne for dem der med et bestemt emne ønsker at studere egnens skolehistorie.

Kun en af seks skoledirektioner havde afleveret deres arkiv til landsarkivet. Her gælder arkivets 50-års regel, som der dog kan dispenseres for i visse tilfælde. De øvrige arkiver lå på rådhuset, i skolecentret eller var opbevaret i skoledirektionens eget arkiv. Det er nu amtsrådet der afgør hvorvidt og hvorlangt frem i vor egen tid man kan give adgang til arkivet.

De gamle landkommuners arkiver – sognerådets arkiv og skolekommissionens arkiv, var som regel ikke nået ind til storkommunens centrale arkiv. De fleste steder var man positiv overfor tanken om at åbne de lokale arkiver for lærerstuderende.

Tør man drage nogen konklusion af en sådan stikprøve, må det være, at det ikke vil volde så store vanskeligheder at finde frem til skolearkivalierne på lokalt plan, at det bør afholde en interesseret seminarielærer fra at tage skolehistorie op i historieundervisningen. I de hidtil næsten uudforskede lokale arkiver gemmer sig masser af spændende akter, som man sandsynligvis vil få de kommunale myndigheders tilladelse til at benytte. Fælles for alle arkiver er, at man ikke ønsker at udlevere personsager i det 20. århundrede, men det kan ikke være noget problem for et skolehistorisk studium.

Da et seminarieholds arbejde med lokalt materiale sikkert vil kunne virke inspirerende på de lokale myndigheders indsamling og registrering af deres arkiver, synes jeg alt i alt, at det er et godt grundlag at gå igang på.

Sang bliver et skolefag

TRÆK AF SKOLESANGENS HISTORIE I 1. HALVDEL AF DET 19. ARHUNDREDE

Af KNUD ARNFRED

Studiet af de enkelte skolefags historie er endnu kun i sin vorden. Nogle undersøgelser er i gang, for faget sangs vedkommende ikke mindst takket være Sanghistorisk Arkiv ved Århus Universitet. Nedenfor sammenfatter højskolelærer *Knud Arnfred*, Vallekilde, en undersøgelse, han har foretaget (København 1963) af skolesangen ca. 1790–1850.

»Sang« må være det ældste i den stadig øgede række af fag i den danske skole, som man i vore dage med skiftende betegnelser har søgt at karakterisere som musiske fag, udtryksfag eller kreative fag. Fælles for disse fag, set i forhold til de elementære kundskabsfag, har altid været deres større følsomhed overfor såvel ydre kulturelle tilstande, pædagogiske strømninger, betydelige pædagogers særlige indsats, som skolens praktiske, økonomiske problemer.

Denne korte artikel vil, som et bidrag til en videre forskning på feltet, omhandle den første af dansk skolesangs histories tre faser, tiden o. 1790 til 1850¹. En isoleret behandling af denne periode er motiveret med, at »sangen i skolen« her, gennem pædagogiske overvejelser og digteriske og musikalske forsøg, udvikler sig til skolefaget: »sang-timen«.

1. generation. Schulz og Zinck

Frem til omkring 1800 havde, såvidt vides, kun latinskoler i de større byer regelmæssigt sang på timeplanen. Disciplene skulle gøre sangtjeneste ved gudstjenester og andre kirkelige handlinger. Oplysningstidens sekularisering, ikke mindst af den højere skole, løsnede imidlertid denne kontante forbindelse mellem katedralskolen og kirken, og sangopvartningsforpligtelsen overgik i visse tilfælde til købstadsskolen, der i så fald måtte tage indøvelsen af de nødvendige salmelodier (koraler) og evt. et par flerstemmige satser ind i undervisningen. I købstadsskoler uden sådanne forpligtelser samt landsbyskolen har

der kun undtagelsesvis været sunget ud over de par vers af en salme, der har indledt og måske afsluttet skoledagen².

Hvad er da de væsentligste årsager til, at tingens tiltand ikke fortsætter, men at der i et lille, men stadigt voksende antal skoler uden ovennævnte forpligtelser indføres sang i skolearbejdet som et fag fra o. 1800, for endelig at blive officielt forordnet i skolelovene 1814? En nærliggende forklaring ville være, at den sydfra kommende filantropisme, der som bekendt gav de fleste ideer og impulser til det danske skolereformarbejde i dette tidsrum, også her skulle have været det direkte forbillede. Så enkelt er det imidlertid ikke. Den vægt på realfagene, de »almennyttige kundskaber«, og den tillid til forstandsdannelsens betydning, som doceres af filantropisterne, og ikke mindst i mecklenburgeren *Friedrich Eberhard von Rochows* eksempelgivende form, levner i princippet ikke megen plads til sangen, endsiges musikken i skolen³. Begrundelser må søges på anden led. Hvad har været motiverne, når de navnkundige brødre *Ludvig* og *Christian Reventlow*, der med »forsøgsskolerne« på Brahetrolleborg og Christianssæde iøvrigt lagde sig tæt ind på Rochows reglementer og praksis på Rekahn, uden påviseligt forbillede her lader deres skolebørn få undervisning i salmesang og sang af verdslige sange?

Kilderne er ret sparsomme og nogle spørgsmål står stadig åbne. Har således filantropisternes forståelse for, hvad de selv regnede for »stadietegtede« sange til børn, været med til at bringe en verdslig skolesang så at sige ind ad bagdøren ved at benytte disse moralske børnevers af især Gellert og Weisse (i oversættelse) som læsetekster? »Sjællands Stiftsøvrigheds Betænkning om Skolevæsenets Forbedring paa Landet 4. sept. 1789«, forfattet af Biskop *N. E. Balle*, antyder den mulighed med flg. passus: »Rochows Børne-Ven til Afveksling i Indenads Læsning for dem, der gjøre best Fremgang og derhos Weisses Sange for Børn⁴, hvoraf nogle kunne opgives de muntre Børn at lære udenad ligesom Bunkeflods Viser«⁵. Skal man forestille sig en afsmitning finde sted fra Spindeskolerne, hvor pigerne under arbejdet er sat til at synge dertil forfattede »Spindeviser«? Eller skal man bredt sammenfattende betragte den voksende forbindelse mellem skole og sang som en følge af oplysningstidens tanker og ideer, noget der »lå i luften«?

Givet er det: et afgørende skridt blev taget, da »Kommissionen til den danske Skoles Indretning« (1789–1814) bestemmer sig for at

indlemme sang og musik i fagrækken på Blaagaard seminarium, hvis oprettelse er kommissionens første konkrete resultat (1791). Bag kommissionsmedlemmerne stod kredse af oplyste og oplysningsbejstrede borgere, hvem bl. a. en forbedring af kirkesangen og så vidt muligt også folkesangen lå på sinde. Emnet blev drøftet i de litterære og musikalske klubber og ganske særligt i »Det harmoniske Selskab«, hvor mænd som *J. A. P. Schulz* og *F. L. Æ. Kunzen* var indflydelsesrige medlemmer i slutningen af firserne. Da skolekommissionen begynder arbejdet og dens seminarieplaner bliver kendt, udformer og uddyber Schulz – opfordret dertil, formentlig af Reventlowerne⁶ – resultatet af sådanne overvejelser i et lille skrift: »Gedanken über den Einfluss der Musik auf die Bildung eines Volks und über deren Einführung in den Schulen der Königl. Dänischen Staaten« 1790⁷, og sender kommissionen nogle eksemplarer⁸. Schulz gør i skriftet kraftigt gældende, at vejen til den sang- og musikopdragelse af folket, som han med flere anså for nødvendig, enklest og mest virkningsfuldt gik gennem skolen. Til spørgsmålet om, hvor man finder egnede lærere, må han afvise at bygge et sådant pædagogisk fremstød på de få uddannede, danske musikere, der sad i »Kongens Capel« eller var »Hoboister« ved Regimenterne«. Disse »informerer kun privat mod god Betaling«. Hvad der måtte være af organister, kantorer eller stadsmusikanter kommer heller ikke i betragtning. Der må skaffes lærere, der er uddannede til netop denne opgave, og dette kunne ske ved, at der oprettedes een eller to lærestole i sang og musik ved det påtænkte seminarium.

Rådet blev taget til følge. Hvad enten Schulz, hans selskabsbrødre, kommissionen eller specielt Reventlowerne har hovedæren, så blev hermed den elementære sang- og musikopdragelse lagt i folkeskolens hænder, principielt med øjeblikkelig virkning, i praksis først efterhånden. C. Reventlows »Reglement for Skolerne paa Grevskabet Christianssæde. 19. nov. 1791. Konfirmeret 9. marts 1792«, udtrykker kort intention og situation med flg.: »Det var at ønske, at Børnene kunne nyde nogen undervisning i Musiken, deels for Sangens Skyld i Kirken, som derved ville blive meget opbyggeligere, deels ogsaa for at oplive Land-Almuen til Glæde og forfine dens Følelser.«⁹

Schulz drøfter ligeledes i det omtalte skrift, hvilke undervisningsmidler den eventuelle seminarieuddannelse i musik og sang skulle baseres på, og han efterlyser: 1. »et Elementarværk for den praktiske

Musik«, 2. »Et Værk over Musikkens hensigtsmæssige Anvendelse til Nytte i Skolen«, dvs. en musikpædagogik, med vægten lagt på musikkens æstetiske, opdragende betydning. 3. en fuldstændig, autoriseret koralbog, og endelig 4. »Visekompositioner Tid efter anden, og andre Musik- og Syngestykker over hensigtsmæssige geistlige eller verdslige Texter, som Bondeviser, Borgersange, Soldaterviser, Familieviser, Almensange over alle Gienstande, som interesserer Folket«. Og Schulz slutter: »Saa meget til Begyndelse over en Gienstand, af hvis Vigtighed jeg føler mig ganske giennemtrængt, og hvorover jeg føler høiere Kald, eller eftersom andre Forretninger tillader mig det, til enhver Tid med Fornøjelse paatager mig at gaae dybere i Detailen«.

Det var forståeligt nok en skuffelse for Skolekommissionen, der samtidig var Blaagaards bestyrelse, at Schulz ikke mente selv at kunne påtage sig undervisningen på seminariet ved siden af sine embedspligter ved Det kgl. Teater. I stedet pegede han på sin syngemester *H. O. C. Zinck*, som den rette, og lærestolen og hele sagen blev således overdraget Zinck. At denne slesvigske musiker, født i Husum, trods ildhu til det praktiske undervisningsarbejde og med en lys tro på musikkens og sangens gode indflydelse på mennesket, alligevel har følt opgaven ret uoverskuelig og tung, ikke mindst under de tryk-kende økonomiske kår efter englandskrigen, kan man bl. a. se af et par linier fra et af hans små skrifter, der behandler emnet¹⁰. Han siger her, en snes år efter at have begyndt arbejdet på Blaagaard, nu Jonstrup »Men hvorledes læres vel alt, hvad der kunne udfordres til dels at forstaae og udføre Musikken og dels at antages til – og at forstaae et eller andet musikalsk Embede, naar de dertil udfordrede Hjælpemidler maaske endnu for største Deel mangler? Eller har vi Danske musikalske gode Lærebøger? Har vi passelige Viser for Ungdommen i alle Stænder? Har vi Sange, Motetter, Hymner for Kirker og Skoler; og hvorledes anvendes vel disse? – Er Theatersager vel overhoved gavnlige til den musikalske Opdragelse? – Hvorledes danner vi i Almindelighed her vore Børns musikalske Organer og Anlæg – deres Hørelse, Stemme, deres Takt- og Tonefølelse?« osv.

Mens Schulz 1790 udkaster en teoretisk skitse over nødvendige lærebøger og anvendelige sange, så har Zinck stået midt i arbejdet uden lærebøger, og uden afklaring af spørgsmålet om, hvad retning repertoirevalget skulle gå. Hvad lærte da Zinck sine seminarister?

De skulle kunne salmebogens melodier: en bunden opgave, så meget mere som de uddannede seminarister oftest overtog degnens, og enkelte organistens funktion, hvor de kom i embede. Der har Schiørrings koralbog (1783) og siden (fra 1801) Zincks egen »Koral-Melodier til den Evangelisk-Christelige Psalmebog« dannet grundlaget. Hvad Zinck har fundet »passeligt« af verdsligt sangstof, får man et fingerpeg om gennem en håndskreven samling »Arier og Sange. Blaagaard Seminarium, 16. Oktober 1803(06). G. Sinding«, et teksthfte med 48 numre; ifølge overleveringen hører tillige sammen hermed en foreliggende melodisamling, der dog med sine 51 numre ikke direkte »dækker« teksthftets indhold¹¹. At i det mindste melodisamlingen er blevet til efter Zincks diktat, kan næppe betvivles. Halvdelen af melodierne forekommer i trestemmig udsættelse, nogle i tostemmig. Hftet har vel tjent Zincks, ifølge Joakim Larsen¹², lovligt avancerede teoriundervisning, og syngemesteren har benyttet satserne til sin korsangsvning af seminarieeleverne, – mandskorsang en generation før denne gennem tysk inspiration for alvor kom på mode herhjemme i studenterkredsene i 20'erne og 30'erne¹³.

Hvad var det for sange seminaristerne kunne tage med ud i skolestuen til bevidst afløsning af de »simple« folkesange, folkeviser og skillingsviser m. m., der nu engang måtte være børnenes på forhånd fortrolige, verdslige sangstof. »Sangbogen« samler det lødigere stof af de foreliggende klubviser (f. eks. Den Mand er uværdig til Livet. Pram/Zinck), stænderviser (At være Soldat. Abrahamson/Zinck?), lejlighedssange og syngespilsviser (I Dalens Skød en Hytte lå. Thaarup/Schulz), hæderssange på overgangen til fædrelandssangen (om helten fra 1801: Være Fred med Eder alle. Abrahamson/Zinck) og desuden et par børnesange, hentet fra Rochows allerede nævnte læsebog Børnevennen. Denne »Seminaristernes sangbog« blev ikke trykt. Der kan have ligget økonomiske såvel som pædagogiske motiver bag. Endelig kan Zinck have set en fordel i frit og smidigt at kunne tage nye sange ind i det øjeblik, en egnet tekst og/eller melodi forelå¹⁴. Det blev en af Zincks elever fra første hold på Blaagaard, Jens Andreas Bramsen, musiker og sanglærer i København, der udgav den første egentlige skolesangbog på dansk: »Sange for Ungdommen af begge Kjøen til Brug i Kjøbsted- og Landsbyskoler«, 1815. En tekstbog – nodetryk ville gøre den for dyr – med hele 226 sange, der samler op så godt som alt fra tidligere sangbøger for unge. Man kan

nævne (igen) *H. C. Bunkeflods* »Forsøg til Viser for Spindeskolerne« 1783, foruden *V. K. Hjorts* »Sange for unge piger« 1799, *N. H. Massmanns* »Sange for Søndagsskolerne« 1802 og naturligvis især ovennævnte »Seminaristernes sangbog«.

2. generation. *O. D. Lütken, J. W. Bruun, R. Bay m. fl.*

Oplysningstidens vægtigste sangsamling, også til skolebrug, blev dog teologen *O. D. Lütkens* »Huus og Skolesangbog, eller 266 lystige og alvorlige Viser og Sange for brave Skolelærere og flinke Skolebørn« 1818. Den øser af de samme kilder, men henter desuden mange sange i oversættelse fra dens nære forbillede: »Mildheimisches Lieder-Buch von acht hundert lustigen und ersthafthen Gesänge über alle Dinge in der Welt und alle Umstände des menschlichen Lebens, die man besingen kann. Gesammelt für Freunde erlaubter Fröhlichkeit und ächter Tugend, die den Kopf nicht hängt, von Rudolph Zacharias Becker«, dog i forhold til denne med en drejning i titel og sangvalg mod skolebogsfunktionen. Bogen fik året efter sin melodiuvgave ved en anden af Zincks elever, *Rasmus Andersen*, der netop havde afløst Zinck på Jonstrup. Som lært af Zinck bringer R. Andersen melodierne i delvis to- og trestemmig udsættelse. Skulle man skønne over de nævnte sangbøgers brug i samtidens skoler, så har vel Bramsens sangbog fundet anvendelse ved et par københavnske skoler, udover Sct. Petri pigeskole, hvor han selv arbejdede, mens Lütkens bog, bl. a. på grund af sit bredere sigte, nok er nået geografisk længere ud, specielt til de nye seminarier, om de gav sangundervisning¹⁵, uden at den dog af økonomiske årsager er anskaffet af ret mange skoler hverken i tekst eller melodiuvgave, og da slet ikke i »klassesæt«. Mange lærere, som ville anlægge et sangrepertoire, måtte endnu længe ty til den gamle og omstændelige afskrivning¹⁶.

Det er ikke gørligt med de foreliggende oplysninger at danne sig et overblik over hvor, i hvilken grad og hvordan sangundervisning er blevet praktiseret rundt i landet i tiden omkring skolelovenes tilblivelse. Citater fra de forordninger, der omhandler sangundervisningen, siger formentlig mest om, hvad man forestillede sig praktiseret. »Planen for Fattigskolevæsenet i Kjøbenhavn« 1799 rummer flg. bestemmelse »Børnene anføres til rigtig og harmonisk Sang, især Koraler og gode Folkesange«. I »Anordning for Almueskolevæsenet på Lan-

det i Danmark« (29. juli 1814 § 23) hedder det: »ogsaa bør Skolelærere vejlede til ordentlig Sang«. Den tilsvarende og samtidige forordning for købstæder benytter lignende formuleringer. Forordningen om »De borgerlige Realskoler« (§ 74) befaler undervisning »i Sang, hvor der maatte findes Lejlighed«, og uddyber emnet i en senere forordning for læreren (§ 12): »Da Sungen udgør en væsentlig Deel af den offentlige Guddyrkelse, saa bør samme ingenlunde forsømmes i de borgerlige Realskoler, – – «. »Anordning for Almue- og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn« er mere oplysende. Under »Undervisningens Gang første Hovedklasse« (§ 8) står: »Sang, saavidt Børnenes Alder i denne Klasse tillader saadan Undervisning«. Anden hovedklasse: »Sungen fortsættes med Øvelser i lette Psalmemelodier ligesom ved andre gode Fædrelands- og Almuesange.« Tredie hovedklasse, drengeklasse: »Undervisning i Sang, saavel den religiøse som Selskabssangen, fortsættes i denne Klasse med Tillæg af flere vanskeligere Kirkemelodier og et større Forraad af Ungdoms- og Almuesange, især af patriotisk Indhold, der ere skikkede til at vække Kiærlighed til Konge og Fædrelandet og forædle den selskabelige Glæde«. Og endelig pigeklassen: »Sang, især i Arbejdstimerne Psalmer, saavel som andre moralske og muntre Sange, hvorved et passende Valg af vore Selskabssange maa finde Sted«¹⁷. De knappe formuleringer, især vedrørende landsby- og købstadsskolerne udsiger nok nogen skepsis over, hvordan forordningerne kunne efterleves. Det er de fleste steder noget nyt, der skal begyndes. Økonomiske og praktiske vanskeligheder og den stadig udtalte mangel på »duelige« lærere var hæmmende realiteter.

Mest har indsatsen i 1820-erne samlet sig om *forbedringen af kirkesangen*. Schulz karakteriserer (1790)¹⁸ salmesangen i provinsens kirker som værende »endnu et raat Skrig uden reen Intonation og Sammenstemning«. Det har næppe været uden betydning i denne forbindelse, at præsterne stod for det lokale skoletilsyn. En nærliggende forklaring er også, at salmesangen gennem morgensangen allerede havde indfædsret i skolestuen. Endelig var opgaven ret håndterlig: at lære børnene de mest anvendte koralmelodier og lære dem at synge melodierne »regelret«, som det findes udtrykt¹⁹. Formodentlig fra de fleste seminarier var det skik og brug, på Jonstrup så sent som i 1850²⁰, at seminaristerne medbragte hver sin håndskrevne, eenstemmige koralbog. Schiørrings og Zincks koralbøger, med deres generalbasbecifring, var for den uddannede organist og desuden kostbare.

Førnævnte Rasmus Andersen besørger i 1820 en to-, tre-, og firstemig udgave af Zincks koralsbog, hvortil der bevilges statsstøtte. I »Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn« 1825 kan man læse, at bogen er »befalet at anskaffes for hver Skolekasses Regning i hele Danmark. Imidlertid er den ikke at finde de fleste Steder og kun faa Lærere bruger den – – «²¹. Skulle skolernes sangundervisning støttes gennem relevant undervisningsmateriale måtte populariseringen af dette åbenbart gå endnu videre.

Sådan ræsonnerede i det mindste den dynamiske løjtnant og pædagog, *Jens Worm Bruun*, på hvis initiativ *Det pædagogiske Selskab* blev dannet 1820. Sammen med Bramsen og Zinck udgjorde han selskabets sangkomité. Gennem selskabets protokoller og dets tidskrift *Maanedstidende for Skolelærere* (1821–23), får man indtryk af den succes, der efter Bruuns egen vurdering ombølger komiteens arbejde. Det gælder også når den aldrende Zinck, træt af teoretiske, pædagogiske diskussioner, forvandler komiteens møder til »syngøvelser« (korsang) med tilslutning fra tilløbne, nysgerrige selskabsbrødre, indbudte seminarister fra Jonstrup, større elever fra rBamsens skole m. fl., en fascinerende, næsten rørende scene, der peger frem mod senere folkemusikalsk arbejde. Når derimod Zinck, i et foredrag for det samlede pædagogiske selskab om »Musikken som Opdragelsesmiddel« bl. a. konkluderer: »Lær dit Barn at høre, at det kan vorde hørig. Lær det at lytte, saa lærer det villigt at lyde!«, taler han som pædagog anno 1821²².

J. W. Bruun mente, at et brugeligt undervisningsmateriale ville fremkomme, hvis man benyttede *cifferskrift* i stedet for noder. Denne noteringsmådes oprindelse kunne betryggende føres tilbage til navne som *Rousseau*, *Schulz* og lærerbøger af de samtidige tyske pædagoger *J. F. W. Koch* og *B. E. L. Natorp*. Bruun, Bramsen og andre var helt overtjede om, at cifferskriftens brug af tal og enkelte hjælpetegn til angivelse af tonernes relative højde og længde, delvis analogt med tonoca-do systemet, med et trylleslag ville overvinde og bortvejre alle de problemer, som nodeskriften medførte. Taltegnene fandt man lette at læse og at skrive; de fordrede ikke nodepapir, de kunne trykkes af ethvert trykkeri, tilmed langt billigere end noder, ja: »Denne Undervisning er saa simpel og let, at en Lærer med liden Musikkundskab kan undervise efter den, og han kommer sjælden i Forlegenhed«, som den tyskfødte organist, *Kretschmer*, »Zifferskrif-

tens« formidler til Danmark, argumenterer²³. Bruun, og derpå Bramsen, lagde for med udgivelsen af en række små, billige hefter i lommeformat med de mest »brugelige« koraler i cifre. Formodentlig med en skelen til Kingos åndelige sjungekor samler Bruun i 1822 således »Fjorten Choraler udsatte i Ziffre for to Sopraner (anden Stemmer er sat af Hr. Organist og Catechet A. D. Heger)«, med de almindeligst brugte og mest anvendelige salmemelodier ordnede som morgen og aften-sange til ugens dage. Året efter kommer andre 19 koraler – og som det siges af Bruun selv »Med disse 33 Choraler, 1/4 af Choralbogen, hvorefter 446 Psalmer, 4/5 af Psalmebogen kunne synges, – –«²⁴. Cifferskriften slog kun i beskeden grad an. Ganske vist mener Kretschmer 1823 at vide²⁵, at seminarierne Jonstrup, Bernstorffsminde og Brøndbyvester benytter cifre i undervisningen og fortsætter: »Kunne Eleverne lære at synge nogle af de simpleste og smukkeste Kirkemelodier fleerstemmigt nogenlunde reent, tillige nogle Folke og Skole-Sange, da er dette vel alt, hvad man i Almindelighed kan vente«. Bramsens »Flerstemmige Skole-Sange, overførte i Ziffersyngetegn«, 1832²⁶, markerer, som den i perioden sidste udgivelse til skolebrug med cifre, den omtrentlige afslutning på dette forsøg, der aldrig i tilsvarende grad som i Tyskland vandt egentlig udbredelse herhjemme, men forblev knyttet til enkelte, især københavnske, læreres længere eller kortere entusiasme for teorien²⁷.

Andet blev prøvet. Med en pædagogisk teft for det elementære, der skulle kunne vurderes højere i dag, end den blev af samtiden og eftertiden, opfandt og lancerede Bruun et yderst primitivt monochordlignende strengeinstrument, det såkaldte *Psalmidicon*, som selveste musikdirektør *Schall* »finder svarende til sin Hensigt: at gjøre Psalme-sang almindelig, endog der, hvor ingen Tonekunstner kan faaes til at undervise Skoleungdommen«²⁸.

Endelig er J. W. Bruun stærkt inde i billedet i forbindelse med endnu et af tyvernes eksperimenter på det pædagogiske område, *den indbyrdes undervisning*. Som leder af *Prøveskolen for Indbyrdes Undervisning* og af *Søetatens Drengeskole*, Nyboder, afprøver og demonstrerer han metodens praktiske anvendelighed i faget, udformer de første til metoden påkrævede *tabeller*, og er også ad den vej med til at forenkle og systematisere den progressive sangmetodik, som Zinck ikke nåede eller magtede (?), men som var nærliggende at udfinde i den givne situation, og som endelig også *Pestalozzis* skoletanker til en

Melodie No. 36. Hvad kan os komme
til for Nød.

eller: Gud hellig Mand i Tro os lær!

eller: Herren han er min Hyrde god.

eller: I dybeste Nød vil jeg til Gud.

Psalme No. 552, 3die Vers. Mandag Aften.

G. I | 1 3 | 2 1 | 2 2 | 3
*1 | *3 *1 | *5 *6 | *4 *5 | I
Til vort henrundne Liv, o Gud!

I | 3 4 | 5 3 | 2 | I
*6 *5 *4 | *3 *6 | *4 *5 | *3
Vi see med Tak til : ha : ge.

I | 1 3 | 2 1 | 2 2 | *3
*3 *6 *4 | *5 *6 | *7 *5 | I
Vor Lob du kjerlig de : ler ud,

I | 3 4 | 5 3 | 2 | I
1 | *7 *6 | *7 1 | I *7 | I
Og tal : ler vore Da : ge;

3 | 4 3 | 2 | 1 | *7 *1 | 2
1 | 2 1 | *7 *6 | *5 *6 | *7
Her denne Dag, for hver en Grund

3 | I I | I *5 | I 2 | 3
*5 | *6 *4 | *3 *4 | *3 *5 | I
Vi tak : ke dig af Hjertens Grund

I | 3 4 | 5 3 | 2 | I
*4 | *5 *6 | *7 1 | I *7 | I
Hjælp os frem : deles Hjer : re!

J. W. Bruun: »Fjorten Choraler . . .«, 1822 (s. 4).

vis grad sagde god for. Metoden blev tilladt sept. 1822 i borger- og almueskoler og blev især indført i et stort antal førsteklasse. Sjældent eller aldrig har man været længere fra fagets kreative muligheder, hvor metoden er blevet rendyrket. Det faldt i komponisten *Rudolph Bay's* lod at føre metoden à jour med udenlandske forsøg ved – efter

en studierejse til pædagogen Wilhelm Boquillon, Paris, 1831 – at udgive »24 Tabeller« samt »En Anvisning til Sang efter den indbyrdes Underviisning for Almue og Borgerskolerne i Danmark«. Den i anvisningen bragte minuttabel giver indtryk af en idealtime efter Boquillon-Bay'sk mønster:

Børnene staae opstillet, No. 1.

Til No. 2, Psalmesang		4	Minutter
– 3, under Sang af Folkesange at gaae til Tabellerne	3	–	
– 4, Arbeid (Underviisning, Examination, Sang) ved Tabellerne	20	–	
– 5, under Sang af Folkesange at gaae til Bordene	3	–	
– 6a, Skrivning efter Bihjælperens Diktat	10	–	
– 6b, Skrivning og Sang efter Lærerens Diktat	12	–	
– 7, Echosang			
– 8, under Sang af Folkesange at gaae til Væggene	3	–	
– 9, til Opløsning af Syngeskolen	1	–	

Apparatet blev tilsendt seminarier og adskillige borgerskoler. På seminarierne har det i det mindste været i brug i adskillige år²⁹, medens man erfarede, at det var for stort til brug i landsbyskoler. Stiftsprovst *Nicolay Faber*, den senere biskop, giver 1832³⁰ udtryk for sin tvivl om, hvorvidt »Tiden er modnet til metodisk Sangs Fremme i vore Almueskoler paa Landet«. Han mener, at landbørn ikke ofte møder musik før de kommer i skolen, og at man derfor må gå langsommere frem end i byerne. Dertil kommer de oftest dårligt rustede lærere ved landsbyskolerne. Desuden finder Faber, at 200 timers sangundervisning – det krævede en gennemgang af Bay's apparat – vil forekomme landalmuen at være spildt tid i forhold til behovet for mere almene kundskaber. Faber er med sin kritik af den »officielle« fremgangsmåde i 1832 formentlig eksponent for en almindelig mening i lærerkredse. Hans positive, energiske indsats for skolesangen blot 12 år senere, som skal omtales nedenfor, registrerer lige så sandsynligt et tidskifte.

Kritikken gavnede i det mindste. Et nyt »Apparat«, bestående af kun 10 tabeller, blev udarbejdet af Bay i 1836, for endelig i et antal af 700 at blive fordelt til landsbyskoler på kancelliets regning. Samtidig opgives den indbyrdes undervisning ved brugen af apparatet, der nu skal tjene som »en gavnlige Ledetråd til paa en let og progressiv Maade at lære Børnene at træffe Intervaller, og med musikalsk

Nøjagtighed at udføre tostemmig Skolesang og de i Kirken brugelige Choraler«. Bay, der i disse år fungerer som rejsende sanginspektør, betalt af seminariefonden, var især optaget af skolens forpligtelse overfor sangen i kirkerne og giver i sit kampskrift: *Om Kirkesangen i Danmark*, 1840, en vurdering, der kan supplere Fabers. »At Musikundervisning gives i vore Skoler, er ikke ualmindeligt især i Hovedstaden, hvor der ei er Mangel paa Musici til Lærere. Dog er Kirke eller Choralsang langt fra at være Hovedsagen i disse, men denne trives næsten alene i Kirkeskolerne og nogle Elementarskoler. Man finder det almindeligen mere hensigtsmæssigt og overensstemmende med Børnenes og Forældrenes Smag, at indstudere fleerstemmige verdslige Sange og Theatersager, og endeligen, de allerfleeste Lærere have i deres egen musikalske Carriere ei havt nogen Anledning eller Interesse for at gøre sig fortrolig med Kirkesang«.

Bay vandt ikke megen gehør. I sit syn på Kirkesangen var han, efter inspiration sydfra, en for tidlig laubianer, og hans initiativrige kolleger, især i den københavnske skoleverden, var fra midten af trediveerne mærkbart en *trediegeneration* med andre forudsætninger og arbejdsvilkår end dem, der havde præget pionergenerationerne. En stigende levestandard kommer langsomt skolen tilgode. Det politiske røre og borgerskabets øgede deltagelse i det litterære liv mindsker afstanden mellem kunstner og publikum. Skolen, og først den højere skole, er ved at blive sig bevidst med sine selvstændige krav og behov til forbrug af undervisningsmidler. Translokationen og afslutningskoncerten trækker et bredere og delvis *nyt verdsligt sangstof* ind i skolesangens repertoire.

Det var dog heller ikke alle højere skoler, der havde sang på skemaet. De fleste programmer fra latinskoler i København og rundt i landet omtaler faget, men nederst i rækken, og vakancer i sanglærerembedet er ikke ualmindelige. Lærerne til sangtimerne søges helst mellem akademiske borgere; cand.teol'er eller cand.phil.'er med nogen musikkundskab er foretrukne. Cand.phil.'erne er timelærere. Samme ansættelsesmåde blev anvendt de ret få steder, hvor man ser den stedlige organist eller andre lokale musikere bliver hentet ind i latinskolen. For københavnske timelærere har det været muligt og ikke ualmindeligt, at de var knyttet til flere skoler, latinskoler og borgerskoler og eventuelt private institutter på een gang. Det var nødvendige vilkår for A. P. Berggreen i adskillige år.

»Som Syngelærer i flere Skoler har jeg alt længe følt Savnet af en trykt Samling passende Skolesange, thi Afskrivning af Sange er for Eleverne forbundne med store Vanskeligheder«. Med denne praktiske bemærkning indleder Berggreen forordet til den første af de ialt 15 skolesangbøger, han udgav i årene 1834–76³¹. Især de første hefter i rækken kan siges at registrere den ovenfor antydede forskydning i behov for nyt skolesangstof, men hefterne bliver samtidig i højere grad end andre i den bølge af skolesangbogsudgivelser, der finder sted fra midten af trediverne, normdannende, bliver solgt (i flere oplag), brugt og plagieret.

Berggreen er den kyndige musiker, komponist og litterat med overblik, ikke alene over det mulige repertoire, men også over den danske skolesangs »ideologiske« fundament hos Schulz og Zinck. Hans valg af sange til hefterne sigter ikke på det motodisk tilpassede, endsige de bekvemme i klassesituationen. Hans krav: den gedigne sang, tekstligt og musikalsk, medfører således at Berggreen udelukker en række børne-folkesange, af den enkle treklangsmelodi-type, som ved denne tid via tyske skolesangbøger har fået indpas i det danske skolesangsrepertoire. Overhovedet har børnesange efter Berggreens mening ikke uden videre adkomst i skolesangen. Kun hvis de besidder de kvaliteter, at de ville kunne huskes og bruges endnu af den senere voksne, finder han de har nogen berettigelse. Hans anliggende er *folkesangen* i dybden som i bredden.

Endnu her midt i trediverne er kun få sange helt selvfølgelig (uundværlige) i en sangbog for skolen, det vil sige, er blevet »Skole-Sange«, som det første gang hedder hos Kretschmer. Af »faste« sange, vi stadig kender, kunne nævnes: Kong Kristian, I dalens skød en hytte lå, Vipper springe, See den solklare himmel, Alt glimrende bæver og Duftende enge. Berggreen kan således til sine udgivelser vælge frit, og han gør det imellem det bedste i traditionen fra Schulz-Zinck-Lütken og fremefter. Berggreens overblik og smag mærkes bl. a. i hefternes disposition. Sangene i de enkelte hefter er således i nogen grad anbragt efter, hvordan de klæder hinanden. Det var overhovedet et æstetisk-psykologisk spørgsmål for Berggreen, at sangene bringes, men også synges i et følelsesmæssigt, organisk forhold til hinanden³². Som et håndgribeligt tegn på sin hengivenhed for »Capelmester Schulz« an-

bringer Berggreen fast en fast Schulz-melodi, oftest en kantate-hymne, på førstepladsen i alle hefterne, (med de bækraftende undtagelser i hefte VIII, X og XIV, motiveret i hefternes specialkarakter af rene henholdsvis salme-, folkevis- og salmesamlinger). Hvor Berggreen overvejende søger sine tekster, kan man få et indtryk af ved at anføre de foretrukne tekstforfattere i samtlige hefter, nævnt i kvantitativ rækkefølge: Ingemann (59), Oehlenschläger (39), Grundtvig (32), Visby (15), C. J. Boye, Th. Taarup, Kingo, Brorson, A. K. Bang, Rahbek, Storm, Haste, Heiberg, N. Krossing, Guldberg, Ploug, Frankenau, Ewald, Blicher, S. Beyer, Hertz (4) – listen ville, fortsat, komme over 80 navne. Med i billedet kommer de ret mange oversættelser af tekster, især fra den tyske digterkreds »Göttinger Hainbund«, og de henved hundrede folkevisetekster af dansk og udenlandsk herkomst. En tilsvarende opremsning af foretrukne komponister stiller ubeskedent Berggreen selv i spidsen med 90 forskellige melodier, og fortsætter med Weyse (72), Schulz (56), Kuhlau (17), Krossing, Kunzen, Zinck, Haydn, Mendelsohn, Gade, Mozart og W. Schiöt (9) osv. Det samlede antal folkeviser og folkemelodier ville dog udgøre den største gruppe.

Var Berggreen med sine hefter, fra 1859 tillige som »Sanginspektør«, frem for nogen i tiden med til at hjælpe skolesangen op på et hidtil uprøvet niveau, ydes der naturligvis også særlige indsatser af andre. Således må *Carl Joachim Borchorst* nævnes. Fra 1827(?) til sin tidlige død 1844 var han lærer ved »Søetatens Dreng- og Pigeskole« og ved »Vajsenhuset«. Han synes at have været et musikpædagogisk talent, og af oprigtig interesse og beundring for, hvad han evnede med sine skolebørn, komponerede *Weyse* nogle tre- og firestemmige sange til ham. Borchorst lader dem trykke i sine skolesanghefter fra 1834 og 38. Derfra har vi bl. a. *Weyses* melodier til *Velkommen igen Guds engle små* og *Kommer hid I piger små*. *Weyses* egen udgivelse: *Trestemmige Sange* 1841, manifesterer musikalsk set et lykkeligt højdepunkt i den tilnærmelse mellem kunstneren og skolen, som blev antydet ovenfor. Skulle man pege på tekstlige paralleleksempler, måtte det blive *Ingemanns morgensange* 1837 og især *Grundtvig's skolesange*, såvel de bibelhistoriske som historiske, der blev tilgængelige i *Krönikeriim til levende Skolebrug* 1829 og 42, *L. C. Hagen: Historiske Psalmer og Riim* 1832, og endelig *P. O. Boisen: Samling af bibelske og kirkehistoriske Salmer og Sange for skolen* 1853.

For såvidt man ud fra skolesangbøgernes indhold kan slutte noget om, hvad der er blevet arbejdet med i sangtimerne, viser flere udgivelser fra midten af 40-erne en tendens til større differentiering i repertoiret på de forskellige klassetrin. Sandsynligvis påvirket af samtidige skolesangbøger udgiver således bl. a. brødrene *Chr. og Emil Erslev* et par sangbøger 1845–46, der med vidtgående hensyn til melodiernes som teksternes enkelhed kun er tænkt at skulle dække et begyndertrin, mens til eksempel *Martin Hammerich* (anonymt) udsender en samling *Trestemmige Sange til Brug for Borgerdydskolen paa Christianshavn* 1845, der med fransk, tysk, engelsk og svensk-sprogede sange ensidigt sigter mod den højere skole, samtidig med at samlingen illustrerer een af Hammerichs banebrydende ideer: »Værdien for Eleven af den umiddelbare Omgang med udvalgte Dele af Stoffet i dets Oprindelighed«³³. Indbydelsesskrift til afgangsprøven på Borgerdydsskolen 1844 anbringer nævnte sangbog i dens praktiske sammenhæng ved bl. a. at berette: »Ved Øvelserne i fleerstemmig Sang, hvori henimod halvhundrede Disciple fra de ældre Klasser have deltaget under Hr. (Emil) Erslevs Vejledning, er i Aarets Løb foruden nogle Canons indøvet forskellige Folkesange, Bellmannske Viser og Sange af Mozart, Weber og Weyse. Af og til har der været Sang i Skolegaarden mellem Timerne«.

40-erne. N. Faber m. fl.

Fra R. Bay, der dog havde nogen føling med, hvad der skete rundt på skolerne, ved vi³⁴, at sang endnu i 1840, en menneskealder efter skolelovene, ikke er blevet fag ved alle skoler. I samme tidsrum har skolesangens foregangsmænd og udgivere udelukkende været knyttet til københavnske skoler. I 1842 lader kirkesanger og lærer i Randbøl, *N. C. Bjerrum*, en samling »Choraler« trykke i Kolding og bryder derved som den første det københavnske monopol. Men også mere vidtgående initiativer melder sig nu uden for hovedstaden.

Nicolai Faber, der som omtalt kritiserede Bay i 1832 for manglende realisme i hans undervisningsprogram, tager nu i 1844, som biskop i Odense, selv den kastede handske op og stifter Samfundet til *Sangens Fremme* med sigtet: sangundervisning i alle skolerne (på Fyn). I Bestemmelser for Samfundet – –, § 2, skriver han: »Som en Følge af disse Lovbestemmelser Iagttagelse (kort omtale af sangen

i skolelovene) er Sagen ei blot indført i de fleste Almueskoler; men den er i adskillige tillige i en god Fremskriden ud over det Almindelige. I Fyns Stift have tvende i St. Knuds Kirke i Odense 1841 og 1843 af henved 200 af Stiftets Skolelærere udførte Sangfeste afgivet hæderlige Beviser paa de Kræfter, som haves til det forberørte Maals Fremme. Men skal Sagen faae den Fremgang, som dens store Vigtighed fortjener, maa den blive mere end en Skolesag; den maa blive en Samfundssag«. Med energi aktiviserer Faber præster, lærere og herskaber rundt i stiftet, og Samfundet fik bred tilslutning. Ved skoler, hvor læreren ikke magtede at give sangundervisning, fik man en stedlig spillemand eller bymusikant til hjælp, som det også havde været Bays løsning flere steder. Faber indsamler desuden materiale til et Sangapparat, der bestod af kraftige pluk fra tilgængelige skolesangbøger og lidt metodiske anvisninger, men fik også hurtigt udgivet sin egen skolesangbog og korresponderende melodibog i 1844³⁵.

Det folkelige og politiske røre i 30-erne og 40-erne og ikke mindst Treårskrigen fremkaldte som bekendt et væld af nye nationale og folkelige sange, der hurtigt kom »i omløb« og hurtigt blev hentet ind i sangbøger, som *P. O. Boisens Nye og gamle Viser af og for Danske Folk*, 1. udg. 1849, og *Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet*, samlede af *K. Karstensen*, Sognepræst for Dybbøl Menighed, udgivne af den danske Forening for Als og Sundeved 1851³⁶. De nævnte sangsamlinger og flere andre fra netop disse år lægger betegnende nok ikke skjul på deres dobbelte sigte som både skolesangbøger og folkesangbøger. De to funktioner smelter sammen. Hvor skolesangen af N. Faber gøres til en folkesag (>samfundssag«), bliver nu endnu tydeligere folkesangen en skolesag.

Det samme brede sigte i ovennævnte sangbøger mødte vi i Lütkens sangbog 1818/19. I begge tilfælde kan ønsket om at nå ud til den størst mulige køberkreds være en forklaring, men ligheden kan ikke skjule den udvikling, der er foregået i de tredive mellemliggende år. Hvor Lütken fremlægger et ret møjsommeligt indsamlet og sorteret sangstof i håb om, at mest muligt af det måtte finde anvendelse i skole- og folkesangen, der henvender Boisen og Karstensen sig med deres samlinger til på forhånd mere etablerede og nationalt motiverede kredse, i skolen som uden for skolen; og gør det med et repertoire, der ved brug i overvejende grad allerede havde dokumenteret dets uundværlighed i en sangsamling, hvad enten sangene var af ældre

eller nyere dato. Traditionen har nu trukket en forpligtende linie i repertoire og slået sine cirkler omkring en række *skolesange*. Vi ser ved århundredets midte skolesangen i et selvfølgeligt forpligtende afhængighedsforhold til den eksisterende, levende *folkelige sang*. Der er nu etableret et vekselspil mellem de to funktioner, folkelivet og skolen parallelt med den gamle forbindelse mellem menighedslivet og skolen, sådan som det i al væsentlighed har været tilfældet til op mod vore dage.

Een af oplysningstidens ideer var dermed på en måde realiseret, omend det skete langsommere og tildels anderledes, end det i 1790 havde foresvævet J. A. P. Schulz.

Bibliografiske noter

Rasmus Andersen 1789–?

Lærer fra Blaagaard – Jonstrup 1806–09. Landsbyskolelærer til han 1811 af Zinck blev udset til efterfølger som lærer i sang og musik på Jonstrup. 1817 fuldstilling som tredielærer med musikfagene, regning og matematik. Pensioneret – efter over 40 års tjeneste ved seminariet – 1851. Hans metodik fremgår af en artikel i Tidsskrift for Almueskole- og Seminarievæsenet 1843: Om Fremgangsmåden ved Musikundervisning på Jonstrup Seminarium. Blev dog efter sin afgang udsat for nogen offentlig kritik af sin undervisning (Den nordiske Folkeskole 1851 nr. 28, 33, 34, 40).

David Wilhelm Rudolph Bay 1791–1856

Student 1808. Studerer teologi og dyrker musik – sang, guitar, komposition. 1816 konsulatsekretær i Algier, men fortsætter beskæftigelsen med musik. Studierejse til Rom for at studere kontrapunkt hos Zerletti. På orlov i Danmark 1822 forsøger han at sikre sig stilling i landet og er bl. a. på tale som lærer ved Sibonis konservatorium. Opgiver sin stilling i Algier, forlader sig på en løbebane som musiker og arrangerer sig tildelt en studierejse til Paris 1830, for der at studere sangundervisning efter den indbyrdes undervisnings metode. Rejser i landet for at tilse sangundervisning, betalt af seminariefonden, og fungerer i praksis som sanginspektør til sin død. Kantor ved Holmens Kirke og titulær professor 1834.

Andreas Peter Berggreen 1801–1880

Student 1819, begynder som stud.med., men skifter snart til jura. Efterhånden tager musikken overhånd. Af de ikke så få skoler i København, B. var lærer ved i tidens løb, ved man besked om flg.: Borgerdydsskolen i Kbh. 1836–51, Døtreskolen på Christianshavn, von Westens Institut, Jomfru Weises Pigeinstitut, og

endelig det fornemme embede ved Metropolitanskolen 1843–68. Hans forgænger dér var efter gl. tradition i embedet tillige kantor ved Frue Kirke.

Af Monrad, der allerede tidligere havde konsulteret B. i spørgsmål vedr. skolesang, ansættes B. 1859 som »Sanginspektør ved de lærde Skoler, Skolelærerseminarierne og øvrige under Kirke- og Undervisningsvæsenet hørende Undervisningsanstalter« et embede han beklæder til kort før sin død. Ydre anerkendelse møder B. i form af professortitel 1856, æresdokortitel 1878 og en penge-gave fra lærerstanden 1876. Som sanginspektør møder han især i begyndelsen en del modstand fra grundtvigske kredse på grund af uenigheden i kirkesangs-spørgsmålet, men opnår at se den vækst i bredden, som kendetegner skolesan-gen i 60-erne og 70-erne. Om B.s kunstneriske og menneskelige isolation i de sidste leveår vidner især et brev fra B til Paulli, jan. 1875 (Fund og Forskning IV 1957 s. 109) og Charles Kjerulfs artikel om B. i Nordisk Musik-Tidende, 1880 (S. 185–93).

Niels Christensen Bjerrum

Lærer fra Skaarup seminarium 1835. Bliver derpå kirkesanger og skolelærer i Randbøl og fra 1851 i Skanderup (Kolding).

Peter Outzen Boisen 1815–1862

Student fra Borgerdydskolen på Christianshavn 1834 og to år senere lærer ved Caroline Amalies Asyl. Cand. teol. og desuden lærer ved Dronningens Asylskole 1841. Bestyrer nævnte skoler 1851. Grundtvigs kapellan ved Vartov 1858. Aktiv »Forsanger« i Danske Samfund i 40-erne.

Carl Joachim Borchorst. 1800–1884

Oplysningerne er sparsomme. Bekendt, og allerede nævnt i artiklen, er det, at B. bl. a. var lærer ved Vajsenhuset 1831–44 og Nyboder skole – 1844. Ved sidstnævnte kan han tænkes at have afløst J. W. Bruun 1827. B. underviste desforuden i messesang på Pastoralseminariet. Fik 1841 prædikat af kgl. syngeme-ster. Nogle usignerede artikler om sang og musik i Dagen skal være skrevet af B. (Thrane).

Weyse har om B. fortalt: »Dette Menneske har virkelig et eget Talent for at få Børnene i Gang, men han selv gaar til Grunde derved, han har faaet Blod-styrtning«. Mindedigt af J. L. Heiberg i Fædrelandet 5. nov. 1844.

Jens Andreas Bramsen 1764–1832

Rejser som snedkersvend i Tyskland og Schweiz i årene 1784–90. Elev på Blaagaard 1791. Ansættes efter eksamen ved Hofpræst Christianis Opdragelsesanstalt, og findes fra 1800 ved Sct. Petri Pigeskole. Opretter 1823 en Syngeskole for Ziffersang (Maanedstidende . . . 1823).

Jens Worm Bruun 1781–1836

Student fra Arhus Kathedralskole 1799. Studerer teologi og naturvidenskab. »Lituenent ved Armeen« ved hjemsendelse 1803. En række år huslærer på jyske herregårde, og bliver bl. a. 1811–21 lærer ved de mosaiske friskoler.

Stifter 1820 Det pædagogiske Selskab efter fransk forbillede, og er dets formand til 1827. Leder 1819–20 Prøveskolen for Indbyrdes Undervisning. 1827 er han lærer i Aarhus.

Emil Erslev 1817–1882

Student 1836, stud.teol 1838–39 og stud.jur. 1839–42. Studiet ikke fuldført. 1844–50 lærer ved Borgerdydsskolen på Chrhnv. og 1845–55 lærer ved Efter-slægsselskabets Realskole. I 1846 går han i kompagniskab med Emil Hornemann om dennes Musikalie- og Malerihandel, som han er enejer af 1859–69.

Nikolai Faber. 1789–1848

Student 1807, cand.teol. 1811. Lærer ved københavnske skoler og 1813–14 adjunkt ved Metropolitanskolen, men må søge kontorarbejde p. gr. a. økonomiske vanskeligheder, og uddanner sig i sin fritid i musik. Dr.phil. 1817 og Dr. teol. 1826. 1820 sognepræst på Fyn og fra 1834 biskop sammesteds. Deltager i tidens (beskedne) pædagogiske debat over en bred front og støttes i sit arbejde for skole- og kirkesang af Fyens guvernør, den senere Chr. VIII, og dennes gemalinde Caroline Amalie.

Martin Johannes Hammerich. 1811–1881

Student fra Bogerdydsskolen på Chrhnv. 1828. Cand.teol. 1833, magister 1836. Leder af Borgerdydsskolen fra 1842 og tager aktivt del i den højere skoles reform (Madvigs reform 1850), hvor han bl. a. får indført svensk og oldnordisk i »gymnasiet«. Farbror til musikhistorikeren Angul Hammerich.

August Daniel Heger. 1773–1835

Stammer fra Kassel og kom til København 1802 for resten af sit liv at beklæde stillingen som organist og kateket ved den tysk reformerte menighed ved Sct. Petri Kirke. Han var desuden en søgt lærer i musikteori. Hans vel nok mest nominente elev var H. Rung.

Kretschmer

Oplysningerne meget sparsomme. Tyskfødt. Organist i København. Lærer ved Det søsterlige Velgjørenheds Selskabs Skole; skriver i Maanedstidende for Skolelærere og Opdragere 3. årg. s. 35 om Ziffre, brugte som Tonetegn, et Hjælpe-middel til Sangens Fremme i Borger- og Almue-Skoler. Omtales af J. W. Bruun som den der har »formidlet« ciffer-tegnene til landet.

O. D. Lütken. 1793–1866

Student 1811. Cand.teol. 1816. Lærer ved Metropolitanskolen i latin 1817–19, derefter præst.

C. E. F. Weyse. 1774–1842

W. har – såvidt vides – ikke haft stilling som sanglærer i en børneskole. Bekendtskabet med Zinck gennem Det musikudøvende Selskab førte ganske vist W. til Blaagaard allerede 1791, men da var interessen rettet mod »Selskabets« koncerteren. Hans skolesange bliver til ved de »bestillinger«, Borchorst afgiver til

sit skolekor og sine skolesangbøger, og som betales med 5 Rbdl. stykket.
Det vides at W. ofte overværede Borchorsts sangtimer og glædede sig over børnenes sang.

Litteratur

a. Skolesangshistorie.

- A. Møller: Nogle Bemærkninger om Skole-Sangundervisningen. 1865.
A. Müller: Om Menighedsang og Sangundervisning i Almueskoler, 1883.
Johannes Lind: Træk fra Sangplejen i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede. Folkeskolen 1915.
Thorvald Madsen: Et Hundredeaars Jubilæum. Hjem og Skole 1934. Folkeskolen 1935.
Karl Clausen: Folkelige musikproblemer – med særlig hensyntagen til gymnasieskolen. Da. musiktidskrift. 1936.
C. B. Schlägelberger: Lærernes Betydning for Dansk Folkesangs Vækst. Lærerne og Samfundet. 1814–1914. bd. 1.
Viggo Bitsch: Børns opdragelse af musik i Sangtimen før og nu. Vor Ungdom 1941.
Sigurd Berg: Træk af Dansk Musik i Sangtimen før og nu. Vor Ungdom 1941.
Sigurd Berg: Træk af Dansk Musikpædagogiks Historie. 1948.
Karl Clausen: Folkevisen i den danske Skole. Dansk Sang. jan. 1958.
Wilhelm Stahl: Geschichte des Schulgesangunterrichts. Stuttgart. 1913.

b. Alm. sanghistorie

- Jens Aarsbo: Dansk Fokesang fra det 19. Aarhundrede I–II. 1903–04.
Karl Clausen: Dansk Fokesang gennem 150 År. 1958.
Herman Kretzchmar: Geschichte des deutschen Liedes I. Leipzig 1911.

c. Alm. skolehistorie

- Johs. Helms: Borgerdydsskolen paa Kristianshavn i den Barndom og Ungdom. 1787–1838. 1887.
Jean Pio: Efterretninger om Borgerdydsskolen 1849–80.
Holger Lund: Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn 1787–1887. Et Mindeskrift. 1887.
Jørgen Jørgensen: Pædagogikkens Historie, nærmest med Hensyn til Folkeskolelæsesnets Udvikling. 1898.
Joakim Larsen: Den danske Folkeskoles Historie. I 1536–1784, II 1784–1818, III 1818–1898. 1914.
Joakim Larsen: Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse aktmæssig fremstillet. 1914.
C. A. J. Dalborg og P. M. Plum: Metropolitanskolen gennem 100 Aar. 1916.
Hans Kyrre: Det pædagogiske Selskab gennem 100 Aar. 1920.
J. P. Jørgensen: Blaagaard Seminarium. Jonstrupbogen 2. bd. 1924.
Chr. Ottesen: Det kgl. Vajsenhus gennem 200 Aar. 1927.

NOTER

1. Karl Clausen inddeler i *Af Landsbyskolens Saga* dansk skolesangs historie i tre faser: Oplysningstid (o. 1790 til henimod 1850), Romantik (o. 1840 til henimod 1920), og Den musikalske reformbevægelse (o. 1900 og fremefter).
2. Joakim Larsen: Den danske Folkeskole 1784–1818. (J. L. II). s. 184.
3. J. L. II s. 33.
4. Chr. Felix Weisse: *Kleine Lieder für Kinder*. Oversat 1778 af H. B. Birch på L. Reventlows foranledning og bundet ind bag i læsebogen: Rochows »Børnevennen«.
5. Joakim Larsen: Skolelovene 1814. Aktmæssig fremstillet. (J. L. 1814). At sangtekster er blevet anvendt til læse- og skriveøvelser i skolen næsten »alle dage« er givet. Man mærker sig dog, at historikeren Hans Lund, ang. sangen i Rødding højskoles første år, kun med sikkerhed kan sige, at digte og sangtekster har været anvendt til skriveøvelser og slutter: »Ad disse veje er der formentlig efterhånden skaffet sangen indgang i højskolens arbejde«. Se Karl Clausen: *Sangen mellem krigene og dens forudsætninger i 1840-erne*. Årbog for Da. Skolehistorie. 1970 s. 35.
6. Ifølge oplysning fra Karl Clausen.
7. En oversættelse bringes i *Minerva*, febr. 1790 s. 254: Tanker over Musikens Virkning paa et Folks Dannelse, og over dens Indførelse i Skolerne i de Kongel. danske Stater, af Hr. Capelmester Schulz.
8. J. L. II s. 76.
9. J. L. 1814 s. 56.
10. *Frimodige Ytringer over Musikkens gavnlige Anvendelse i Staten ved of-fentlig og grundig Undervisning og Dyrkelse*. Det danske Cancellie helliget af H. O. C. Zinck. Professor og Sanglærer, Jonstrup i Vinteren 1810. s. 9.
11. Den nævnte tekst- og melodibog opbevares på Statens pædagogiske Studie-samling, (arkiv).
12. J. L. II s. 185.
13. Jf. Arthur Arnholtz: Om mandskorsang. Da. Musiktidskrift 21. årg. 1945 nr. 3.
14. I en (ligeledes) håndskreven samling »Arier, samlede paa det Joenstrupske Seminarium i Aarene 1812, 1813, 1814 og 1815 af Anders Stephansen« (opbevares på Jonstrup sem.) »genkendes« Zincks samling i en senere udformning. I registret henvises til en (ikke fundet) melodisamling.
15. Nye seminarier: Brahetrolleborg 1894, Vesterborg Sem. 1801, Brøndby-vester 1802, Skaarup 1803, Borris 1806, Snedsted 1812, Lyngby, (Århus) 1813, Ranum 1815–16 (1845), Bornholm 1816. Det kan ikke her oplyses, hvilke sem, der gav sang, og musikundervisning 1818. J. L. II s. 218 oplyser, at der 1804 på Blaagaard sker en indskrænkning i musik og musik-teoriundervisningen. Assessor Mandix oplyser i *Minerva* 1806 (»Om Vigtig-heden af at Undervisning i Musik gives i Skolerne«) at musikundervisning kun gives på Blaagaard og Brahetrolleborg.

16. En trompeter og syngelærer L. Andersen i Horsens skriver til Berggreen ang. Sange til Skolebrug, 1834: »Endnu engang min hjerteligste Tak for Deres udgivne Sangbog, da jeg derved har sparet betydelig Umage med at samle og afskrive Sange til Stemmerne, saameget mere som den billige Priis har gjort det muligt for de fleste at anskaffe sig hver et Eksemplar«. (Det kgl. B. N. K. S. 3218 40).
17. J. L. 1814.
18. jf. note nr. 7.
19. »Regelret Choralsang«. Artikel af J. W. Bruun i Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn, 4. okt. 1825.
20. Statens pædagogiske Studiesamling opbevarer to håndskrevne Choralbøger. Dels en »Choralbog af Weyse« ved Chr. Jensen, 135 enstemmige koraler, udateret og dels en »Choralbog« ved Hans Rasmussen, skrevet på Jonstrup 1850.
21. Jf. note nr. 19.
22. Foredraget refereret (af J. W. Bruun) i Maanedstidende for Skolelærere –, 1. årg. 1821 s. 85.
24. Jf. note nr. 19.
25. Maanedstidende for Skolelærere –, 1823.
26. Eksemplaret bortkommet fra Det kgl. Bibliotek.
27. Se seminarielærer Müller: Bemærkninger og Vink betræffende Sangundervisningen – –. Tidsskrift for Almueskole og Seminarievæsenet, 1845 s. 126.
28. Attest – på Cancelliets forlangende – for instrumentets gavnlighed, citeret af Bruun i Maanedstidende for Skolelærere –, 1823 s. 126.
29. Seminarielærer Müller (Lyngby) meddeler 1845, jf. note nr. 27, at han anser Bay's Syngeapparat for i det væsentlige eneherkende som System paa de danske Skolelærerseminarier.
30. N. Faber: Forsøg til et Overblik paa Almueskolevæsenet i Danmark. 1832.
31. 14 hefter under titlen: Sange til Skolebrug, (1. hefte i 4 oplag, 2., 3., 4., 5. i 3 oplag) og eet hefte kaldt Skolesange, 1845.
32. Jf. Berggreens forord til 2. heftes anden udgave.
33. Jf. Martin Hammerich: Om den rette Grundighed. 1847.
34. R. Bay: Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring, 1840 s. 30.
35. Sangbog til Brug i Almueskoler, Odense 1844 og Melodier udsatte een, to eller trestemmigt til den af Fyns Stifts værende Samfund til Sangens Fremme. Svendborg 1844.
36. Jfr. en fyldig behandling af bl. a. forbindelsen mellem folke- og skolesang i fyrrerne, Karl Clausens artikel: Sangen mellem krigene og dens forudsætninger i 1840-erne. Årbog for Dansk Skolehistorie. 1970 s. 23.

Danskskrevne sydslesvigske skolekrøniker

1855–64

Af L. S. RAVN

Fhv. stadsskoleinspektør *L. S. Ravn* har i en årrække beskæftiget sig med sønderjysk skolehistorie. Til nærværende årbog skrev han i 1968 en afhandling om sprogforordningen af 18. dec. 1888 vedrørende undervisningen i de nordslesvigske skoler. I nedenstående artikel behandler han 22 dansksprogede skolekrøniker fra Flensborg provsti – takket være forfatterens initiativ findes de nu i kopi nord for grænsen.

Den kendte sønderjyske lokalhistoriker, amtslæge *H. Lausten-Thomsen* i Tønder, henviste i tidsskriftet *Fortid og Nutid* i 16. bind til de nordslesvigske skolekrøniker som værdifulde kildeskrifter. Selv om ikke alle oplysninger i dem kan stå for en streng kritisk bedømmelse, er det indlysende, at de har betydelig lokalhistorisk og skolehistorisk interesse. Desværre er en del af dem gået tabt for bestandig ikke mindst i tiden omkring 1920, da man adskillige steder kritikløst skilte sig af med protokoller og bøger fra den tyske tid.

Skolekrønikerne skyldte deres tilblivelse forordningen af 14. august 1880, hvorved den preussiske regering i Slesvig påbød alle slesvigske skoler at anskaffe en stiftindbunden bog, der skulle tjene som »Schulchronik«. Med vanlig tysk grundighed indeholdt ordren en oversigt over, hvad denne skulle indeholde

1. En beskrivelse af skolens hjemsted, dets geografiske, geologiske og naturhistoriske forhold, dets historie gennem tiderne – for så vidt den var tilgængelig uden mere indgående undersøgelser – og eventuelle sagn og overleveringer, der var knyttet til særlige lokaliteter.
2. Skolens historie enten ved hjælp af gamle dokumenter eller overleveret mundtlig gennem det ældste slægtled.
3. En beskrivelse af skolens og lærerboligens tilstand i 1880.
4. Biografiske oplysninger om tidligere lærere og en kort levnedsbekrivelse af embedernes nuværende indehavere.

5. De vigtigste årlige begivenheder inden for skolen, påbegyndt år 1880.

Kredsskoleinspektørerne krævede som regel bogen forevist under deres besøg, hvad de oftest har kvitteret for med deres underskrift på bogens sidste side.

Skolekrønikerne i Nordslesvig er ført på tysk. Da imidlertid i 1880 endnu 90 pct. af ene- og førstelærerne på landet var danskuddannede kan det ikke undre, at deres tysk er temmelig ufuldkomment, præget af deres danske modersmål. Da det drejer sig om tjenstlige forhold, er stilen hos langt de fleste rolig og saglig uden kritik eller unødige tilføjelser. Det ses tydeligt, at adskillige lokalhistorikere helt op til i dag har benyttet krønikerne som kilde.

Cirkulæret af 21. februar 1855

Mon ret mange er klar over, at der nede i de sydslesvigske skoler i Flensborg provsti i dag ligger et antal skolekrøniker, der ikke som de nordslesvigske fra 1880 er skrevet på *tysk*, men på *dansk*. De er nemlig ikke 90 år gamle som de nordslesvigske, men 115 år.

Det kongelige kirkevisitatorium for Flensborg provsti – amtmand *F. H. Wolfhagen* og provst *Chr. C. J. Asschenfeldt* – sendte den 21. febr. 1855 til samtlige provstiets præster et cirkulære, der var delt op i to afsnit med vidt forskellige emner.

I det *første afsnit* søgte visitatoriet at gøre en alvorlig indsats for at dæmme op for de mange dispensationer og talrige forsømmelser, der i sommerhalvåret næsten lammede al regelmæssig skolegang. Det var kræftskaden, som den gentagne gange benævnes i lærernes omtale. Men det må vi i denne forbindelse afstå fra at beskæftige os nærmere med.

Den *anden del* af cirkulæret vidner om kirkevisitatoriets interesse og forståelse for at bevare for eftertiden lokalhistoriske og skolehistoriske oplysninger, som de stedlige lærere var i stand til at give. Det hedder her i cirkulæret:

»Endvidere vil der for fremtiden ved enhver skole i en egen protokol af skolelærerne være at tilføje en *skolekrønike*, der årligen er at gennemse af skoleinspektøren og at fremlægge ved kirkevisitationerne, og som i tilsvarende afdelinger bør indeholde:

1. En kort fortælling om skolens stiftelse og de med samme foregåede forandringer med en fortegnelse over de til skoledistriktet lagte byer og enkelte huse og en angivelse af skolebørnenes antal i hvert år.
2. De ved skolen ansatte læreres biografi i al korthed.
3. En nøjagtig fortegnelse over skolelærerens emolumenter og de til skolen hørende jorder med de i denne henseende foregåede forandringer.
4. En nøjagtig fortegnelse over de til skoleinventariet hørende genstande, hvori af- og tilgang vil være at bemærke.
5. En meddelelse om de pligter, som efter lovlige bestemmelser eller gamle vedtægter foruden skolehold påligger skolelæreren.
6. En samling af de vigtigste skoleanordninger. «

Pastor *Joh. Chr. Hartnack* i Jørl fremsender i sin egenskab af skoleinspektør visitatoriets cirkulære til cirkulation mellem sognets skoler: Lille Jørl degneskole, Store Jørl distriktsskole, Sollerup distriktsskole og Janneby-Stiglund biskole med følgende påtegning:

»Hvilket herved meddeles de herrer skolelærere til efterretning og efterlevelse enhver for sit vedkommende og bedes dette efter endt cirkulation remitteret med fornøden påtegning om modtagelse og bortsendelse. Den i ovenstående nr. 6 nævnte samling kunne passende begynde med nærværende visitatorial-anordning«.

Den sidste bemærkning tyder på, at præsten regnede med, at lærerne ret omgående ville anskaffe og påbegynde den af visitatoriet påbudte skolekrønike, og det havde efter alt at dømme pastor Hartnack ret i. Lærerne viste forståelse for, at der her var tale om en bog til brug for mange slægtled. De købte solidt indbundne protokoller i den tids meget store format (42 cm × 26 cm) med fra hundrede til flere hundrede hvide blade beregnet på at skulle indeles i 6 afdelinger, som krævet i cirkulæret. Nogle få skoler, Sørup og Eggebæk, nøjedes med et mindre format, men alle var de med stift, sort bind, der for de flestes vedkommende har kunnet holde til de forløbne 116 år. Det gælder for de protokollers vedkommende, der endnu findes. Det må nemlig desværre konstateres, at over halvdelen af skolekrønikerne fra 1855 ved Flensborg provstis landsbyskoler er borte, uigenkaldeligt borte. Det er ikke vanskeligt at påvise flere grunde hertil:

Enkelte er brændt sammen med skolen.

Andre er gået tabt på grund af de hyppigt skiftende læreres sløseri og ligegyldighed med en bog, hvis danske tekst de ikke kunne tyde.

Under første verdenskrig blev mange lærere indkaldt og adskillige kom aldrig tilbage. Stedfortræderne har nok ikke særlig taget vare på en protokol, hvis tilstedeværelse de måske ikke anede noget om.

I årenes løb er mange skoler blevet nedlagt. I 1855 kan antallet af landsbyskoler i Flensborg provsti sættes til 80, mens officielle kilder i 1969 opgiver antallet til 44. Når der mangler forståelse og tradition for, endsiges pligt til at aflevere nedlagte skolers skolekrønike på et arkiv, siger det sig selv, at man mister kontrollen med, hvor bogen havner.

Værst gik det, efter hvad nulevende sydslesvigske lærere fortæller, ud over skolernes inventar og dermed også over skolernes protokoller under den anden verdenskrigs sidste år, hvor skolerne i vid udstrækning blev taget i brug til andet formål. Og efter kapitulationen under den engelske besættelse var skolerne lukket i flere måneder og optaget af flygtningestrømmen. Under disse forhold blev mange skoler ribbet for alt inventar, løst og fast. Nød bryder alle love, og brændsel var en mangelvare.

Endelig undrer det ikke, at den lærer, der med stor iver havde taget del i arbejdet indenfor *NSDAP*, og som havde betroet skolekrøniken om sine bedrifter, hvad der findes eksempler på, var interesseret i at få dette bevismateriale fjernet, inden det kunne skade ham under det forhør angående hans politiske fortid, som han måtte igennem under afnazificeringen.

Ejendommelige forhold fra den kaotiske tid efter krigens afslutning i 1945 oprulles i Ellund skolekrønike. Lærer x havde siden 1929 været ansat ved en skole i den sydlige del af Angel. Han stod sig godt med den stedlige befolkning og boede i en udmærket, moderne lejlighed. Han blev indkaldt i krigens sidste år, faldt i russisk fangenskab, men vendte allerede den 28.9.1945 som arbejdsuduelig tilbage. Imens havde en flygtningelærer y fået beskæftigelse i lærer x's embede og vil ikke vige pladsen. Da lærer x har været medlem af *NSDAP*, bliver han afskediget af militærregeringen og må friste livet som skovarbejder, landarbejder og snedkerlærling. Efter afnazificeringen får han i 1947 tilladelse til igen at ansættes i skolens tjeneste. Samme dag, han får besked om at overtage sit gamle embede, får lærer y meddelelse om, at han skal overtage et embede længere nordpå. Det vil han meget nødig, sid-

der i en dejlig lejlighed og kan som flygtning fralægge sig enhver tilknytning til Hitlerregimet. Hvordan undgå forflyttelsen?

I skolens *skolekrønike* findes adskilligt om lærer x's deltagelse i nazismens propaganda m. m. Det må kunne bruges, når man henvender sig hermed til regeringsråd Z. Nu skulle man tro, at lærer y ville møde en kold skulder hos vedkommende regeringsråd, når han møder med en så tarvelig og ukollegial denunciation! Men nej – det sker ikke!

Imens udspiller der sig i skoledistriktet et intrigespil mellem de hjemlige, der vil have deres afholdte lærer tilbage, og flygtningene, der i stort tal har oversvømmet landsbyen. Kort fortalt bliver resultatet, at det bliver lærer x, der må tage nordpå, mens den fine kollega y bliver siddende. Når borgmesteren søger at trøste lærer x med henvisning til, at sådan gik det mange steder, må denne påstand tages med forbehold. Det nævnte må tages som et kedeligt eksempel på, hvad der kunne ske i efterkrigstidens forvirrede år.

Tilbage til *lærernes situation i 1855*.

Mens præsterne i Flensborg provsti i 1850/51 alle på nær fire blev udskiftet med unge præster nordfra, forblev langt de fleste lærere i deres embeder. De 5 lærere, der efter Istedslaget i panikstemning var taget sydpå over Ejderen, blev afskediget den 21. september 1850, og det skete med enkelte andre lærere. Der hersker imidlertid almindeligvis en fejlagtig forestilling om antallet af afskedigede lærere i det første år efter udstedelsen af sprogreskripterne, skønt kun en ringe brøkdel af lærerne på dette tidspunkt magtede at undervise på dansk. Og afskedigelserne af lærerne i tiden 1851–55 skyldtes så godt som udelukkende alder og svagelighed og skete oftest efter egen ansøgning og med pension. Der var på skolens område ikke som på kirkens tale om en pludselig næsten fuldstændig udskiftning. Nok krævede sprogreskripterne overgangen til dansk undervisningssprog indledt snarest muligt, men dog klart begrænset til de yngste årgange. Det var da også her, de unge hjælpelærere nordfra fandt deres gerning, i regelen hos ældre lærere, der ikke kunne undervise på dansk.

Det er først efter at *Carl Moltke* i 1855 som slesvigsk minister er afløst af *H. J. A. Raasløff*, at der under de givne forhold træffes ekstraordinære foranstaltninger for de læreres vedkommende, der ikke magter det danske sprog. De søges nu afskediget, når sognepræsten, kirkevisitatoriet og biskoppen anser det for aldeles nødvendigt, og de i øvrigt oftest selv ansøger derom. Efter minister Raasløffs indstilling

til kongen af 11. juli 1855 afskediges med pension eller ventepenge fra Flensborg provsti: *Carl Georg Prahl* i Bojum, *Hans Hansen* i Langballe, *H. H. Christiansen* i Duborg, *Peter Detlef Brodersen* i Bokholm, *Jes Carstensen* i Esgrus-Skovby og *Peter Johannesen Jürgensen* i Fladsby.

Herefter var der i 1855 i Flensborg provsti af 68 hovedlærere, d. v. s. efter nutids sprogbrug første- og enelærere – 18 tyskuddannede, 44 danskuddannede og 6 ikke-seminarieuddannede. Dette forhold har ikke kunnet undgå at sætte sit præg på skolekrønikerne, der skulle påbegyndes samme år.

Kan man så gå ud fra, at alle hovedlærerne er gået i gang med den af kirkevisitoriet påbudte embedsbog? Da over halvdelen af bøgerne er forsvundet, foreligger der selvsagt ikke noget egentlig bevis herfor. Imidlertid kræves det i cirkulæret udtrykkeligt, at skoleinspektøren, d. v. s. den stedlige præst, årlig skal gennemse bogen, og at den skal fremlægges ved kirkevisitationerne, ved provstens årlige visitation og ved biskoppens generalvisitation hvert 3. år. Nævnte visitatorer har da også regelmæssigt i de bevarede krøniker på bogens sidste blad bevidnet deres nærværelse med et vidi, datum og deres underskrift. Var bogen ved en af provstiets skoler ikke blevet ført, var det sikkert blevet påtalt og det forsømte snarest bragt i orden.

Undertegnede har i nogle år været på jagt efter stedlige oplysninger til brug ved arbejdet med en afhandling om de sydslesvigske skoler og deres lærere under sprogreskripterne. Efter skriftlig henvendelse til nuværende »Hauptlehrer« og »Rektorer« i det pågældende område og efter gentagne personlige besøg lykkedes det mig at finde frem til nogle få tyske – Svesing, Elstrup, Kobbermølle og Esgrus-Skovby – og ikke færre end 22 danskskrevne skolekrøniker i Flensborg provsti. De fleste lå på skolerne, enkelte hos private, men ved stor velvilje fra de stedlige læreres side fik jeg lejlighed til at foretage alle ønskede notater ved følgende skoler: Adelby, Bojum, Bokholm, Dollerup, Dollerupskov, Ellund, Eggebæk, Gelting, Grumtoft, Harreslev, Hyrup, Lille Jørl, Kobbelled, Munkbrarup, Pommerby, Ravnholt, Risbrig, Sollerup, Store Solt, Sørup, Valsbøl og Tostrup.

Disse embedsbøger undgår op til 1864 politisk polemik; lærerne holder sig til det faglige og saglige, og den af visitoriet foreskrevne opdeling af stoffet i seks afdelinger, kræver alsidighed og grundighed i alle skoledistriktets forhold. Adskillige lærere lagde et betydeligt ar-

Skolekrønike

for Skolen i Pommerby, Gelling Bugt

Lengjærthavn
P. H. Asmusen.

Pommerby skole ved Gelling bugt.

bejde i at nedfælde flest mulige oplysninger om deres skoledistrikt i fortid og nutid. I ganske særlig grad gælder det *Nicolaj Peter Kloster* i Sørup. Det er indlysende, at vi her har at gøre med værdifulde *lokalhistoriske og skolehistoriske kilder*, også for os danske, så sandt som de op til år 1864 belyser et kapitel af dansk skolehistorie, der ganske er blevet stillet i skygge af beretninger om og af nogle af de sydslesvigske præster og embedsmænd fra sprogreskripterens tid.

Ganske vist havde jeg under besøgene dernede fået lov til at notere, hvad jeg søgte; men tilbage blev en utilfredsstillende følelse af, at disse værdifulde vidnesbyrd om danske læreres virke i Sydslesvig ligger spredt ved de mange skoler, at de kun med speciel velvillig tilladelse er tilgængelige for interesserede, og at de tilmed står i fare for at forsvinde, som det desværre er sket med de fleste.

Men fandtes der en mulighed for at bevare disse danske tekster for danske arkiver – omend kun som kopi?

Svaret afhæng af, om den nyeste teknik på dette område, xeroxkopiering, kunne tages i brug. Tilsagnet herom kom omgående og velvilligt fra landsarkivar *Peter Kr. Iversen*, Åbenrå. Nu gjaldt det om hos rette vedkommende at opnå den med ikke ringe spænding imødesete tilladelse til at låne originalerne med kopiering for øje, i bekræftende fald at tage turen sydpå frem og tilbage det fornødne antal gange, indtil målet var nået.

Hver tysk kollega ved de nævnte skoler fortjener tak; uden hans velvillige indstilling og forståelse for opgaven kunne den ikke have været løst.

Det ville selvsagt have været ganske uoverkommeligt uden videre at kopiere alle skolekrønikers tyske tekster efter 1864. Der måtte foretages en udvælgelse, og den er foretaget af landsarkivar Iversen med det resultat, at der nu ligger ca. 1275 store ark xeroxkopier på Landsarkivet i Åbenrå og hos studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Dermed er disse *danskskrevne* skolekrøniker, der blev påbegyndt i 1855, sikret imod at forsvinde, og de er gjort tilgængelige for interesserede.

Ved gennemsyn af de danskskrevne krøniker får man umiddelbart det indtryk, at lærerne har givet sig god tid og gjort sig umage med at præstere en smuk skrift. Med undtagelse af Sørup kronik bruges overalt den gotiske skrift, og den stiller som bekendt store krav, hvis den skal tage sig pænt ud. Der findes i dag meget få, der med hensyn til skriften ville kunne klare sig sammenlignet med den tids lærere.

Skolekrønikernes lærerbiografier

Søger man biografiske oplysninger om lærerne i Mellem- og Sydslesvig, bør man skelne mellem degne og lærere fra tiden før 1850, lærere fra sprogeskripterens tid 1851–64 og endelig lærere under preussisk styre efter 1864.

Om de *ældste degne og lærere* er det endnu ret vanskeligt at finde fyldige oplysninger. Ofte må man nøjes med navnene, endog uden fornavn, og det er selvsagt utilfredsstillende, men skolekrønikerne yder dog nogen hjælp. Således bringer skolekrøniken ved Sørup skole ikke blot navnene, men ret gode oplysninger om hver enkelt af de 7 lærere

før 1848, Sollerup kender 5 lærere før 1851, Kobbelled 5 lærere før 1827, Adelby 7 lærere før 1839, Hyrup 6 lærere fra 1689 op til 1852, Munkbrarup 9 lærere før 1851 og Pommerby ikke færre end 11 lærere før 1852. Endelig går Gelting skolekrønike tilbage til midten af 1600-tallet og bringer oplysninger om 6 lærere før 1846. Nu var i 1850 af 67 hovedlærere i Flensborg provsti 14 uddannet på kongerigske seminarier, fortrinsvis Skårup og Jelling, hvad man næppe på forhånd havde ventet. Der er her tale om et afsnit af sydslesvigsk og dermed dansk skolehistorie, der venter på at blive nærmere belyst.

Hvad angår *lærerne under sprogreskripterne* bringer de 22 danskskrevne skolekrøniker en del værdifulde oplysninger, men dels er de ikke alle lige fyldige, og dels savner man adskillige navne. Man må også gøre sig klart, at disse krøniker kun dækker et begrænset område af de såkaldte blandede distrikter, d. v. s. det område, hvor re-skripterne var gældende. Og om den skæbne, som de 138 lærere fra dette område måtte friste efter at de i 1864 med dags varsel blev afskediget uden pension eller ventepenge, oplyser krønikerne naturligvis intet.

Imidlertid er de vigtigste biografiske data og skolehistoriske oplysninger om de ca. 360 tysk- eller danskuddannede hovedlærere, elementarlærere og autodidakter, som i tiden 1850–64 har været beskæftiget ved de blandede distrikters 144 landsbyskoler, nu tilgængelige i den af forlaget Skandia i Flensborg udgivne bog »Lærerne under sprogreskripterne 1851–64« af undertegnede.

Om *lærerne efter 1864* gælder det, at nogle skolekrøniker, således ved Adelby, Gelting, Ellund og Bokholm skoler har en udførlig fortegnelse over de tyske lærere i deres distrikt efter 1864. Det vil i øvrigt ikke volde større besvær ved hjælp af tysk arkivmateriale at registrere de tyske lærere efter 1864, hvis man er interesseret heri.

Følgende lærere førte i tiden 1855-64 skolekrøniken på dansk

Adelby degneskole

Carl Ernst Ludvig Schlesinger, født 27.9.1811 i Münsterdorf, Holsten, død 17.4.1885 i Troelsby, Adelby s., dim. Tønder sem. 1835, huslærer hos pastor Lorentzen i Adelby 1835–36, hos landråd og amtmand v. Rumohr i Flens-

Schul-Chronik

für die
Schule
zu

Schottberg

1881

Skodborg skole ved Kongeåen.

*A. K. Lund -
C. C. Ravnsgaard.*

borg 1836–38, degn og lærer i Rylskov 1838–39, organist, degn og lærer i Adelby 6.6. 1839–1880.

Bokholm distriktsskole, Munkbrarup sogn

Peter Detlef Brodersen, født 22.7.1814 i Nibøl, Sydtønder amt, død 19.4.1890 i Pinneberg, dim. Tønder sem. 1838, huslærer på Lundsgaard i Ullerup s. 1838–39, hjælpelærer i Flensborg, i Lyksborg, lærer i Bokholm, Munkbrarup s. 1846–55.

Peter Jacob Siemonsen, født 15.11.1810 i Harreslev, Hanved s., Skaarup sem. 1833, lærer i Ellund, Hanved s., 1835–37, i Dollerup, Grumtoft s. 1837–40, i Bollingsted, Eggebæk s. 1840–55, i Bokholm, Munkbrarup s. 1855–60.

Hans Asmus Brammer, født 20.1.1837, død 1929, dim. Jelling sem. 1857, lærer i Ellund biskole 1857–58, i Barderup, Oversø s. 1858, i Jaruplund 1858–61, i Bokholm, Munkbrarup s. 1861–64.

Dollerup distriktsskole, Grumtoft sogn

Carsten Jacob Clausen, født 3.3.1822 i Oksbøl, Als, død i Canada, dim. Tønder sem. 1844, hjælpelærer ved Frederiksskolen i Haderslev 1844–45, elementarlærer i Bramstedt i Holsten 1845–46, lærer i Schönhorst, Kiel provsti 1846–51, en kort tid organist og lærer i Sterup 1851, lærer i Dollerup, Grumtoft s. 1851–60.

Christian Petersen, født 13.2.1828 i Kabdrup, Bjerning s., død 27.3.1901 i Lund, Vrejlev s., dim. Jelling sem. 1848, soldat i 1849–51, elementarlærer i Adelby 1851–53, lærer i Sdr. Smedeby, Siversted s. 1853–60, i Dollerup, Grumtoft s. 1860–7.4.1864.

Dollerupskov distriktsskole, Grumtoft sogn

Jens Smidt Bjerrum, født 3.4.1828 i Dover, Lintrup s., død i nov. 1909 i Lunde-rød, Tølløse s., dim. Ranum sem. 1849, huslærer 1849–51, hjælpelærer i Bov 1851–52, lærer i Dollerupskov, Grumtoft s. 1852–58.

Andreas Nissen Koch, født 10.12.1832 i Nibøl, Sydtønder amt, dim. Skårup sem. 1854, hjælpelærer i Flensborg 1854–55, i Gundelsby, Gelting s. 1855–57, lærer i Dollerupskov, Grumtoft s. 1858–59.

Ninus Peter Nissen, født 16.7.1837 i Koldby, Hjerpsted s., død 23.9.1903, dim. Jelling sem. 1858, lærer i Dollerupskov, Grumtoft s. 1859–64.

Ellund distriktsskole, Hanved sogn.

Frederik Petersen, født ca. 1825 i Sørup sogn, Jelling sem. 1855, privatist, bi-skolelærer i Ellund, Hanved s. 1853–57.

Hans Brammer 1847–58, se Bokholm distriktsskole

Jens Madsen, født 20.4.1833, død 14.8.1907, dim. Jelling sem. 1856, hjælpelærer i Starup, lærer i Ellund, Hanved s. 1858–64.

Eggebæk degneskole

Thomas Petersen, født 8.8.1803 i Lille Solt, død 1.2.1865 i Eggebæk, dim. Tønder sem. 1826, huslærer i Sørup 1826, substitut i Grumtoft 1827, lærer i Tvedskov, Adelby s. 1828–32, i Valsbøl 1832–33, degn og lærer i Eggebæk 1833–64.

Gelting hovedskole

John Mathias Johnsen, født 3.5.1816 i Borsthusen, Garding s., dim. Tønder sem. 1843, hjælpelærer i Læk 1843–46, degn, organist og lærer i Gelting 1846–64.

Grumtoft degneskole

Henning August Karstensen, født 22.1.1805 i Bojum, Esgrus Skovby s., død 1.2.1882 i Lundsgård, Grumtoft s., dim. Tønder sem. 1828, substitut i Nr. Brarup 1828–30, hos degn Petersen i Grumtot 1830–32, derefter organist og lærer i Grumtoft 1832–65.

Harreslev distriktsskole, Hanved sogn

Calle Jepsen Thomsen, født 1.4.1820 i Hjordkær, død 30.3.1887 i Flensborg, dim. Jelling sem. 1843, hjælpe-lærer flere steder, lærer i Rissbrig, Nørre Haksted s. 1851, lærer i Harreslev, Hanved s. 1855–27.10.1864.

Hyrup degneskole

Johannes Marcus Ebbesen, født 16.1.1814 i Østerby, Daler s., død 1.11.1887, Lyngby sem. 1841, hjælpe-lærer i Hyrup 1841, i Løjt 1844–49, lærer i Mjølås, Rise s. 1849–51, i Dollerupskov, Grumtoft s. 1851–53, degn og lærer i Hyrup 1853–62.

Lille Jørl degneskole

Hans Christian Carstens, født 6.9.1816 i Torsballe, Havetoft s., Lyngby sem. 1837–39, huslærer på Kristianssæde, Lolland, lærer i Øster Ulslev 1840–50, degn og lærer i Lille Jørl 30.10.1850–20.6.1864.

Kobbelled distriktsskole, Esgrus Skovby sogn

Lorenz Jürgensen, født 29.11.1793 i Klusris, Bov s., Brahetrolleborg sem. 1814, privatlærer adskillige steder, lærer i Kobbelled, Esgrus s. 1827–60.

Niels Lauridsen Lund, født 11.1.1820, død 1907, dim. Jelling sem. 1851, lærer i Kastrup, Gram s. 1851, i Sillerup, Store Vi s. 1851–52, andenlærer i Sterup 1852, lærer i Estrup-Kollerup, Store Solt s. 1857–60, i Kobbelled, Esgrus s. 1860–64.

Munkbrarup degneskole

Claus Peter Wethje, født 23.3.1815 i Undevad, Grumtoft s., dim. Jelling sem. privatist 1845, lærer i Dollerup, Grumtoft s. 1850–51, degn og lærer i Munkbrarup 1852–64.

Pommerby distriktsskole, Gelting sogn

Peter Henning Asmussen, født 20.12.1824 i Aneby, Sterup s., død 12.7.1868 i Ølsby, Tønder sem. 1847, huslærer 1847–51, hjælpe-lærer i Kværn 1851–52, lærer i Pommerby, Gelting s. 1852–64.

Ravnholt distriktsskole, Gelting sogn

Mathias Lorenzen, født 21.9.1824 i Store Jørl, død 15.11.1895 i Ullerup, Skårup sem. 1853, hjælpe-lærer i Esgrus 1854–55, lærer i Ravnholt, Gelting s., 1855–67.

Risbrig distriktsskole, Nr. Haksted sogn

Andreas Madsen Møller, født 26.12.1826 i Frørup, Tyrstrup herred, død 27.7.1891 i Vorbasse, Jelling sem. 1850, hjælpelærer i Store Vi 1851–55, lærer i Harreslev, Hanved s. 1855, i Risbrig 1855–64.

Sollerup distriktsskole, Jørl s.

Thomas Tüxen, født 25.12.1837 i Gammellund, St. Machaelis landsogn, død 29.5.1859 i Flensborg, ikke seminarieuddannet, lærer i Sollerup, Jørl s. 1855–59. Skolekrøniken er påbegyndt 1816, Thomas Tüxen skriver tysk.

August Erich Wilhelm Petersen, født 27.10.1836, død 27.6.1860, Tønder sem. 1858–60, lærer i Sollerup, Jørl s. 1860, (dansk tekst).

Peter Nissen, født 22.11.1837, død ca. 1865, Jelling sem. 1860, lærer i Sollerup, Jørl s. 1860–61.

Nis Frederiksen Kjær, født 30.6.1841 i Burkal, Tønder amt, Tønder sem. 1862, lærer i Sollerup, Jørl s. 1862–64.

Den kendte politiker, *Gustav Henrik Jøns Johannsen*, tog i 1861 lærer-eksamen i København og var i nov.–dec. 1861 hjælpelærer ved *Sollerup* distriktsskole. I skolekrøniken nedskrev han nogle personlige oplysninger om sit hidtidige virke. Lærer i Langballe, Grumtoft s. 1862–64, afskediget, fra 1869–83 udgiver og 1874–82 tillige redaktør af »Flensborg Avis«, medlem af den tyske rigsdag 1881–1901.

Store Solt degneskole

Niklander Nissen, født 2.2.1834 i Koldby, Hjerpsted s., død 15.10.1907, Jelling sem. 1855, hjælpelærer i Klægsbøl 1855–56, lærer i Lillehorn, Læk s. 1856–58, i Aneby-Brunsbøl, Sterup s. 1858–61, degn og lærer i Store Solt 1861–64.

Sørrup degneskole

Jens Peter Kloster, født 4.2.1809 i Starup ved Haderslev, død 10.8.1883 i Kallehave, Vesterborg sem. 1830, substitut i Lysabild 1831–32, lærer i Rørkær, Hostrup s. 1834–48, degn og organist og lærer i Sørrup 1850–64.

Tostrup distriktsskole, Adelby sogn

Hans Christian Sommersted, født 26.1.1812 i Satrup, død 1895 i Flensborg, lærer i Tostrup, Adelby s. 1844–1881.

Valsbøl degneskole

Friedrich Adolph Schmidt, født 10.4.1816, død i Svesing 9.2.1874, Skårup sem. 1842, hjælpelærer i Flensborg 1842–46, lærer i Tarp, Oversø s. 1846–51, degn og lærer i Valsbøl 1851–58.

1855.

1. 68 1/2 flammingsløber
1 Curonas - Dord.
15 Billeder (slæbte) er skaffet i en bog. Kjøbt i Åbenrå.
38 Nye 7-spinnestrik (slæbte) er skaffet i en bog. Kjøbt i Åbenrå
20 slæbte. Hjulvindinger (Løst)
60 Expl Hjerte Sammenligning af findet i en bog.
47 Balleus Lærebøger (Løst)
56 Balleus Lærebøger (Løst)
1 Annuaries - Dord.
1 Grundbog - - af Berggreen
2 Danske Hjulvindinger
2 bog Næst og Hjulvindinger.
2 3 Nilsens Hjulvindinger.
1 Hjulvindinger - - -
Nedvendige Bestand af Hjulvindinger. -

Fra Hyrup skolekrønike.

Jeppe Julius Jepsen, født 22.7.1837 i Vejstrup ved Kolding, død 9.1.1910 i Kolding, Jelling sem. 1856, hjælpelærer i Vester Nebel 1856-58, lærer i Tvedskov, Adelby s. 1858, degn og lærer i Valsbøll 1859-64.

Mere udførlige biografiske oplysninger om disse lærere findes i bogen »Lærerne under sprogreskripterne 1851-64«.

Skolekrønikerne oplyser om adskillige interessante enkeltheder. De bringer således i 4. afsnit en fortegnelse over alle til skoleinventaret hørende genstande: skoleborde, bænke, kakkellovne m. m. og behold-

ningen af bøger, kort og andre undervisningsmidler. Typisk er fortegnelsen over undervisningsmidlerne i Hyrup skolekrønike:

Da det danske sprog i 1864 med dags varsel blev afløst af det tyske, skyndte – som vist – Hyrup sig med at sælge de danske bibler og ny testamenter til pastor Nergaard i Aller og 60 ekspl. af P. Hjort: Den danske Børneven til Fredericia. Regnebøger er ikke nævnt, da de ikke blev udleveret gratis, men måtte købes af forældrene, et irritationsmoment, der med ringe omkostninger kunne have været undgået. Det gav modvillige forældre anledning til at demonstrere deres modstand mod indførelsen af det danske sprog i skolerne, idet de vægrede sig længst muligt mod at betale for bøgerne.

Lærer Niels Lauridsen Lund i Kobbelled, Esgrus-Skovby sogn, (Jelling sem. 1851) blev i 1864 afskediget og efterfulgt af Nis Peter Schmidt (Tønder sem. 1848), der i *skolekrøniken* så sent som den 28. november 1864 skriver, at han er udnævnt af »Herzogliches Visitatorium zu Flensburg«. Han synes end ikke på dette tidspunkt at have opdaget, at det er *preusserne*, der sidder ved roret, og ikke hertugen. Allerede den 24. februar 1864 meddelte kirkevisitatoriet, der nu var underlagt den preussiske regeringskommissær v. Zedlitz, at det også fremtidigt var tilladt at videreføre de på dansk skrevne skolekrøniker, men det måtte selvfølgelig i lighed med alle tjenstlige skrivelser udelukkende ske på *tysk*.

Dermed var der sat slutstreg under brugen af det danske sprog, ikke blot som undervisningssprog, men også som embedssprog i Mellem- og Sydslesvigs blandede distrikter.

L. S. Ravn

Læseklasserne – deres opståen og første udvikling

Af KARL RØNNE

Lærer *Karl Rønne*, Slotsbjergby, har i tilknytning til Institut for Dansk Skolehistorie arbejdet med emner fra grænselandet mellem pædagogikkens og skolens historie – et af dem er spørgsmålet om læseklassernes opståen. Nærværende afhandling er baseret bl. a. på adskillige interview-rapporter, der befinder sig i Institut for Dansk Skolehistorie.

Læseklasserne, der i mellemkrigstidens skolebillede i samtiden forblev ret upåagtet, kom efter krigen ind i en rivende udvikling og står nu som den mest omfattende specialundervisning inden for folkeskolen.

I det følgende søges belyst: forudsætningerne for, begivenhedsforløbet omkring og organiseringen af denne særlige undervisning, som fra midten af 30'erne blev etableret for børn med læsevanskeligheder. Samtidig søges der givet en kortfattet vurdering af denne undervisnings indflydelse på skolens almindelige arbejde.

Det benyttede kildemateriale foreligger næsten alt sammen trykt, men disse kilder er tillige søgt belyst ved samtaler med personer, der har stået begivenhederne nær. Der er al mulig grund til at takke for den venlighed og interesse, der kom til udtryk herunder. Uden disse samtaler ville billedet af udviklingen på væsentlige punkter være blevet betydelig mere unuanceret¹⁻².

Læsevnen som kulturfaktor

Målet for arbejdet i det første samlede danske skolevæsen, Frederik d. IV's rytterskoler, var børnenes salighedssag både her og hisset. Tiden måtte ikke spildes med »Skreven og Regnen«, eller de var frivillige fag, som forældrene selv skulle betale materialerne til³. Med skoleloven 1814 sigter man mere mod i almindelighed at danne børnene »til gode og retskafne mennesker«, men også mod »at bibringe dem Kundskaber og Færdigheder, der er dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten«⁴. Blandt disse færdigheder fremhæves især læs-

ningen. Den blev et middel, hvorved landet skulle højnes både kulturelt og økonomisk. Udbredelsen af læseevnen blev et vigtigt – måske det vigtigste – mål for den nye folkeskole. Denne opfattelse er vel tydeligst blevet udformet i mellemkrigstiden af *Vilh. Grønbech* i 1931 med ordene: »Den moderne kulturs hovedopgave består i at udbrede lysten til læsning«⁵.

I alle tilfælde blev læsningen snart efter skoleloven 1814 en almindelig udbredt færdighed, og henvend århundredets slutning var analfabetismen et næsten ukendt fænomen ikke alene i Danmark, men også i størstedelen af den vesteuropæiske kulturkreds, når bortses fra personer, der led af hindrende abnormiteter og defekter, som blinde, talelidende og åndssvage. For disse grupper blev der indrettet særlige statsinstitutioner med tilpasset undervisning. Menneskets evne til at læse og udtrykke sig skriftligt blev et mål for dets kulturelle stade, for dets menneskeværdighed, ligesom man i nutiden anvender et lands analfabetismeprocent som et mål for dets almindelige udvikling⁶.

Begyndende erkendelse af en speciel læsedefekt

Alligevel var der også blandt normalt begavede børn uden sansedefekter af nogen art stor forskel på færdigheden i at tilegne sig læsningens kunst, og en lille rest blev tilbage, som uden påviselig grund slet ikke eller kun sent og med stort besvær kunne lære at læse. De første iagttagelser og beskrivelser af disse specielle læsevanskeligheder kendes fra øjenlæger, der blev opmærksomme på tilstanden, fordi forældre i mange tilfælde antog, at der måtte være tale om en synsdefekt hos barnet.

Den ældst kendte beskrivelse af denne specielle læsedefekt skyldes den tyske læge *C. Kussmaul*, Leipzig, 1872⁷; men det blev dog i England, problemet om læsevanskeligheder først blev taget op til behandling. I 1896 bruges her betegnelsen »congenital wordblindness« – medfødt ordblindhed – for første gang om tilstanden af den engelske øjenlæge *W. Morgan*⁸. Man blev også fra anden side, skolelæger og psykiatere, opmærksomme på dette fænomen, men den almindelige opfattelse var, at det kun fandtes sammen med større eller mindre grad af intelligensdefekt.

Den skotske øjenlæge *Hinshelwood* forfægtede dog heroverfor i en årrække læsevanskeligheder som noget af det almindelige intellekt uafhængigt. Fra Köln foreligger i 1911 den første skoleundersøgelse med henblik på disse særlige vanskeligheder. Her er betegnelsen, »die angeborene Wortblindheit« direkte overført fra engelsk, og samtidig forbindelsen til undervisningen tydeligt fremhævet.

Også i Danmark er det læger, der først gør opmærksom på problemet. I Ugeskrift for Læger 1926 omtaler skolelægen *H. P. T. Ørum*⁹ det i en skolehygiejnisk oversigt, men det blev dog især øjenlægen prof. dr. med. *Henning Rønne*, der gennem årene følger sagen op. Fra lægelig side anså man af flere grunde tilstanden for en egentlig sygdom med karakteristiske symptomer og beslægtet med sygdomstilfælde som f. eks. alexi¹⁰ (tab af læsevnen som følge af hjernebeskadigelser). Man betragtede derfor også en ufuldstændigt udviklet læsevne som enten en følge af hjernebeskadigelse ved fødselen eller som en arveligt betinget defekt i bestemte dele af hjernen, et hovedsynspunkt som må siges nu at være klart eftervist, i al fald hvor der er tale om alvorligere tilfælde af læsevanskeligheder¹¹.

Imidlertid var emnet taget op også fra pædagogisk side, hovedsagelig påvirket dertil fra den angelsaksiske verden ved oversættelser af pædagogiske tidsskriftartikler gengivet af Foreningen for eksperimental Pædagogik i årbøger og tidsskrift 1915–25¹². Her anvendes første gang på dansk udtrykket »ordblindhed« i en usigneret artikel 1921–22 side 26 under overskriften: Helbredelse af læsefejl. Over 25 pct. af sideantallet i disse årbøger beskæftiger sig med læse- og retskrivningsproblemer, mange steder omtales specielle læsevanskeligheder, men som et uhyre sjældent fænomen, hvis forekomst må måles i ganske få promille.

Den, der på dansk grund først har beskæftiget sig med ordblindhed ud fra praktisk pædagogiske synspunkter, er nok *Sofie Ribbjerg*². Hun blev allerede i 1919 sat i gang af skolelægen *H. P. T. Ørum* med disse undersøgelser. Ved Montessorikursus i London 1919 tilbragte hun på hans tilskyndelse megen tid med litteratursøgning om emnet.

I sin »store afhandling« ved mag.art. studiets afslutning 1925¹³, om vekselvirkning mellem kendskabet til normalt og unormalt sjæleliv, kom hun også ind på »congenital ordblindhed«. Her imødegår

hun *Bertha Englers* opfattelse, »at ordblindhed ikke er en særlig defekt, men skyldes en almindelig over hele hjernen udbredt defekt«¹⁴. På grundlag af sine erfaringer som lærer for børn i værneskolen nævner hun flere eksempler på elever, der trods svær læsedefekt udviste normal eller endog god begavelse. S. R. konkluderer i sin afhandling, som det stort set vel i dag må siges at være den almindelige opfattelse: »nogle ordblindne synes at have Forstyrrelser i den visuelle Region, nogle i den auditive, andre i dem begge«. Om sine praktiske erfaringer udtaler S. R. i afhandlingen: »Hvis man i Stedet for at lade Fænomenet: daarlig Læsning falde ind under Rubrikkerne Dovenskab – Dumhed ect. undersøgte om der ikke muligvis skulle foreligge en eller anden Læsedefekt, vilde man være i et rigtigere Spor«.

Således har både læger og fremskridtspædagoger allerede fra 1921–25 erkendt disse særlige tilfælde af læsevanskeligheder. Alligevel synes der at indtræffe en stilstand i aktiviteten omkring emnet fra 1925–30. Pædagogisk var man i denne periode dels stærkt engageret i »den frie skoles tanker«, dels samlede man sig om en pædagogisk programlægning. Praktisk giver det sig udtryk i Vanløseforsøgene og i etableringen af Udvalget for Skolepsykologiske Undersøgelser.

Offentlig debat i begyndelsen af 30'erne

Efter disse år er det igen H. P. T. Ørum, der bringer spørgsmålet på bane. I »Folkeskolen« 1931 anslår han i en artikel om ordblindhed, at 3–4 pct. af eleverne i Kbhvn.s værneskole i virkeligheden er ordblind og slutter således: »Alle forfattere er enige om, at disse børn ikke bør sendes i værneskolen, og at der bør anordnes en individuel undervisning fra normalskolens side, hvilken opgave på grund af disse få børn ikke er uoverkommelig i økonomisk henseende«¹⁵. Med H. Rønnes artikel om medfødt ordblindhed hos skolebørn i Vor Ungdom¹⁶ fra samme år fortsættes lægernes aktivitet. Det følgende år bringer Vor Ungdom en artikel af *Anne Marie Nørvig*: En ordblind dreng¹⁷, og disse artikler kalder også *Hans I. Hansen*¹⁸, daværende realskolebestyrer i Nørre Åby, frem med et indlæg, således at sagen i disse år trængte uden for den snævre kreds af fagfolk og bliver genstand for offentlighedens opmærksomhed.

Københavns skoledirektion inddrages

I tilslutning til denne offentlige debat føres nu sagen frem for Københavns skoledirektion. Her skal især docent, dr. phil. *R. H. Pedersen* have været igangsættende¹⁹. Som mangeårig kommunelærer ved Rådmandsgade skole kendte han fænomenet i praksis, og fra sin videnskabelige virksomhed, først som lektor fra 1922 og senere fra 1926 som docent i anvendt psykologi ved universitetet havde han tillige den teoretiske baggrund for en forhandling med skoledirektionen herom. Der er almindelig enighed om, at »det var *R. H. Pedersen*, der fik Københavns skoledirektion interesseret for de læsesvages problem«²⁻²⁰.

Et omtrent samtidigt initiativ fra de dengang nyoprettede forældreråd bør dog nævnes, ikke mindst fordi forældrerådene har sat sig så få spor i skolen. Formanden for forældrerådet på Klostervængets skole retter i en skrivelse af 26. juni 1934 en henvendelse til skoledirektionen om spørgsmålet²¹. Et initiativ herfra måtte påkalde sig skoledirektionens særlige hensyn og har næppe været uden medvirkning på sagens videre forløb. Væsentlig i skrivelserne er, at den skitserer en praktisk undervisningsordning for disse børn: færre børn i klasserne, lærere med særlig forståelse for fænomenet og endelig en klassesdelt læseklasseordning.

Disse hovedprincipper blev faktisk fulgt ved Københavns kommunes indretning af læseklasserne.

De læseretardedes tidligere skoleforhold

Hermed var de ordblinde bragt for alvor i søgelyset, en stor gruppe elever, hvis problemer man i skolen hidtil så at sige ikke havde skænket nogen opmærksomhed. Men disse nye synspunkter havde svært ved at vinde gehør i en skole, hvor læse-staveevnen endnu var så at sige den eneste målestok for et barns samlede standpunkt.

Der findes flere skildringer af skolens uheldige holdning til disse dengang forfulgte og fordømte, tit også forhultede og psykisk afsporede elever. *Edith Norrie* (se senere) har fra sin praksis hentet mange ret drastiske træk; der nævnes således tilfælde, hvor ordblindhed angives som årsag til selvmord hos børn og unge²³⁻²⁴.

I en anonym selvbiografi i Dansk pædagogisk Tidsskrift påpeges

især de langtrækkende psykiske konsekvenser, en sådan skolegang kunne have, også ud over selve skoletiden²⁵.

Mindre påagtet i offentligheden på den tid var muligheden af, at en uerkendt og fejlbehandlet læsedefekt kunne medvirke til en skæv karakterudvikling og så stærke adfærdsforstyrrelser, at den førte til kriminalitet. I retslægerådets årsberetning 1941 og 1943 nævnes ordblindhed som hovedårsag til to sigtedes kriminelle forhold²⁶. Disse omtaler må dog nok ses i sammenhæng med den almindelige opmærksomhed, som problemet dengang var genstand for.

Der råder usikkerhed om årsag-virkningforholdet omkring de psykiske forstyrrelser og læsevanskeligheder endnu i dag²⁷, læsevanskelighedernes problemer er langt fra at være opklaret, men man stod dengang over for den rent praktiske opgave at finde midler til at afbøde deres uheldige virkninger.

Oprettelse af Nordens første læseklasser

Flere kræfter har således virket for at rejse denne sag overfor Københavns skoledirektion, og det resulterede i et cirkulære fra skoledirektionen allerede d. 18. oktober 1934, til de kbhvn.ske kommuneskoler¹⁹. Heri opfordres skoleinspektøren til i samråd med skolelægen at udpege børn, der »måtte lide af den læsevanskelighed, der sædvanligvis kaldes ordblindhed«. I »Københavns Kommuneskole« meddeles yderligere d. 30. oktober 1934, at docent R. H. Pedersen, som var udset til at lede denne undersøgelse, skal søge dels at fastslå, hvad ordblindhed egentlig er, og dels at tilrettelægge en undervisning for sådanne børn. K. K. oplyser samtidig, at professor H. Rønne parallelt hermed undersøger samtlige børn på Klostervængets skole, for at konstatere ordblindhedens hyppighed blandt skolebørn²⁸.

D. 30. april 1935 minder skoledirektionen skolerne om dr. R. H. Pedersens undersøgelse, så yderligere henvisninger endnu kan finde sted, (af Kbhvn.s ca. 55 kom.skoler reagerede kun 29!) og d. 28. maj 1935 foreligger R. H. Pedersens redegørelse for skoledirektøren. Undersøgelsen har fundet sted på universitetets psykologiske laboratorium. Den blev foretaget af R. H. Pedersen og kommunelærer, mag. art. *Ulnes Olsen*, Østrigsgades skole, som havde udarbejdet et sæt læseprøver, der vel ikke var standardiserede, men hvorved man dog var

i stand til at udskille de sværeste læsedefekter. Desuden kunne man ved hjælp af den danske udgave af Binet-Simons intelligensprøver (1930)²⁰ nogenlunde adskille svagtbegavede fra læseretarderede³⁰.

Henvist fra 29 skoler var ialt	91 elever
Svagtbegavede	7 -
Så læseretarderede, at hjælp skønnes nytteløs	36 -
Læseretarderede, men dog modtagelige for træning	48 -

Rønnes undersøgelse af 300 elever på Klostervængets skole fandt sted i tiden dec. 1934 til marts 1935³¹ og foregik på Rigshospitalets øjenklinik. Selv om alle klassetrin var repræsenteret var antallet fra 3-4. klasse dog i overvægt. Som resultat af undersøgelsen angives hyppigheden af ordblindhed til 2-4 pct., idet der herved forstås iøvrigt normalt begavede børn, hvis læseevne er to år eller mere tilbage i forhold til deres alder. Det bemærkes, at de benyttede prøver ikke i sig selv alene kan bruges til diagnostisering af dyslexi. Ud over de nævnte læseprøver foretoges en nøjere undersøgelse af de læseretarderede, hvorved H. R. kom frem til det ovennævnte pct.-tal³². Disse læseprøver blev iøvrigt kritiseret stærkt ved *Henning B. Skydsgårds* disputats 1942 af statistikere. Prøverne var i 1942 da også henimod 10 år gamle, og de prøver, som psykologerne havde anvendt på samme tid, var også kun beregnet til at frasortere de alvorligste tilfælde.

D. 16. august 1935 omtaler K. K. atter Kbhvn.s kommunes skolevæsens dobbeltundersøgelse med henblik på ordblindhed. Det stilles i udsigt, at der på en centralt beliggende skole skal oprettes et par klasser til hjælp for disse børn, men »det er endnu uvist, om det vil blive et permanent led i skolevæsenet«³³. I september måned foretog R. H. Pedersen og Ulnes Olsen en efterundersøgelse af de 48 tidligere udtagne elever rundt omkring på skolerne, og d. 1. oktober 1935 åbnedes så to »klasser for ordblinde børn«³⁴ på Hans Tavsgangsgade skole, hvor *Ernst Müller* som skoleinspektør var en hjælpsom og interesseret vært for denne nydannelse³⁵.

Klassernes undervisning blev tilrettelagt af Ulnes Olsen, der fra august 1935 var blevet ansat som skolepsykolog ved Kbhvn.s skolevæsen. Der blev udtaget ialt 31 elever til de to klasser – en 4. og en 5. klasse.

Hermed var de første læseklasser i Danmark – og i Norden – etableret.

Først fra 1937/38 benyttes dog betegnelsen »læseklasser« i årsberetningen. Klassernes vækst skal kort skitseres³⁰:

1935–36: 31 elever i 2 kl.

1936–37: 29 elever i 2 kl.

1937–38: 101 elever i 6 kl.

1938–39: 157 elever i 10 kl.

1939–40: 219 elever i 14 kl.

Den eksplosive udvikling, denne undervisning kom ind i, kan belyses ved tallene:

1948–49: 1332 elever i 100 kl.

*Læseklassernes oprettelse i det øvrige Norden*³⁷:

Stockholm: 1938 (Läsklinik)

Malmø: 1942.

Göteborg: 1945.

Oslo: 1947.

Helsingfors: 1952 (Läsklinik)³⁸.

Undervisningen af de læseretardedede på Frederiksberg

Efter Kbhvn.s kommune tog snart også Frederiksberg dette undervisningsproblem op. Mens det skolepsykologiske kontors oprettelse i Kbhvn. i høj grad skete i forbindelse med indretningen af den specielle læseundervisning, var der allerede udført et skolepsykologisk arbejde på Frederiksberg fra 1930 bl. a. i forbindelse med la Courvej – forsøgene ved kml. mag. art. *Henning Meyer*, som dog først fra 1. april 1934 officielt ansattes som skolepsykolog med nedsat pligtig undervisningstid³⁹. Etableringen af en særlig læseundervisning betød derfor ikke den samme udbygning som i Kbhvn.; fra januar 1936 blev forsøgsvis den første undervisning af læsesvage påbegyndt^{40–41}. Den blev givet til ialt 25 elever, men som enkeltmandsundervisning, ikke i læseklasser. Børnene fulgte deres almindelige klasse, men i løbet af ugen fik de 4–5 gange 15–20 minutters særlig hjælp i læsning indenfor skoletiden.

Denne undervisningsform udviklede sig meget hurtigt og nåede på få få år op på 3–400 elever. Det viste sig dog, at nogle elever trods denne hjælp stadig kom længere og længere tilbage i læsestandpunkt i forhold til deres klasse. Man anså det derfor for nødvendigt at samle dem i særlige klasser, og fra skoleåret 1938 oprettes der læseklasser på Frederiksberg. Her var elever fra flere klassetrin samlet i samme læseklasse med 16 børn. Der var dagligt 2 læsetimer, hvor klassen var delt, således at man kunne arbejde fuldstændigt individuelt med hver enkelt elev.

Skolepsykologisk kontor søgte ved jævnlige undersøgelser at følge alle læsesvage elevers læsestandpunkt, men det voldte i de første år mange vanskeligheder, fordi man ikke rådede over velegnede prøver til læsning og stavning. Ved et samarbejde de storkøbenhavnske skolepsykologer imellem⁴² fik man dog efterhånden udarbejdet prøver, der ikke alene kunne bestemme det enkelte barns standpunkt, men også kunne være vejledende for lærerens daglige arbejde ved i nogen grad at angive arten og sværhedsgraden af barnets træningsstof. Ved halvårlige undersøgelser og samtaler drøftede psykolog og læselærer hver enkelt elev⁴³.

Ordningen er – ligesom den kbhvn.ske – i hovedtrækkene blevet bevaret næsten uændret til nu.

Ordningen af de læseretardedes undervisning i Gentofte

I Gentofte, der kom med i denne undervisning fra 1940, blev udgangspunktet folkeskoleloven af 18. maj 1937, hvori det i § 2 stk. 5 hedder: »For børn, der ikke kan følge den almindelige undervisning, skal der, hvis forholdene tillader det, oprettes en særlig undervisning (særklasser, tunghøreklasser og lign.)«. Denne bestemmelse kan føres helt tilbage til »den store skolekommission«'s forslag af 21. febr. 1919, hvor den var formuleret således: »For børn, som af en eller anden grund ikke kan følge med i den almindelige undervisning, skal der, hvor skolevæsenets omfang tillader det, oprettes særskilt undervisning (værneklasser, tunghøreklasser o. lign.)«. Med ændringer i undervisningsministerens forslag til lov i 1934 genfindes denne bestemmelse, som atter i den følgende folketingsbehandling yderligere videreføres til formen af 1937⁴⁴.

Med denne bestemmelse kunne skolepsykolog mag.art. S. A. Tor-

drup i Gentofte 1938 påpege nødvendigheden af en undersøgelse for at etablere en undervisning for svagtbegavede. Henved 100 elever blev udtaget efter undersøgelsen til undervisning i hjælpeklasser. Heriblandt fandtes også en del læseretarderede, som Tordrup anbefalede til særskilt undervisning, men først i 1940 lykkedes det at komme igennem med denne nye form, som de bevillende myndigheder stod fاملende overfor²⁻⁴⁵.

Her blev undervisningen organiseret i små hold på samme måde som hjælpeundervisningen for svagtbegavede blev givet i mindre byer og på landet⁴⁶. Det skete ud fra den betragtning, at denne form gav mindst afbræk i den daglige undervisning. Eleverne blev også her i deres almindelige klasse, men toges i 4–5 timer ugentlig ud til den særlige undervisning i hold på 4–5 elever. Det betragtedes både som en økonomisk mere forsvarlig ordning end den frederiksbergske enkeltmandsundervisning og som en psykologisk heldigere form for eleverne. Kun regnetimerne undgik man at røre, ligesom individuelle ønsker fra eleverne i videst muligt omfang blev imødekommet⁴⁷. Karakteristisk for Gentofte var også, at man satte tidligt ind med denne hjælp, allerede i 2. klasse. Man mente at en tidlig hjælp især kunne afhjælpe alvorligere psykiske fejludviklinger hos eleverne, og at en ophjælpning på begyndertrinnet var mere effektiv⁴⁸. Læseklasser blev først meget senere indrettet i Gentofte.

Man skulle have ventet, at skolelovens bestemmelse af 1937, § 2, stk. 5 måtte blive igangsættende også i andre kommuner, men det blev ikke tilfældet. Ganske vist var bestemmelsen vagt udformet, men den hørte dog til de områder, der ifølge lovens § 64 skulle være gennemført senest til 1. april 1948. Undervisningsministeriet nedsatte da også et udvalg med det formål at føre dette ud i livet. Det afgav betænkning i 1943, men som følge af krigen blev kravet om gennemførelse udskudt, således at kommunerne af flere grunde kunne udsætte deres overvejelser over spørgsmålet i det ubestemte og kun hovedstadsområdet store kommuner kom med i første omgang.

Undervisning af læseretarderede på Taleinstituttet

Den begyndende erkendelse af læsevanskeligheder som et specielt fænomen medførte et afgrænsningsspørgsmål mellem de egentlige defekte, der krævede særlig behandling, og tilfælde, der trods nogen besværlig-

hed ved læsningen – dog måtte erkendes som normale. Afgrænsningen til den anden side mellem afvigelser, der var mindre udprægede, og som det måtte påhvile kommuneskolen at afhjælpe ved særundervisning, og så de egentlige invaliderende tilfælde, som måtte henhøre under statens særforborg, var lige så vanskelig, og det beror endnu i dag på et skøn, hvor grænsetilfælde skal anbringes⁴⁹.

Her kom på et tidligt tidspunkt Statens Institut for Talelidende med ind i billedet. Netop fordi læsevanskeligheder ofte er forbundet med talevanskeligheder skete der en vis ophobning af børn og unge med læsevanskeligheder på Taleinstituttet, og i mange tilfælde står disse to defekter da også i afhængighedsforhold til hinanden, som det tydeligere har vist sig⁵⁰⁻⁵¹.

Derfor blev der på Taleinstituttet ret tidligt i enkelte tilfælde givet særlig undervisning for læsesvage på hold sammen med talelidende². Da instituttet i 1937 fik en særlig afdeling i Århus⁵² blev de forbedrede lokaleforhold bl. a. udnyttet til oprettelse af en særlig læseklasse i Hellerup 1938⁵³.

Undervisningen, der krævede institutionsophold, blev givet som intensiv læseundervisning med 5 daglige læse- og stavetimer uden nogen anden undervisning. Det var hovedsagelig børn fra provinsen, som fik denne læseundervisning, men også en del voksne deltog, ligesom nogle tilfælde blev behandlet ambulantly.

Den kursusprægede undervisning kunne efter behov være af kortere eller længere varighed, i svære tilfælde op til ét år. En klasse var på højst 10 elever, så stærkt individuelle hensyn kunne tages, og der var både psykiatrisk og psykologisk assistance til rådighed⁵⁴.

Undervisningen af læsesvage på Taleinstituttet havde en lang overgang ret stor betydning, fordi mange kommuner ikke tilbød nogen hjælp. Efterhånden som særundervisningen er blevet udbygget er Taleinstituttets betydning på dette område aftaget, når bortses fra de børn, der tillige lider af særlige talevanskeligheder.

Den nøje sammenhæng mellem tale- og læsevanskeligheder viste sig i øvrigt også ved, at ikke så få børn, der var behandlet for udtalefejl i de kbhvn.ske taleklasser, som havde eksisteret siden 1921⁵⁴, efter behandlingen dér måtte overføres – ikke til normalskolen – men til de nyoprettede læseklasser. En bogfortegnelse fra Statens pædagogiske Studiesamling udsendt i 1941 behandler da også de to defekter under ét⁵⁵.

Edith Norries private initiativ

Udover disse offentlige bestræbelser fandt samtidig et privat initiativ af direkte pædagogisk art sted med *Edith Norries* indsats. Hun kom til i en lang årrække at præge udviklingen, idet hun ved sin stærke agitation skabte stadigt røre om »ordblindesagen«, så den virkelig bragtes til offentlighedens bevidsthed.

Sit levnedsløb har hun ofte med stor åbenhjertighed tegnet både i tale og skrift. Hun var født 1899 som datter af øjenlægen og medicinalhistorikeren Gordon Norrie⁵⁶ og dennes hustru, sygeplejerske Charlotte f. Harbou⁵⁶. Moderen virkede med iver for kvindesagen og var medstifter af »Dansk Sygeplejeråd«. Edith Norrie var således udgået fra et stærkt engageret miljø.

I skolen led hun imidlertid en krank skæbne p. gr. a. de ringe resultater, og måtte udskrives fra 8. klasse uden noget rigtigt udbytte af skolegangen. Herefter søgte hun uddannelse indenfor musikken, men gennem samtaler med sin fader gik det op for hende, at hendes ringe skolestandpunkt skyldtes ordblindhed, og hun gav sig nu til på egen hånd at lære sig at læse⁵⁷. Derefter tog hun uddannelse som talepædagog bl. a. med kursus på Taleinstituttet². Efter endt uddannelse slog hun sig i 1935 ned i Haderslev som lægeautoriseret talepædagog.

Blandt sine elever stødte hun nu også på ordblinde børn, lignende tilfælde havde hun allerede truffet på Taleinstituttet og hun begyndte nu fra januar 1936 en særlig læseundervisning for disse ordblinde. Hermed var også en privat ordblindeundervisning i Danmark for første gang etableret.

Senere skal de forskellige undervisningsmetoder, som anvendtes, omtales, men da E. N. benyttede en helt særegen metode, som hun selv havde udformet, skal der her gøres lidt rede for den⁵⁸⁻⁵⁹. Den byggede dels på de erfaringer, hun havde vundet ved sin egen opøvelse i læsningen og dels på hendes talepædagogiske uddannelse. Det var et logisk opbygget system, der indøvede bogstaverne fonetisk, så eleverne ved hjælp af spejl skulle analysere de lyde, som indgik i de enkelte ord. Det skred frem efter en konsekvent plan, og støttedes af en lang række mnemotekniske regler. Undervisningen var organiseret i små hold, hvori også enkeltmandsundervisning indgik. Med denne metode behandlede hun alle tilfælde af læsevanskeligheder ud

fra sine egne erfaringer om ordblindhed, som herefter blev en livssag for hende.

I Sønderjylland skabte hendes agitation og ofte aggressive kritik af folkeskolens læseundervisning uro om hendes person. I 1937 ved skolehygiejnisk forenings årsmøde i Haderslev talte H. Rønne om »Medfødte læsevanskeligheder hos skolebørn«⁶⁰ og året efter blev dav. skolepsykolog *Erik Thomsen* fra de københavnske læseklasser indbudt til et stort skolemøde i Haderslev 1938 for at give de sønderjyske amters lærerkræfter en nærmere orientering om læsevanskeligheder. Her deltog Edith Norrie, og modsætningsforholdet mellem hende og skolens folk kom skarpt til udtryk².

Da hun i 1939 kom til København og skulle åbne sit institut i Holbergsgade 19, opsøgte hun først skoledirektør *Thorkild Jensen*, men mødte efter det stedfundne ikke den forventede velvilje: »Jeg blev næsten sat på porten« af Th. Jensen, fortalte hun⁶¹. Det var hendes tro på sin egen metode, som den eneste rigtige, der især stødte an. Hendes dybe forståelse af ordblindhedens sociale og psykologiske følger, og den forståelse, opmuntring og anerkendelse, hvormed hun behandlede sine elever, er der aldrig rejst tvivl om, ligesom disse egenskaber i høj grad medvirkede til, at dette forsømte skoleproblem blev taget alvorligt, ikke mindst ved den udfordring hendes optræden overfor skolens folk betød. Mange søgte hende, og hun opnåede resultater, hvor skolen havde givet op. Ikke mindst blandt velbegavedes forældre var man lydhøre overfor hende.

Måske under indflydelse heraf dannede hun sig snart en egen teori om ordblindhed⁶². Hun mente nemlig at kunne påvise en sammenhæng mellem denne defekt og særlige kunstneriske og matematiske begavelser. Blandt de første eksempler af denne art nævnes H. C. Andersen allerede af Hans I. Hansen 1934⁶³; gennem studiet af hans manuskripter mente man at kunne påvise en særlig udpræget tendens til ombytning af bogstaverne, reversaltendensen, som skal være karakteristisk for ordblindhed. Men snart kom flere til, Poul M. Møller, malerslægten Skovgård samt »verdensberømte danske professorer« (brødrene Bohr, der ikke som skovgårdslægten havde givet deres tilladelse til offentlig omtale i denne forbindelse)⁶⁴. Det har endogså ladet sig gøre på grundlag af efterladt skriftligt materiale at påvise ordblindhed hos både Holberg og Johanne Louise Heiberg.

Opgave. 4.

En mand

har en stok. g
 har en stor. k
 har en stod. s

Katten

er lidt. a
 er lille. r
 er ikke. t

Konen

har en kan. o
 har en kat. y
 har en kom. t

Gryden

er stod. k
 er stor. d
 er stok. t

En mand

har en efter. r
 har en over. n
 har en økse. e

Konen

er til. r
 er tyk. n
 er lok. e

Eksempel på hjemmelavet læseklassemateriale af samme type som nu foreligger trykt også til brug i normalskolen.

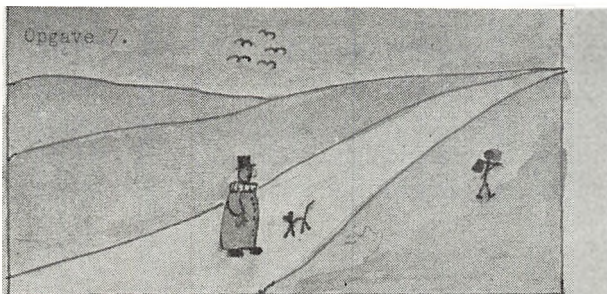
opg. 4: facit: g-r-y-d-e-n.

opg. 7. facit: 1-4-6-9.

Også Frederik d. Andens egenhændige skrivelser giver begrundet mistanke om denne konges ordblindhed⁸⁵.

Ligeledes kom Leonardo da Vinci her i søgelyset p. gr. a. hans ven-

Opgave 7.

1. Brændebuggeren stod ved siden af vejen.
2. Præsten kom med sin stok.
3. Katten stod ved siden af vejen.
4. Der kom fem fugle i en-flok.
5. Brændebuggeren huggede med sin økse.
6. Katten gik hen til præsten.
7. De fem fugle spiste.
8. Ved vejen var der syv piger.
9. Præsten kom hen ad vejen.
10. Katten kom hen til brændebuggeren.
11. Ved vejen stod der fem fugle.
12. Brændebuggeren har en stok.

strehåndethed og udprægede tendens til at skrive »spejlskrift«, noget mange ordblinde har let ved.

Mange af disse »beviser« synes løst underbygget, og selv om Skyds-gård berører denne teori i disputatsen 1942 tager han ikke stilling til spørgsmålet, idet materialet forekommer ham for spredt⁶⁶.

Men disse forestillinger fangede i høj grad offentlighedens opmærksomhed, skabte blæst om sagen og gjorde »ordblindhed« til en foretrukken diagnose, fremfor dårlig begavelse, således som Edith Nor-

rie selv gør opmærksom på⁶⁷. Hun gjorde sig i den grad til ét med sin sag, at hun ved Skydsgårds disputats 1942 takkede ham på de ordblindes vegne⁶⁸, og fortsatte »for vi *er* ordblinde«. Men hun var på den anden side groet fast i sit én gang erhvervede syn på tingene og udtalte herom ved samme lejlighed: »Jeg er autodidakt, jeg bruger det system, som jeg selv brugte for at lære at læse og har gode resultater«.

Arbejdet i de første læseklasser

Ved udtagelsen af elever til de første læseklasser vil man bemærke, at en væsentlig part af de indstillede elever (36 af 91) blev betragtet som så læseretardedede at hjælp skønnes nytteløs; »den hårde kerne«, som Tordrup senere betegnede de virkelig vanskelige tilfælde⁶⁹, har man på forhånd givet afkald på at hjælpe. Man ville ikke give sig ind i en håbløs opgave.

Arbejdet i de første læseklasser i skolen var i modsætning til Edith Norries undervisning præget af stor usikkerhed og tvivlrådighed om, hvorledes man skulle behandle og undervise børnene. Men på mange måder har det vist sig, at hun netop ved sin sikkerhed kom ind i en metodisk blindgyde, mens arbejdet i læseklasserne blev et frugtbart forsøgsområde, hvis resultater rakte langt ud over det, hvorimod de oprindeligt sigtede.

Netop fordi man – også i modsætning til Edith Norrie – havde meget dunkle forestillinger om, hvori læsevanskeligheder bestod, mødte man med en bredere opfattelse af dette fænomens natur², og allerede tidligt erkendte man defekten som noget mere sammensat, så hvert enkelt tilfælde krævede analyse med efterfølgende individuel behandling i overensstemmelse hermed. Den lave klassekvotient var her, mere end lærerens sagkundskab, afgørende.

Et mere nuanceret billede af læsevanskelighederne trådte tidligt frem i læseklasserne, og følgen heraf blev en mere differentieret undervisning på grundlag af samarbejde mellem skolepsykolog og læselærer.

De væsentligste udgangspunkter havde man i erfaringer fra udlandet med nye arbejdsformer (Peter Petersen, Hamburg og Jena, og Washburn, Winnetka)⁷⁰. De var i nogen grad taget i brug ved de igangværende skoleforsøg og indenfor hjælpeskolen. Desuden forelå allerede fra 1927 i Amerika læsepædagogen *A. I. Gates* bog: *The im-*

provement of Reading. (Ny udg. 1937). Denne bog blev ikke oversat i sin helhed til dansk, men mange uddrag foreligger⁷¹.

Også bogen selv kom i de første læseklasselæreres hånd. Den gav mange utraditionelle anvisninger på læsehjælp og en mængde praktiske eksempler til fremstilling af undervisningsopgaver sigtende mod forskellige former for læsevanskeligheder, bestemte fejltyper eller individuelle standpunkter, uden hensyn til de forskellige indlæringsmetoder, hvorom der havde været ført ivrige debatter. Den tog ganske simpelt alle metoder i brug.

Bogen blev en inspirationskilde for pionererne i læseklasserne, de ydede med den som udgangspunkt et enestående og selvstændigt forberedelsesarbejde til timerne ved fremstilling af selvopfundet, hjemmelavet materiale. De klippede, klistrede, tegnede og skrev alt, hvad børnene arbejdede med, trykt materiale fandtes ikke. Det var ikke uden grund, at A. I. Gates ved Den anden Verdenskongres om Læsning, København, august 1968, hylledes som læseundervisningens store skikkelse i vort århundrede.

De af Sofie Ribbjerg allerede fra 1925 omtalte almindeligste danske ord kom til at udgøre et vigtigt træningsområde, især efter at de 1936 og 1940 blev nærmere opgjort af A. Noesgård, der tillige påviste, at disse få ord udgør 50 pct. af al løbende tekst⁷².

Endelig måtte også systematiske lyd- og taleøvelser indgå som et naturligt led som følge af den tidligere omtalte hyppige sammenhæng mellem tale- og læsevanskeligheder.

Disse intentioner omsattes i lystbetonede, leglignende, interessevækkende – ofte i første omgang ret primitive – opgaver, og resultaterne udeblev ikke. Først og fremmest bekræftede materialet sig ved, at eleverne, der var fuldstændigt gået i stå i normalskolen, tøede op og gav sig i kast med disse nye ting, men desuden viste de sig også effektive, idet læsningen ofte kom godt i gang, og elever, der i normalskolen havde været opgivet som umulige, kunne vende tilbage til deres klasse som habile læsere. Meget af dette første læsemateriale dannede grundlaget for senere trykte opgavesamlinger, der anvendes i læseklasser og ved begynderundervisningen.

Samværet i den lille klasse og de nye resultatgivende arbejdsformer gav sig også udslag i en tit rørende hengivenhed overfor læreren, som kunne tage sig af disse ofte forkomne elever. Det var en hengivenhed, der holdt sig ud over skoletiden, så tidligere læseklasseelever i

den første tid endogså kunne stille hos deres gamle lærer for at præsentere deres hjertensudkårne eller den førstefødte². Disse resultater kan dog ikke alene tilskrives lærernes særlige indsats, men i lige så høj grad den form, hvorunder disse klasser blev organiseret, først og fremmest den lave klassekvotient, men især i den første tid blev der ydet et enestående pionérarbejde af læseklasselæreren. Her fremhæves især tidl. skoleinspektør *Alfred Larsen*, stifter af Landsforeningen af Læsepædagoger⁷³⁻⁷⁴. Han formåede ikke alene at skabe et enestående arbejdsclima i klassen, men også et sammenhold, der blev bevaret ud over skoletiden. I filmen: *Er drengen dum?*⁷⁵ gives der et klip ind i en læseklasse, vel ikke fra den allerførste tid, men dog et billede, som nu nærmest har historisk interesse. Læseklasselæreren, man møder i filmen, er *Alfred Larsen*.

Om nogen egentlig speciallæreruddannelse var der i begyndelsen ikke tale. Det påhvilede skolepsykologerne at instruere om det nye arbejdsområde. *Gates* bog og de nye aktiviserende og individuelle arbejdsformer kom her til at danne udgangspunktet. Den mentalhygiejniske betydning af virksomheden i læseklasserne blev tidligt erkendt og påpeget som noget væsentligt. Man skelnede her mellem elever, der p. gr. a. deres vanskeligheder var hensunken i apatisk, uvirksom ligegyldighed og elever, der var tvunget over i en aggressiv, adfærdsforstyrret holdning. De første læseklasser skal i høj grad have været præget af den apatiske type²⁻⁷⁶.

Arbejdet i læseklasserne blev ofte karakteriseret som en langsomme fremadskridende undervisning, men undersøgelser viser, at det må tages med forbehold, idet eleverne ikke sjældent i løbet af et par år blev bragt op til et klassetrin, som de ved starten i læseklassen lå langt tilbage for. Dette »absolutte fremskridt« i læseklassen blev fulgt op af en fortsat »relativ fremgang« ved overflytning til normalklassen. Disse fremskridt gælder dog kun læsningen, stavestandpunktet forblev betydeligt ringere.

En efterundersøgelse der omfatter læsesvage elever født 1930, altså elever, der har gået i læseklasse omkring 1940, viser stort set at læsefremgangen er fortsat også efter skoletidens ophør, og at en rimelig læsevne er opnået selv for de dårligste læsere⁷⁷. Stavestandpunktet derimod er meget ringe og viser en betydelig tilbagegang efter skoletiden, hvad der forøvrigt gælder også normale læsere.

De fleste efterundersøgte er i erhverv, som ikke stiller særlige krav til læsefærdigheden, men hovedparten angiver at læse både fag- og skønlitteratur. Kun tre af ialt 126 efterundersøgte læser praktisk talt ikke.

Undersøgelsen viser, at analfabetismen kan effektivt bekæmpes gennem speciallæseundervisning.

Læseklassernes indflydelse på den almindelige folkeskole

For at pointere at læseklasserne var normale klasser og vel også af praktiske grunde, blev de anbragt rundt om på skolerne, i modsætning til hjælpeklasserne, der blev samlet på så vidt muligt egne skoler. Her ved fik også andre lærere kendskab både til læsevanskelighedernes særlige natur, men også til de arbejdsformer, som anvendtes. De nye arbejdsformer gjorde læseklasserne til et slags forsøgsprogram. Den lave klassekvotient, den individuelle undervisningsform, det tættere samarbejde mellem hjem og skole, trængte gennem læseklasserne ud til den enkelte lærer som en daglig praktiseret kendsgerning og ikke blot som en fra foredrag og tidsskrifter teoretisk mulighed. Læseklassernes undervisningsform fik også betydning; for begynderundervisningen⁷⁸, der blev mere alsidig og individualiseret; en foranstaltning som deletterer på begyndertrinnene har sin rod i læseklassernes arbejdsform⁷⁹. Skole- og børnebiblioteksbøger udkom for en stor del under indflydelse fra det første trykte let-læsemateriale i mere tillokkende og tilgængeligt udstyr under indflydelse af det arbejde, som var sat i gang i de første læseklasser⁸⁰.

Endelig må det også nævnes, at den nye læseundervisning blev mange – senere fremtrædende skolefolks første arbejdsfelt. Mange af pionererne »gik med marchalstaven i tornysteret«. Her skal blot nævnes nogle: rektor ved Danmarks Lærerhøjskole *Harald Torpe*, professor *Carl Aage Larsen*, skoledirektør i København *Kr. Thomsen-Jensen*, direktør for Danmarks pædagogisk Institut *Erik Thomsen* og rektor ved Gladsaxes skoleforsøg *Jesper Florander*.

Læseklasserne blev ikke blot »et permanent led i skolevæsenet«, som man forsigtigt havde udtrykt sig i K. K. i 1935, de fik tillige en ganske utilsigtet, men afgørende betydning som en vigtig vej, hvorad de nye skoletanker og arbejdsformer trængte ind i skolens hverdag.

Modsatningsforhold og sagligt forskellige opfattelser

Med udviklingen indenfor den specielle læseundervisning frem til 1940 var dette led i skolens virksomhed blevet et fast indslag, den havde manifesteret sig som et uundværligt område. Den følgende udvikling skulle vise, at det blev den mest omfattende del af specialundervisningen.

Der gjorde sig i den første tid lidt forskellige opfattelser af defekten gældende. Det giver sig bl. a. udtryk i en usikkerhed om terminologien. Indtil 1934 anvendes udelukkende udtrykket »medfødt ordblindhed« både af læger og psykologer. Først med cirkulæret fra Kbhvn.s skolevæsen 18. oktober 1934 spores en usikkerhed med vendingen »den læsevanskelighed, der sædvanligt kaldes ordblindhed«. Denne usikkerhed i terminologien træder tydeligt frem i de følgende år, ligesom der også herskede uenighed om defektens hyppighed. Disse forskelle i betegnelsen og i hyppighedsangivelsen hænger sammen med forskellige opfattelser af »ordblindhed« som fænomen.

Udgangspunktet havde oprindeligt været øjenlægens konsultationsstue, hvortil kun de udprægede tilfælde med stærkt misforhold mellem almindelig intelligens og præstationerne i læsning fandt vej. Læsevanskelighederne har derfor vist sig som mere ensartede og med udprægede karakteristiske træk. Man anså derfor fra lægelig side fra begyndelsen tilstanden for en egentlig sygdom med typiske symptomer således som det herhjemme især blev hævdet af H. Rønne.

Da man fra skolens side blev opmærksom på fænomenet, fik man snart et mere nuanceret billede af det. Man stod overfor hele skalaen fra ganske lette, mere ukarakteristiske tilfælde over stærkt differentierede grader og arter til de hårdnakkede læsehandicap. Man erkendte, at der var tale om glidende overgange, og at flere ofte samspillende årsager kunne være medvirkende. Især H. Meyer talte stærkt for den opfattelse, at der blot var tale om almindelige individuelle forskelle, og at en speciel læsedefekt ikke lod sig påvise eller udskille, ligesom han tog afstand fra betegnelsen ordblindhed, der – hævdede han – indebar noget uhelbredeligt⁶¹.

Der var således virkelig tale om sagligt forskellige syn på begrebet, selv om lægernes og psykologernes synspunkter nærmede sig til hinanden gennem årene, som også den glidende terminologi viser. Men forskellige årsager kan have medvirket til, at der i al fald set ude-

fra kunne være tale om et egentligt modsætningsforhold. Således erindrers Sofie Ribbjerg som interesseret iagttager forholdet². Erik Thomsen og S. A. Tordrup², der begge har stået begivenhederne nærmere, giver udtryk for, at der ikke rådede et sådant egentligt modsætningsforhold parterne imellem.

Allerede den kendsgerning at der forløb to vidt forskellige undersøgelser inden for Kbhvn.s skolevæsen i 1934, uden at der har været nogen egentlig kontakt imellem dem, måtte for samtiden tydes som om der var tale om to rivaliserende initiativer. En vis irritation skal dette forhold da også have medført, idet Kbhvn.s skoledirektion ikke tilstrækkeligt havde orienteret R. H. Pedersen og Ulnes Olsen om Klostervængeundersøgelsen². Væsentligere bliver imidlertid nok her Edith Norries holdning. Hun tog i højere grad end berettiget lægerne til indtægt for sine egne synspunkter og drog lægerne ind i debatten og i sin kritiske holdning til skolen, så indtrykket af et modsætningsforhold forstærkedes. Det hensyn, man skyldte Edith Norrie og i øvrigt også sagen selv, gav anledning til flere uformelle møder på Rigshospitalets øjenafdeling², formentlig på foranledning af H. Rønne. Disse møder, som også Sofie Ribbjerg kender til, bedømmer hun som forligende møder mellem læger og psykologer, men S. A. Tordrup og Erik Thomsen, som har deltaget i dem sammen med H. Meyer, H. Skydsgård, Edith Norrie og Gordon Norrie oplyser, at de i væsentlig grad sigtede mod at drage Edith Norrie ind i det allerede igangværende frugtbare samarbejde⁶². Det tilsigtede mål opnåedes ikke og H. Rønne måtte endogså i 1942⁶³ i Folkeskolen i et – ganske vist personligt venligt, men dog samtidigt meget bestemt – brev til E. N. tage afstand fra hendes særlige metode, som hun uberettiget tidligere i bladet havde taget ham til indtægt for⁶⁴.

Endelig udspandt der sig kort forud for Skydsgårds disputats i 1942 et intermezzo, som muligt kunne være medvirkende til, at lægernes standpunkt blev bedømt på lige fod med Edith Norries kritik mod skolen.

Bibliotekar *Schmidt-Phiseldeck* udsendte nemlig i begyndelsen af året en bog: »Lær mig at læse, praktisk og fuldstændig læseteknik for danske børn«. I forordet henvises der til at problemet ordblindhed er ukendt i Frankrig⁶⁵, hvilket S-P tilskriver den særlige franske læseundervisning, som han med sin bog søger indarbejdet på dansk. Bogen blev anmeldt i Berlingske Tidende af professor *Kristen Møller* og i Po-

litiken af professor *L. Hjelmslev*, begge meget rosende: »Noget fuldkommen nyt og langt bedre«, barnet lærer at læse på 60 timer og kan begynde i 4–5 års alderen.

Den bogs fremkomst og velvillige modtagelse fra akademisk hold vakte en del indsigelse i »Folkeskolen« fra lærerkredse, der følte sig hårdt angrebet på et løst grundlag. Under overskriften: Professor-Propaganda, blev sagen draget frem og bogens metode beskrevet som »en ørkenvandring«⁸⁰. Bogen fik ingen betydning i undervisningen, men denne skarpe ordveksling kan godt have forstærket et indtryk af et modsætningsforhold: læger-pædagoger.

Den konstitutionelle Dyslexi. »Ordblindhed« 3. sept. 1942

Nuværende overlæge ved Blindeinstituttet dr.med. Henning B. Skydsgårds disputats: Den konstitutionelle Dyslexi. »Ordblindhed«, hvis forsvar fandt sted d. 3. september 1942 kom på flere måder til at betegne afslutningen på den udvikling, som her er beskrevet, og den vakte da også betydelig mere opsigt end en sædvanlig medicinsk doktorafhandling^{87–88–89}. Den samlede alle de interesserede parter: øjenlæger, neurologer, skolepsykologer, eksperimentalpsykologer, læseklasselærere og ordblindpædagoger om en 5 timer lang drøftelse. Her blev det professor *Mogens Fog*⁹⁰, der kom til at forme konklusionen også af den gennem årene forud førte debat med ordene: »Konsekvensen må nu være, at vi læger giver denne opgave fra os og over til dem, hos hvem den hører hjemme, til pædagoger og psykologer«. Samtidig blev det også fastslået, at opgaven med disse børn var så omfattende, at det måtte betragtes som en kommunal opgave, der både kunne og burde løses på kommunalt plan, og ikke ved en statsinstitution, således som der var kræfter i gang for⁹¹. »Staten skal sørge for sine invalider«, udtalte Henning Rønne, »men de ordblinde har bedst af, at blive gående i deres normalklasse og få nogle timers ekstraundervisning«. Han tilsluttede sig Mogens Fogs konklusion, idet han fandt at doktoranden havde dokumenteret, at den pædagogiske behandling af ordblinde giver gode resultater.

Dermed var en lang udvikling fra de første øjenlægers opdagelse af fænomenet og til skolens målbevidste arbejde med det fuldbyrdet.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Poulsen, Henning: Om samtidshistorisk intervjujning, *Scandia* bd. 34, 1968, s. 198–218.
2. Følgende personer har i kortere eller længere samtaler skildret deres indtryk af den her meddelte udvikling:
skoleinspkt. cand.psyk. M. Ellehammer, de kbhvn.ske læseklasser, forstander dr. phil. E. Forchhammer, Statens institut for talelidende, Hellerup, skoleinspkt. mag.art. O. Møller Nielsen, tidl. Frederiksberg, skoleinspkt. mag.art. Sofie Rifbjerg, tidl. København, overlæge dr.med. H. B. Skydsgaard, Blindeinstituttet, direktør mag.art. E. Thomsen, Danmarks pædagogiske Institut, skolepsykolog dr.phil. S. A. Tordrup, tidl. Gentofte.
Kortfattede rapporter over de førte samtaler findes nu i Institut for Dansk Skolehistorie, Emdrupborg.
3. Jensen, Thøger: Kong Frederik d. IV's skoler, Århus 1921.
4. Anordn. 29–7. 1814 for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark.
5. Grønbech, Vilh.: Om læsning (i Kampen om Mennesket, 1931).
6. F. eks. Cedergreen Bech, Sv.: En verden i udvikling, 1961, s. 27.
7. Kussmaul, C.: Die Störungen der Sprache, Leipzig, 1872.
8. Skydsgård, Henning B.: Den konstitutionelle Dyslexi, 1942, s. 52 f. (i det efterfølgende forkortet til HBS.)
9. Skolelæge, dr.med. H. P. T. Ørum, Kbhvn. 1917–47, leder af mentalhygiejnisk poliklinik for børn fra 1917. Lektor i skolehygiejne ved universitetet fra 1925.
10. Fog, M. og K. Hermann: Om neurologi, 1966, s. 44.
11. Tordrup, S. A.: Arvelighedens betydning for læse- og stavevanskeligheder, *Skolepsykologi*, 4. årg. nr. 1, 1967 s. 88–92.
12. Foreningen for eksperimental Pædagogik, årbøger 1915, 17 og 18, samt 1923, 24 og 25. Tidsskrift: 1919–23.
13. Sofie Rifbjergs »store afhandling« 1925 venligst stillet til rådighed under udarbejdelsen.
14. Englers B.: Über Analfabetia partialis (Wortblindheit). *Monatsschr. f. f. Psychiat. u. Neurol.* 1917.
15. Ørum, H. P. T.: Medfødt ordblindhed, »Folkeskolen«, 5–3. 1931.
16. Rønne, H.: Medfødt ordblindhed hos skolebørn, *Vor Ungdom*, 1931–32, s. 361–65.
17. Nørvig, A. M.: En ordblind dreng, *Vor Ungdom*, 1932–33.
18. Hansen, Hans I.: Medfødt ordblindhed, Nørre Åby Realskole 1934, Medfødt ordblindhed, *Den danske Realskole 1934*, Hvordan begyndte ordblindesagen? *Læsepædagogen* 1960, s. 87–91.
19. Ellehammer, M.: Læseklasserne i København, i Københavns kommunale Skolevæsen, Årsberetn. 1959/60 s. 71 ff.
20. Torpe, H.: Skolepsykologien i Danmark, Nord. *Psykologi* 1. årg. 1949.
21. Skrivelsen er i sin helhed stillet til rådighed i kopi, som nu også findes i Institut for Dansk Skolehistorie.

22. Meyer, H. og Ulnes Olsen: Skolebørns fordeling efter alder og klassetrin. »Folkeskolen« 1933, særtryk fra. Udv. for skolepsykologiske Undersøgelser 1933.
23. Norrie, E.: Om ordblindhed, Kbhvn, 1939.
24. Norrie, E.: Redegørelse for ordblindeinstituttet i: Referat Nordisk stævne for læseklasselærere og andre ordblindpædagoger i København 18–22. aug. 1948. Kbhvn.s Skolepsykologisk kontor. (i det følgende forkortet til Nordisk stævne).
25. Anonym: Min skolegang var en tung gang. Dansk pædagogisk Tidsskr. 1964, s. 105–110.
26. Hermann, K.: Om medfødt ordblindhed, Munksgård, 1955, s. 150.
27. Rasmussen, Ib: Læse og skrivevanskeligheder. Gyld. 1967.
28. »Københavns Kommuneskole« d. 30–10, 1934.
29. Dansk standardiseret revision af Binet-Simon, 1930.
30. Meyer, H.: Psykologiske undersøgelser i det praktiske skolearbejdes tjeneste, Vor Ungdom 1931–32.
31. HBS. s. 82–84.
32. Rønne, H.: Medfødte læsevanskeligheder hos skolebørn. Ugeskrift for Læger, 1937.
33. K. K. 16–8., 1935.
34. Kbhvn.s kommunale skolevæsen, årsberetning. 1935/36.
35. Jacobsen, R.: Skolepsykologisk kontor 1935–60. Kbhvn.s kommunale skolevæsenes årsberetn. 1959/60 s. 67 ff.
36. Skolevæsenets årsberetninger de nævnte år.
37. Nordisk stævne (se 24).
38. 2. Nordiske stævne i Kbhvn. 1954. Særnr. af »Læsepædagogen«.
39. Meyer, H.: Skolepsykologisk arbejde i Danmark. Skola och Samhälle 1944, s. 33–44.
40. Skolepsykologisk kontor Frederiksberg 1934–59.
41. Meyer, H. v. Nordisk stævne. (se 24).
42. se nr. 40 s. 15.
43. Meyer, H., Børge Nørgaard og Harald Torpe: Læsesvage børn og deres undervisning. Meddelelser fra Dansk lærerfore. nr. 5. 1943.
44. Folkeskolens Specialundervisning. Betænkning nr. 277, 1961, s. 9–10. (Den grønne betænkning).
45. Nordisk stævne –.
46. Tordrup, S. A.: Læsepædagogen 1955, s. 35–39.
47. Tordrup, S. A.: Læsepædagogen 1961, s. 63–71.
48. Tordrup, S. A.: Læsepædagogen 1959, s. 1–8.
49. Lov om offentlig forsyng 31–8.1946 § 257 stk. 4: udgifter ved særforborg afholdes af staten »paa sværere Tilfælde af Ordblindhed og Læsesvagehed«.
50. Larsen, E. og C. Å.: Læse- og talevanskeligheder. »Læsepædagogen« 1952, nr. 5. s. 3–6.

51. Forchhammer, E.: Forbindelsen mellem tale- og læsevanskeligheder. »Læsepædagogen« 1954 s. 47–56.
52. Betænkning vedr. Forsorgen for Talelidende. Kbhvn. 1954.
53. Nordisk stævne. Bering Liisberg, H.
54. Den grønne betænkning, 1961, s. 19.
55. Fortegnelse over bøger vedr. læse- og talevanskeligheder. Statens pædagogiske Studiesamling, 1941.
56. Dansk biografisk Håndleksikon, 1920–24.
57. Ordblindedbladet, 1959, nr. 2.
58. Norrie, E.: Behandlingen af ordblinde. Pædagogisk-psykologisk tidsskr. 1943 (og i »Om ordblindesagen« I–II, 1943).
59. Norrie, E.: Ordblundeundervisningens fonetiske sættekasse, 1960.
60. Rønne, H.: Medfødte læsevanskeligheder hos skolebørn. Skolehygiejnisk fore.s årsmøde i Haderslev 1937.
61. Larsen, Alf.: Edith Norrie. Læsepædagogen 1961, nr. 2. s. 23.
62. Norrie, E.: Om ordblindhed, Kbhvn. 1939.
63. Hansen, Hans I.: Hvordan begyndte ordblindesagen (se nr. 18).
64. Jeg er ordblind. Piece v. Landsfore. for Ordblindesagen, 1950. Ordblindedbladet, 1955, nr. 2.
65. Hermansen, V.: En ordblind konge. Medicinsk Forum 1956, nr. 2.
66. HBS. s. 184.
67. Nordisk stævne.
68. se nærmere nr. 88.
69. Tordrup, S. A.: Læseudviklingen hos elever med store læsevanskeligheder. Skolepsykologien 4. årg. nr. 1. s. 30 ff.
70. Ribbjerg, S.: Træk af den moderne opdragelses historie, s. 167 ff.
71. Andersen, M.: Fernalds metode for ordblinde. Nord. tidsskr. f. åndssvageforsorg 1937, s. 53–63.
72. Noesgård, A.: De nødvendige danske ord, Kbhvn. 1940.
73. Nordisk stævne. (Alf. Larsen).
74. Alfred Larsen 1910–1964. »Læsepædagogen«, 1964, s. 77–79.
75. Fien, Erik: Filmen: Er drengen dum? Dansk Kulturfilm 1954.
76. Nordisk stævne. (H. Meyer).
77. se nr. 52 s. 78–82.
78. Torpe, H.: Psykologiske betragtninger over den grundlæggende begynderundervisning. 2. nord. stævne for læsepædagoger 1954. »Læsepædagogen« s. 33–40.
79. Nielsen, Anton: Den første læseundervisning. Nakskov 1946.
80. Thomsen, E. og C. Aa. Larsen: Undersøgelser over ord- og linjeafstandens betydning for en teksts læselighed. Dansk pædagogisk Tidsskr. 1962, s. 342 ff.
81. Meyer, H.: Læsevanskeligheder hos børn. Vor Ungdom 1937, s. 253–71.
82. Et nøjagtigere tidspunkt for disse samtaler har ikke kunnet fastslås, ingen af de interviewede erindrer andet end, at de har fundet sted.

83. Rønne, H.: Metoder og resultater, »Folkeskolen« 1942 s. 806.
84. Norrie, E.: Ordblindundervisningen, en statsopgave. »Folkeskolen« 1942 s. 771.
85. HBS s. 55 gør opmærksom på, at franske bidrag om ordblindeproblemet er påfaldende få. S. Rifbjerg mener, at det skyldes en på den tid tilbagestående forskning på området, og at problemet nu er fuldt erkendt i Frankrig. (2).
86. Indlæg i »Folkeskolen« herom 1942 s. 253, 280, 302, 322 og 358.
87. Berlingske Tidendes morgenudg. 4-9. 1942: Ordblindhed er ingen sygdom.
88. Politiken. 4-9. 1942: De ordblindes hører ikke hjemme hos lægen.
89. »Folkeskolen« 1942 s. 649: Doktordisputats om ordblindhed.
90. Et par måneder senere måtte Mogens Fog »gå under jorden«, og havde sikkert her sin sidste offentlige fremtræden forinden. (Hæstrup m. fl.: Kilder til modstandsbevægelsens historie s. 18 f.)
91. Rønne, H.: Hvem skal tage sig af de ordblindes? »Folkeskolen« 1942, s. 704.

Desuden har været benyttet:

Ordblindetallet fra 1943, udg. af Landsforeningen for Ordblindesagen i Danmark.

Læsepædagogen fra 1952, udg. af Landsforeningen af Læsepædagoger.

Betænkning fra det af socialministeriet 1947 nedsatte udvalg til reorganisering af Ordblindelinstitutet afgivet d. 16.6. 1948.

Skole og samfund

15.4.1970–31.3.1971

Indledende vil jeg gerne gøre opmærksom på, at jeg ved overtagelsen af denne oversigt har ønsket at eksperimentere med formen, og at den foreliggende form ikke hermed er bindende for de kommende årsoversigter. Enkelte emner er i år udskilt til samlet behandling hver for sig, dels for at lette overskueligheden i et bestemt sagsforløb, dels for at fremme læseligheden af den generelle kronologiske oversigt. Der henvises til de særbehandlede sager på den dato i den generelle oversigt, hvor sagen bringes frem for offentligheden. NB! Kun forbindelserne mellem skoleuddannelser og højere uddannelser – ikke de højere uddannelser i sig selv – behandles i oversigten.

G. N.

April 1970

16.4. Et cirk. om tilmeldingsfrist til universiteterne omtaler risiko for kødannelser. – Undervisningsministeriet (UM) indkalder hos gymnasierne oplysninger om forsøgsundervisning. 18.4. Den sidste lørdagsskoledag fejres mange steder i landet. 21.4. Dansk Skolescene er blevet endeligt afviklet. – Konflikten mellem UM og Lærerstudenternes Landsforening (LL) om seminariernes 1.-årsstudier er bilagt med visse eksamenslettelser og ret til hurtigt at aflægge ny prøve efter eventuel dumping. – En deputation fra Dansk Friskoleforening protesterer overfor folketingets undervisningsudvalg mod bestemmelser bl. a. om klassestørrelser i forslag til lov om friskoler m. m. 23.4. Ifølge Politiken hersker der udbredt kaos omkring de forestående skolenævnsvalg. Formanden for foreningen Skole og Samfund, forstander Eigil Brinch, modtager mange henvendelser med spørgsmål eller klager vedrørende de forberedende forældremøder. 27.4. Und.-minister Helge Larsen svarer i Ringk. A. Dagbl. på kritikken af forslaget til ny friskolelov, bl. a. med at bebude yderligere lempelser for de gamle grundtvigske friskoler, hvad angår lovens krav til elevtal. – Danske Studerendes Fællesråd (DSF) afslutter sin kongres med krav bl. a. om, at uddannelsesstøtten i det grundlæggende skolesystem prioriteres højt for at modarbejde den skæve sociale rekruttering til uddannelserne. 30.4. I folketingets forhandling

om Grønlandspolitikken opfordrer Knud Hertling ministeren til at tage initiativ til en behandling af hele den grønlandske skolesituation ud fra grønlandske forudsætninger. –4. I samtlige aprilnumre af bladet Folkeskolen bringes klip fra og nye indlæg i den debat om TV.s behandling af skoleforhold og om folkeskolens klima, der er affødt af formanden Stinus Nielsens angreb på Danmarks Radio ved Danmarks Lærerforenings (DLF) repræsentantskabsmøde i marts. Debatten fortsætter ud over denne måned – blusser op med mellemrum hele året – men udvikler sig væk fra TV-problematikken til at behandle folkeskolens klima og læreres og elevers trivsel generelt.

Maj

9.5. MF Svend Haugaard (R) behandler i Fyns Tid. den kommende friskolelov og påpeger, at den er udformet i forsøg på at sikre de gamle grundvigske friskoler uden at give for gunstige betingelser for nye lilleskoler. 10.5. Jyll. Posten bringer artikel om »lærerne formand, myte og kondifænomen« i anledning af Stinus Nielsens bebudede afgang fra formandsposten i DLF ved udgangen af 1971, en meddelelse der også i en række andre dagblade giver anledning til portrættering. – I Aarh. Stiftst. kommenteres de første valg til skolenævn under overskriften »status over en farce«, idet UM kritiseres for mangelfuldt valgoplæg. – 700 vordende lærere kan ikke få plads på københavnske seminarier og må flyttes til andre – det giver efterhånden også familiemæssige problemer for adskillige. 20.5. Der skal holdes stiftende generalforsamling for en overbygning til 4 nordsjællandske lilleskoler. 24.5. Realiseringen af lilleskole-overbygningen, den selvejende institution »Efterskolen« i Helsingør er bl. a. afhængig af kommunal velvilje overfor dette »alternativ til folkeskolen«. – Overfor Jyll. Posten hævder formanden for LL, Knud Leth Nissen, at den geografiske skævhed i uddannelsesstilbuddene er øget i de seneste år. Vestjylland bliver forfordelt. 26.5. Formanden for Dansk friskoleforening, friskolelærer Frits Bjerre, udtaler på De jyske Friskoleforeningers årsmøde, at han anser friskolerne for reddet efter de sidste ændringer i forslag til lov om friskoler m. m. 27.5. Ministeriel bekendtgørelse om lederes, læreres og elevers deltagelse i møder i de forskellige kommissioner og nævn efter skolestyrelsesloven. – Lovændringer vedrørende fritidsundervisning, gymnasieskoler, HF og folkeskolen. – Ændring af bekendtgørelse om læreruddan-

nelser. 29.5. I skolepressen præsenterer en ny arbejdsgruppe vedrørende skole og teater sig selv. Initiativet er udgået fra nogle af den afviklede »Dansk Skolescene«s tillidsmænd.

Juni

8.6. Politiken omtaler den forestående start af landets første åbenplanskoler i Ballerup-Måløv kommune efter sommerferien. 9.6. Det fri Gymnasiums start trues på grund af afslag på millionbevilling fra Gladsaxe kommune. Der henvises til kreditstramningen som baggrund for afslaget. 11.6. I anledning af Gymnasieskolernes Lærerefor enings (GL) pjese »Gymnasiet på vej« udtaler und.-direktør Sigurd Højby til Information, at man formodentlig ikke skal forvente, at UMs rådgivende Udvalg vedrørende de gymnasiale Uddannelser (RUGU) vil kunne skrive betænkning de første par år. Der er bl. a. uenighed om begrænset tilvalg eller modulsystem over fælles basisuddannelse (gymnasieelevernes program). 12.6. »Folkeskolen«s leder er en bitter kommentar til aflysningen af Danmarks Lærershøjskoles planlagte kurser i specialpædagogik i 1970/71. Sammen med den tidligere meddelte aflysning af sommerkurserne er det en betydelig beskæring af lærernes videreuddannelsesmuligheder. Grunden er manglende bevillinger. 15.6. Lærer Peter Boesing, Johannesskolen i København, er af rektor Chr. Graversen blevet indstillet til afsked efter episode om eksamen. P. B. ville tillade eleverne at overvære voteringerne om karaktergivning ved 8.- og 9.-klasse prøverne. 16.6. Som svar på åbent brev fra lærer Peter Boesing irettesætter und.-minister Helge Larsen i åbent brev denne for eksamens-aktionen og tager afstand fra fuld offentlighed ved karaktergivning, – det er en beskyttelse af den enkelte elev at kunne undgå større offentlighed omkring en eksamen. 17.6. Toftegård Statskursus afskaffer ifølge Politiken forsøgsvis mundtlig eksamen ved oprykningsprøverne og anvender den indvundne tid til repetitionskurser. – Danmarks Lærershøjskole har dimitteret det første hold cand.pæd.er med ren pædagogik som speciale. Samtlige kandidater har opnået ansættelse på Danmarks Lærershøjskole og ved seminarier længe før eksamen. 18.6. Herlev kommune har besluttet at indføre samlæsning for 8. og 9. klassetrin, i realiteten tilvalgs-skole som allerede indført i Gladsaxe kommune. – Fire københavnske skoler opretter efter skoledirektionens beslutning 11.-klasser som for-

søg fra næste skoleår, en imødekommelse af elevønsker om fortsat skolegang. 22.6. Johannesskolens bestyrelse følger rektor Graversens indstilling om afsked af lærer Peter Boesing.

Juli

4.7. Forsvarsminister Erik Ninn-Hansen (K) siger til Politiken, at en styring af universitetsadgangen kan blive nødvendig. 6.7. MF Per Møller (V) udtaler i Krist. Dagbl., at det var en overvejelse værd at bestemme at de dårligste studentereksaminer ikke skulle give universitetsadgang, dersom det kunne sandsynliggøres, at undervisningens standard kunne hæves ved det. 17.7. »Gymnasieskolen« bringer ledere om eksamen og karakterer. Eksamen bør ikke afskaffes, men nok forbedres. Beståkriteriet ved studentereksamen foreslås ophævet, idet det påpeges, at det reelt kun har betydning for universitetsadgang, mens adgangskriteriet til alle andre uddannelsesveje reelt ligger højere. 25.7. Ungdoms- og efterskoler meddeles fuldt belagt i den kommende sæson og tildels også derudover. Der har været stor tilstrømning i de seneste år.

August

2.8. Søllerød lille skole har udsendt rapport om erfaringer bl. a. med at give eleverne ansvaret for deres skemalægning fra 2. klasse. 3.–7.8. UMs beslutning om at flytte 94 af 199 tilmeldte til psykologistudiet fra Århus til Københavns universitet vækker stor modstand (DSF: »ulovlig og urimelig«). Resultatet bliver, at yderligere 45 skal kunne starte i Århus og de øvrige kunne vælge mellem Københavns universitet eller reduceret studieplan i Århus. 7–9.8. Landet over meldes om stor lærermangel i folkeskolen. 9.8. Cand.mag. Arne J. Hermann fremsætter i Politiken ønsker om flere fritidspædagoger i folkeskolen. 17.8. Der er i Gladsaxe skaffet lokalemæssige muligheder for, at Det fri Gymnasium kan starte i år. 21.8. Til »Folkeskolen« udtaler lederen af vikaranvisningens hovedkontor, N. C. Thomsen-Nielsen, at lærermangelen formodentlig bl. a. skyldes tidligere pensioneringsmuligheder, flere deletimer og den generelle timetalsnedsættelse for lærerne. – »Folkeskolen« tilslutter sig tankerne om flere fritidspædagoger i folkeskolen, men peger på at der mangler de faciliteter – lokaler

m. m. –, der skulle gøre deres arbejde muligt. 22.8. Dansk Gymnastiklærerforening sender protestbrev til und.-minister Helge Larsen mod nedskæring af timetallet for legemsøvelser. 24.8. UMs kristendomskommission indstiller i sin betænkning, at faget religion ligestilles med gymnasiets øvrige fag med hensyn til årsprøver og eksamen.

September

1.9. Bladet »Unge Pædagoger« (»U. P. ekstra«) giver en fremstilling af situationen vedrørende skole og teater, der viser stærke modsætninger mellem nye initiativer til at organisere teaterformidlingen til skolerne. Initiativerne kommer dels fra børneteaterside, dels fra skoleside og har ikke kunnet samarbejdes. »U. P.« betragter Skolernes Teaterformidling som videreførelsen af skolescenens linie og skriver om »indbygget censurmulighed«. 7.9. Det fri Gymnasium starter midlertidigt i lokaler på Kunstakademiet, under ledelse af rektor Adrian Bentzon, tidligere lærer på Bernadotteskolen. Senere skal det flyttes til fabriksbygning i Gladsaxe. 10–11.9. Skolernes Teaterformidling angribes af en række børneteaterproducenter, som truer med boycott. Samtidig har S. T. opnået kulturministeriets støtte på 125.000 kr. for en 1-årig forsøgsperiode. S. T. angribes for at favorisere »etablerede institutionsteatre i København« og for ikke at have repræsentanter for elever og for teaterproducenter i styrelsen. 11.9. Rektor Søren Sørensen, Århus universitet, taler under devisen »begrænsning eller kaos« om nødvendigheden af, at man overvejer adgangsbegrænsning til universiteterne under den herskende lærer- og pladsmangel, selv om det kan betyde uretfærdigheder og sociale skævheder. – »Gymnasieskolen« meddeler, at oplysningsforbundene efter den ny fritidslov har oprettet HF-kurser i 8 byer. De 2-årige kurser fører ikke frem til en fuldstændig HF-eksamen, kun til eksamen i enkeltfag. 25.9. Formanden for Skolernes Teaterformidling, viceskoleleder Frede Helstrup, tilbageviser i »Folkeskolen« diverse angreb under henvisning til, at man forgæves havde forsøgt at få teaterfolk med i styrelsen, og at man forlængst havde fremsat forslag om elev- og forældrerepræsentation, men havde haft for knap tid til opbygning af organisationen. Der er klart tale om en 1-årig forsøgsordning, på længere sigt ønskes en bred sammensætning af styrelsen.

–9. Danmarks Førstelærerforening udgiver pjecen »Små og store

skoler«, som indgår i den løbende debat om dette emne. Særlig aktuelt er spørgsmålet i forbindelse med den forestående udvidelse af skolepligten og med de mange kommunesammenlægninger efter kommunalreformen. Især i provinspressen behandles emnet indgående og ofte, idet der mange steder på landet er stærk modstand både fra lærere og forældre mod nedlæggelse af 7-klassede skoler. DLF kan ikke gå ind for denne skolestørrelse og finder en vis støtte i de retningslinier, ministeriet giver for planlægning af skoleudbygningen i kommunerne. Ikke få nye friskoler (evt. lilleskoler) ser dagens lys rundt om i landet som reaktion på nedlæggelsen af de mindre, offentlige skoler. Debatten om skolestørrelser – herunder om »den lille skole i den store« – må bl. a. betragtes som et led i debatten om trivsel i børneskolen.

Oktober

2.10. I Højskolebladet, som har citeret og angrebet und.-minister Helge Larsen for en udtalelse om »asociale lilleskoler«, svarer H. L., at han kun har talt om nogle lilleskoleforældres indstilling, »som jeg tillader mig i de grelleste tilfælde at kalde asocial«. H. L. tilbageviser angreb for ikke at have agtelse for mindretalsgrupper. Polemikken kommenteres i »Folkeskolen« og LLs organ. 10.10. Læseplansudvalgets netop udsendte »Betænkning om formidling af undervisningsmidler indenfor folkeskolen« blev centrum i en debat på Danmarks Skolebiblioteksforenings årsmøde. 12.10. På årsmødet i Foreningen for Folkehøjskoler (indtil dato: Foreningen af Højskoler og Landbrugsskoler) rejses spørgsmålet om højskolens rolle i resocialiseringen af unge, heriblandt tidligere narkomaner. Fra højskolernes side kræver man forhåndsorientering fra den institution, der sender den unge, og klargørelse af, at et højskoleophold kun sjældent vil være en behandlingsmulighed. (Se nærmere herom nedenfor under *Højskole*.) – Styrelsen for Askov Højskole meddeler, at forstander Harald Engberg-Pedersen efter anmodning har fået bevilget sin afsked. (Se nærmere herom nedenfor under *Askov*.) – Und.-minister Helge Larsen har ved møde på Marselisborg gymnasium udtalt, at en reform af lærlinge- og andre erhvervsuddannelser må have førsteret i forhold til en gymnasiereform. Samtidig udtaler H. L. sig imod et gymnasium med omfattende valgmuligheder. 18.10. Danske Gymnasieelevers Sammenslutning (DGS) og Landssammenslutningen

af Kursusstuderende (LAK) vedtager resolutioner imod und.-minister Helge Larsens Marselisborg-udtalelse. Man kan især ikke acceptere den mangel på helhedsbetragtning vedrørende de 16–19-åriges uddannelser, som udtalelsen menes at give udtryk for. 21.10 LL har foretaget og offentliggjort en undersøgelse »Geografisk rekruttering til de boglige gymnasiale uddannelser 1970« og kræver indsats mod den påståede geografiske og sociale diskriminering. 23.10. »Gymnasieskolen«s leder tager Marselisborg-udtalelsen til efterretning som udtryk for en regeringsbeslutning i en presset økonomisk situation. Lederen beklager beslutningens konsekvenser for de opnåede resultater i RUGU, men erklærer, at tiltroen til, at et tilvalgsgymnasium ville komme til at fungere fra 1972, i forvejen var ringe. – Und.-ministeren har bebudet samme stilling for skoleblade i folkeskolen som i gymnasiet. Det vil betyde ophævelse af forensur overfor udgivere over 15 år, dog med visse muligheder hos skolens leder for at gribe ind, »hvis han finder indholdet anstødeligt eller skadeligt«. – Medlem af folkeskolens læseplansudvalg, skoleinspektør Karl Brøcher spørger i åbent brev til statsministeren efter konkretisering og bevillinger med henblik på de reformer, der er forudset i foketingets principbeslutning af 30.5.1969, det såkaldte 9-punkts-program. 26.10. Und.-direktør O. E. Mikkelsen, formand for ministeriets udvalg vedrørende fremtidige erhvervsuddannelser, citeres for udtalelse om, at en 3-årig erhvervsuddannelse med adgang til højere læreanstalter må afløse mesterlæren. 28.10. Und.-ministeren besvarer i folketinget et spørgsmål fra Lene Bro (S) vedrørende elevkartoteker med groft standardiserede betegnelser for elevers karaktertræk med, at han deler hendes syn på sådanne kartoteker, men savner myndighed til at kræve dem destrueret. – Favorit til posten som amtskoledirektør i Københavns amt (chef for den kulturelle forvaltning), viceskoledirektør Frede Helstrup, har overraskende trukket sin ansøgning tilbage, kun under henvisning til »indtrufne omstændigheder«. (Se nærmere herom nedenfor under *Amtsskoledirektørposten*.) 30. 10. Ifølge regeringens spareplan skal der i det kommende finansår spares mange millioner også af UM. Besparelsen skal bl. a. ske ved en opgivelse af gratisprincippet indenfor fritidsundervisningen. 31.10. Folkeskolens specialundervisning trues af lærermangel. Der skønnes at være et årligt behov for 300 nye lærere, mens der kun kan uddannes

November

4.11. Und.-minister Helge Larsen svarer i folketinget Lene Bro (S), at en yderligere liberalisering af reglerne om adgang til universiteterne må vente, til man har erfaringer nok vedrørende de nuværende bestemmelser, der er fra i fjor. 9.11. 150 lærere protesterer i skrivelse til kulturministeriet imod Skolernes Teaterformidling. 11. 11. Under den stadige debat om eksamen og eksamensformer meddeler et større antal forfattere af skønlitteratur, at de forbyder deres teksters anvendelse ved eksaminer. Aktionen er formidlet af foreningen »Unge Pædagoger«, som også bebuder en række andre aktioner mod eksamen. 15.11. Ifølge Politiken påtænker regeringen at skabe mulighed for at gennemføre en regulering af tilgangen til universiteterne i særlige situationer. Dette formodes at skulle ske gennem en ændring af gymnasieloven, men ikke ved indførelse af særlige stopprøver eller ændring af allerede eksisterende forprøver eller 1.-delseksaminer. (Se nærmere herom nedenfor under *Adgangen til universiteterne*.) 17.11. Direktoratet for folkeskolen og seminarierne søger nu situationen vedrørende den øgede lærermangel kortlagt igennem indberetninger fra alle landets kommunale skolevæsenere. – Regeringen vil som led i sin spareplan foreslå, at klassekvotienten på seminariernes kurser hæves fra 20 til 25, samt at frilæsningsstimerne slettes. 23.11. Bestyreren af en privat kost- og realskole er blevet afskediget med øjeblikkelig virkning efter en dom for vold mod nogle af skolens elever. 25.11. Seminarierådet har i møde på Christiansborg taget afstand fra und.-minister Helge Larsens spareforslag vedrørende forhøjet holdkvotient og ophævelse af frilæsningsstimer på seminarierne. 26.11. Und.-ministeren svarer i brev til Politiken, hvad angår forhøjelsen af holdstørrelsen, at »der er intet pædagogisk forringende i at arbejde med en sådan holdstørrelse, når det drejer sig om voksne mennesker«. – Und.-minister Helge Larsen fremsætter i folketinget forslag om ændring af diverse skolelove som led i regeringens spareplaner, nemlig vedrørende seminarieundervisning, fritidsundervisning, anlægsudgifter ved folkeskolebyggeri samt nedlæggelse af realafdelinger ved gymnasierne. 30.11. Cirk. om undervisningen i folkeskolen af udenlandske børn med henblik på at opnå ensartede retningslinier for gæstearbejderes børn.

December

–12. Und.-minister Helge Larsen skriver i »Uddannelse 70«, i forlængelse af sin Marselisborgudtalelse, at udbygningen af uddannelsesstilbuddene nu i det nye årti's første år navnlig må samle sig om uddannelsen af de 16–19-årige, herunder i særlig grad erhvervsuddannelserne. Sigtet er at slette det tidligere skarpe skel mellem gymnasieundervisningen og de praktiske uddannelser. 1.12. AOFs formand Kai Petersen betegner regeringens forslag om betaling for aftenskole som led i klassepolitik. Der bør forhandles med oplysningsforbundene. – Århus amt får en pædagog som amtsskoleinspektør, ikke en jurist som i Københavns amt. Skoleinspektør ved Esbjerg skolevæsen Herluf Rasmussen er udpeget. – Censorvederlagene ved mundtlig eksamen agtes bortskåret ved real-, HF- og studentereksamen, hvorfor GL har forbudt sine medlemmer at medvirke ved disse eksaminer efter 1.4.1971. 3.12. Dansk Aften- og Ungdomsskoleforening protesterer mod planen om betaling for fritidsundervisning. Den hævdes at ville medføre stærk nedgang i deltagertallet og hindre de dårligst stillede i at deltage. 7.12. På gymnasie- og HF-rektorerens møde på Nyborg Strand meddeler und.-minister Helge Larsen, at han agter at gennemføre en ændring af gældende bestemmelser, således at der fremtidig kræves mindst 10 elever for *bevarelsen*, mod hidtil kun for *oprettelsen* af et hold i grenfag og valgfri fag i gymnasiet. De forsamlede rektorer vedtager en resolution herimod. 15.12. Und.-minister Helge Larsen fremsætter lovforslag om oprettelse af et pædagogisk forsøgsgymnasium i Herlev.

Januar 1971

4.1. »Aktuelt« bringer omtale af en »perspektivplan« for de højere uddannelser frem til 1985, udarbejdet i UM. I de følgende dage og uger kommenteres den fyldigt i dagspressen. Dens forudsætning er, at 50 pct. af alle unge vil ønske uddannelse ud over 12 års skolegang, og at der skal gives dem mulighed herfor, bl. a. gennem en kraftig differentiering i uddannelsernes varighed og omfang. 8.1. UMs statistik over skoleelever viser bl. a. en vækst på 8000 elever i børnehaveklasse og på 6000 i den obligatoriske skolealder. Det samlede antal viser en stigning på 18.000 til 704.537. 9.1. Information og i de følgende dage en række andre aviser omtaler UMs

nu udsendte cirk. af 18.12.1970 til amter og kommuner vedrørende udbygning af undervisningsvæsenet frem til 1985. Planerne for folkeskolen skal omfatte specialundervisning, undervisningscentre for svært handicappede og observationsskoler, og de må indordnes efter de retningslinier, der er indbefattet i folketingets principbeslutning af 30.5.1969, 9-punktsprogrammet. 20.1. Syv delegationer afgiver protester overfor folketingets uddannelsesudvalg mod forslagene til besparende ændringer af fritidsloven. 21.1. Et udvalg under UM har afgivet betænkning vedrørende seminarielærernes uddannelse, hvorefter der kræves mindst 1 års pædagogisk uddannelse ved siden af den faglige, samt supplerende uddannelse af de nuværende seminarielærere for at de kan honorere kravene i læreruddannelsesloven af 1966. 28.1. LL udgiver »Redegørelse for forliset af læreruddannelsen af 1966«. Også fra seminarielærernes side gives udtryk for store vanskeligheder ved at arbejde på de givne vilkår. 29.1. Sidste hold småbørnslærerinder dimitteres. Fremtidig er småbørnspædagogik indeholdt i en af læreruddannelsens pædagogiske specialer.

Februar

2.2. »Den lille gymnasiereform« forberedes i en lang række underudvalg under RUGU til ikrafttræden allerede efter sommerferien, efter at den større reform har fået længere udsigter. Der skal behandles muligheder for pensumnedskæringer og ændringer i undervisning, samarbejde og studievejledning m. m. 2/5 af medlemmerne i underudvalgene er elevrepræsentanter. – Und.-minister Helge Larsens forslag om et forsøgsgymnasium i Herlev fik positiv modtagelse af folketingets flertal, men blev af oppositionen kritiseret for at være for traditionelt. 3.2. Socialforskningsinstituttet har publiceret en redegørelse for den sociale rekruttering til uddannelserne i 1960erne. Den konkluderer, at langt flere kunne tage studentereksamen, dersom deres økonomisk-kulturelle baggrund havde været anderledes. 4.2. Und.-inspektør Agnete Helmstedt, Direktoratet for folkeskolen og seminarierne, oplyser, at ministeriet har fået henvendelse fra Kommunernes Landsforening om nærmere at få belyst spørgsmålet om fritidspædagogernes placering i skolen. 5.2. UM planlægger ifølge »Politiken« et bredt anlagt oplysningsarbejde mellem børn og unge om narkotika. Samtidig ønsker man en undersøgelse af, hvilke problemer

stofbrug fremkalder på skolerne. – Der er opnået politisk enighed om at bevare frilæsningsstimerne i læreruddannelsen i de folkeskolerelevante fag, men ikke i f. eks. fransk og russisk. 7.2. Bortfaldet af realafdelingerne på gymnasierne fra næste skoleårs begyndelse – med undtagelse for visse gymnasier og kurser – er blevet endeligt vedtaget i folkettinget. 8.2. Åndssvageforsorgens Lærereforening beklager i en udtalelse, at den i 1959 lovfæstede undervisningsret for alle børn i åndssvageforsorgen endnu ikke er gennemført. 9.2. Regeringen beslutter at nedsætte et udvalg under arbejdsministeriet til at kulegrave problemerne omkring voksnes erhvervsmæssige uddannelse. 17. 2. UMs udvalg vedrørende de faglige grunduddannelser har indstillet til ministeren, at der fra august iværksættes forsøgsuddannelser indenfor handels- og kontorfagene og servicefagene. – Lærerne ved de små skoler (lilleskolerne) har organiseret sig i »De små skolars Lærereforening«. – I den oppositionelle gymnasielærerguppe »Pædagogisk Landsforening«s nye tidsskrift kritiseres gymnasielærernes faglige standard. Der tiltrænges både pædagogisk og faglig efteruddannelse. – Planerne for den nye danskundervisning i gymnasiet – med radikale ændringer i forhold til den nuværende undervisning – er fastlagt efter meget stor uenighed i det pågældende underudvalg under RUGU.

Marts

1.3. UM meddeler GL, at man har opgivet at lade censorhonorarerne ved studenter-, HF- og realeksamen bortfalde i finansåret 1971/72. 7.3. Nakskov kommune planlægger efter byrådets enstemmige beslutning et samlet uddannelsescenter for 16–19-årige. 12.3. Und.-minister Helge Larsen bebuder rapport om udvidet erhvervsorientering i folkeskolen. 17.3. DLF har tilsendt Folkeskolens Læseplansudvalg et skitseforslag til normaltidsplan. Ifølge Berl. Tid. mener DLF ikke, det er muligt at gennemføre en 12-årig folkeskole under den nuværende lærermangel og læreruddannelseslov, men satser på en 10-årig differentieret grundskole. 25.3. Amtsskolekonsulent H. E. Nielsen, Viborg, kritiserer på skolepsykologernes Nyborgmøde dansk skolebyggeri for at være en dilettantforestilling, især på grund af de stive opdelinger efter klasseprincippet, og kræver en centralstyring af byggeriet. 28.3. Formanden for Folkeskolens Læseplansud-

valg, und.-direktør Hans Jensen, udtaler på et møde i foreningen Skole og Samfund, at udvalget ønsker realeksamen helt afskaffet i 1974, og at tendensen for den fremtidige struktur går mod enhedsskole. Glosen tilvalgsskole er forladt.

Samlet registrering af enkelte emner.

Højskole. (fortsat fra 12.10.)

15.10. Som resultat af et møde mellem højskolerepræsentanter, und.-minister Helge Larsen og socialminister Nathalie Lind skal oprettes et kontaktudvalg af repræsentanter for højskolerne og for de sociale institutioner, der henviser unge til skolerne. 30.10. Forstander Torben Rostbøll, Ryslinge Højskole, har udtalt, at han har afvist et større antal ansøgere til vinterskolen for ikke at få ødelagt højskolemiljøet af disse ca. 30 elever, der søgte optagelse med baggrund i stofproblemer. 22.12. Bestyrelsen for den liberale højskole Breidablik i Holte har afskediget forstander Walter Dalland med virkning fra udgangen af juli 1971. Bestyrelsen mener sig i uoverensstemmelse med forstanderen vedrørende sit ønske om »udvidet« højskole med vægt på samfundsorientering. Forstanderen udtaler, at der er holdt højskole efter det aktuelle elevklientel, som ikke svarede til ønsket om »udvidet« højskolevirksomhed. Forstander Dalland var tiltrådt den 1.4.1970 samtidig med højskolens start. 24.12. To elever kommenterede Breidablik-afskedigelsen med, at skolen har reddet dem ud af brugen af hårde narkotika. 1.1.1971. Højskoleforstander Erik Halvorsen, Hørsholm, kræver at Breidabliks bestyrelse giver offentligheden en forklaring på afskedigelsen, under henvisning til at en højskole drives for betydelige offentlige midler. 7.3. Politikens leder opfordrer Foreningen for Folkehøjskoler til snarest at få fastslået, at afskedigelse af en forstander kræver fyldestgørende begrundelse. 14.1. I folketinget har und.-minister Helge Larsen svaret Sv. E. Kjær Rasmussen (VS), at han ikke finder det urimeligt, at højskolebestyrelser foretager forstander-afskedigelse udenom eleverne, idet han bl. a. henviser til, at der er repræsentanter for gamle elever i de fleste styrelser. 16.1. Forstander Dalland mener, at de private bestyrelser bag højskolerne må kontrolleres til sikring af undervisningsfriheden. Som mindstekrav foreslår han, at UM før en afskedigelse får forelagt

en konkret og dækkende motivering for denne. 20.1. Formand for Foreningen for Folkehøjskoler, højskolelærer Finn Brandt-Pedersen, behandler i Politikens kronik spørgsmålet om eventuelt gennem nævnte forening at ordne forholdene mellem højskolernes bestyrelser og forstandere på en mere tilfredsstillende måde. 26.1. Breidabliks bestyrelse vil ansætte redaktør, cand.polit. Henning Christoffersen som forstander efter Walter Dalland. H. C. er folketingskandidat for Venstre, hvorfor forstandervalget giver pressen anledning til at tale om Breidablik som partiskole.

Askov. (fortsat fra 12.10.)

12.10. Askovs tidligere forstander, Knud Hansen, har efter styrelsens anmodning ladet sig konstituere som forstander indtil udgangen af april 1971, men – efter eget ønske – uden at være formand for styrelsen. Denne post overtages efter Engb.-P. af fhv. statsminister Viggo Kampmann indtil nyvalg til styrelsen pr. 1. januar. Beslutningen er tiltrådt af et flertal af skolens lærerråd. 13.10. Baggrunden for forstanderskiftet oplyses i store træk at være en uenighed om elevernes medbestemmelse, som har delt lærerkollegiet i to grupper. Også spørgsmålet, hvorvidt hashrygning og kønssygdomme burde være bortvisningsgrund, fremføres som et stridspunkt. Højskolelærer Richard Andersen nævnes som hovedmand for en læreraktion, der har vundet så meget gehør i styrelsen, at Engb.-P. måtte bede om sin afsked. Modstandere af afskedigelsen anklager styrelsen for kup før nyvalget pr. januar, som kunne forventes at ændre styrelsesflertallet. Askov-styrelsens repræsentanter fra Askov Lærlinge og Foreningen for Folkehøjskoler kan da forventes udskiftet; de er kommet i en vis uoverensstemmelse med deres foreninger, som havde henstillet, at de søgte forlig eller udsættelse i sagen. – Und.-direktør Asger Baunsbak-Jensen vil ikke kommentere Askov-sagen, men siger, at principielt er den udtryk for den dybtgående krise i det danske samfund, som alle undervisere møder i disse år. En dybtgående drøftelse af højskolernes ledelsesstruktur er væsentlig, men udspillet må komme fra Foreningen for Folkehøjskoler. 14.10. Formand for Askov-styrelsen Viggo Kampmann tilbageviser beskyldningen for kup og erklærer, at han ikke kan udtale sig om de problemer, der ligger bag affæren. »Vi har i styrelsen besluttet, at vi ikke vil kommentere den afgørelse, der

er truffet.« – En mindretalsgruppe på 5 medlemmer af Askovs lærerråd har i skarp erklæring protesteret overfor styrelsesflertallet, som kir-tiseres for at have handlet på et ikke vel-dokumenteret grundlag. Gruppen kan ikke betragte spørgsmålet om Engb.-P.s fratræden som endelig afgjort. – Krist. Dagbl. skriver, at lærernes flertalsgruppe forgæves havde klaget til Engb.-P. (som støttedes af lærermindretal-let) over den manglende disciplin, som de mente prægede skolen, og derefter var gået til styrelsen. En række følgende møder mellem styrelse og lærergupper havde ikke ført til nogen overenskomst, hvor-efter styrelsen skar igennem inden vinterskolens begyndelse. – Højsko-lelærer Richard Andersen udtaler som sin opfattelse, at Engb.-P. tit mest har lyttet til provoerne og hedsporerne i elevkredsen. R. A. an-klager disse elever for at have »sikre« meninger og dominere over-for eventuelt anderledes tænkende. 15.10. Højskolelærer Jørgen Knud-sen, Askov, fremlægger i Politikens kronik sit syn på Askov-sagen med nøgleord som: gammel kløft i lærerkredsen, de senere års politi-sering og polarisering, loyalitetskrav til lærerne overfor institutionen Askov, disciplin- og moralproblemer omkring elever og elevkrav om medbestemmelse, og betegner Eng.-P. som den, der ikke var bange for at drage det latente konfliktstof frem i lyset. – Askov lærerråds-flertal erklærer overfor pressens antydninger af det modsatte, at det ønsker en demokratisk styrelsesordning, et reelt demokrati med klare kompetenceområder. – Richard Andersen formulerer den sam-lede lærerstrid som spørgsmålet om trivselscenter eller en skole, hvor man foruden at have det rart og frit også lærer noget. 21.10 I Politi-kens kronik giver den afgående forstander Engb.-P. en kritisk skil-dring af to ungdomskulturer: traditionalisterne og oprørerne, på høj-skoler og ude i samfundet, idet han advarer imod skyttegravskrig i bedreviden og forstokkethed og appellerer til samtale for at tilføje nuancer og åbne perspektiver. 22.10. Medlem af Askov-styrelsen, høj-skoleforstander Arne Brandt-Pedersen, mener, at det kan siges om Askov, at elevdemokratiet prioriteres fremfor demokratiet i lærerkred-sen, at skolen favoriserer aggressive minoriteter blandt eleverne, der øver pression og propaganda for ændring af skolens form og kurs, og at man må spørge, om trivselsdebatten skal brede sig på undervisnin-gens bekostning. 23.10. Information mener, at Engb.-P. muligvis i jan-nuar vil blive opfordret til at lade sig genansætte, idet det formodes at styrelsesflertallet, nemlig to nye styrelsesmedlemmer og Viggo Kamp-

mann, vil gå ind herfor. Det oplyses, at Engb.-P. forud for sin afsked havde afvist styrelsens opfordring til at afskedige 1 eller 2 bestemte lærere af mindretalsgruppen. 24.10. Højskolelærer Uffe Geertsen, Askov, erklærer i Informations kronik, at det mindretal, han tilhører, ønskede og fortsat ønsker et samarbejde mellem alle de ansatte. Men flertallet ønskede, at der skulle rulle hoveder, og handlede sammen med styrelsen som magtmennesker. – I Højskolebladet angriber pbk (redaktøren Povl Bendix Knudsen) Askov-styrelsen og især Viggo Kampmann for manglende åbenhed om affæren, og der bringes en række indlæg til fordel for Engb.-P. 26.10. Krist. Dagbl.s leder opsummerer Askovstriden som spørgsmålet, om en højskole skal have en holdning. 29.10. Askovs nye lærerrådsformand Hans Møller Christensen anklager Engb.-P. for ikke at have magtet at formidle samarbejdet i lærerkredsen. Hans holdning havde muliggjort en stadig vækst i modsætningerne. Det er på tide at torpedere tilløb til mytedannelse om Engb.-P. som åbenhedens mand. 31.10. 4 Askov-lærere af mindretalsgruppen skriver kollektivt kronik i Politiken, hvori styrelsen kritiseres for sin fremgangsmåde ved afskedigelsen af Engb.-P. 1.11. Lærer Asbjørn Bjerre, Vester Vedsted Ungdomsskole, er valgt til Askov-styrelsen som repræsentant for Askov Lærlinge i stedet for J. Dons Christensen. 3.11. J. Dons Christensen oplyser bl. a., at styrelsesflertallet ved afskedigelsen også omfattede Viggo Kampmann, og forsvarer sig mod anklager for at have misrøgtet sit eget mandat fra Askov Lærlinge. – Medlem af Askov-styrelsen, prof. dr. theol. K. E. Løgstrup redegør i Politikens kronik for sagsforløbet i Askov-striden og angriber to navngivne lærere for at være henholdsvis »arrogant« og »samvittighedsexhibitionist på kollegernes vegne«. Han oplyser, at de 5 mindretalslærere – på baggrund af deres nervøsitet efter Engb.-P.s afgang – havde fået Viggo Kampmanns ord for, at der under konstitutionen ingen afskedigelser ville finde sted. 9.11. De 5 lærere – mindretalsgruppen – har udformet klageskrivelse til UM over brud på Askov Højskoles fundats. 15.11. Ny styrelsesordning med elevindflydelse er vedtaget i Askovs lærerråd og godkendt i styrelsen. 23.11. Ved åbningen af Askovs vinterskole beskylder Viggo Kampmann i en orientering overfor de nye elevhold Engb.-P. for at have indtaget en dobbeltholdning overfor lærerrådet, – han gav det udseende af at være neutral, men var i realiteten på mindretallets side. 30.11. I Politikens kronik skriver tidligere Askov-lærer Niels

Højlund om højskoleelevernes forventninger til undervisning og samvær, som højskolen må leve op til. Men han spørger samtidig, om vi i 1970 finder en frelst, forbenet og moralistisk venstreorientering, der kan komme til at kvæle den ufærdige åbenhed i forholdet til undervisningsstoffet og omverdenen. 6.12. UMs Direktorat for Ungdomsundervisningen har afvist de 5 læreres klage over fundatsbrud i forbindelse med afskedigelsen af Engb.-P. 12.12. Ca. 150 medlemmer af Foreningen for Folkehøjskoler henstiller, at foreningen lader sin plads i Askov-styrelsen stå tom, indtil en afklaring har fundet sted, for at undgå splittelse i foreningen gennem engagement i Askov-konflikten. 14.12. Forstander K. E. Larsen, Krogerup Højskole, er valgt til repræsentant for Foreningen for Folkehøjskoler, indtil nye statutter for Askov tillader foreningen ikke at være repræsenteret. 28.1. 1971. Askovs konstituerede forstander, Knud Hansen, er indtrådt i styrelsen, og denne har suppleret sig selv med 2 ekstra medlemmer: Direktør Arne Fremm, Dansk Røde Kors, og borgmester i Vejen, landbrugslærer Arne Hansen. 31.1. Forstander Knud Hansen siger til Information, at han finder, der er tale om en ny styrelse, hvorfor han ikke længere finder det rimeligt at opretholde sin betingelse for at lade sig konstituere, nemlig den, at han ikke blev medlem af styrelsen. 14.2. Styrelsesformand Viggo Kampmann ser gode muligheder for kompromis om ny Askovfundats og valg af forstander. Der er indtil videre uenighed mellem lærergrupperne om vægten af gamle elevs repræsentation i styrelsen, og også kompetencefordelingen mellem forstander, lærere, elever og styrelse skal fastlægges i fundatsen. Fra elevside foreligger også et fundatsforslag. 16.2. Knap halvdelen af Askovs vinterelevhold kræver i et brev til UM styrelsens afgang og anklager den bl. a. for den selvsupplering, der sikrede flertallet for styrelsens ene fløj. 18.2. Forstanderstillingen på Askov er opslået ledig. Et stort flertal af skolens lærere er nået til enighed om at foreslå tidligere valgmenighedspræst i Askov, Helge Skov, til posten. 20.2. Styrelsesformand Viggo Kampmann tager til orde overfor diverse anklager mod styrelsens sammensætning og sin egen vederhæftighed. 22.2. Und.-direktør Asger Baunsbak-Jensen afviser forfatteren Vagn Lundbyes krav i Politiken om at UM skulle afskedige Askovstyrelsens flertal, med at V. L. åbenbart er uvidende om, hvordan lovgivningen værner den enkelte højskole mod statslige indgreb. 25.2.

UM afviser klagen fra en del af Askov-eleverne. 6.3. Askov-styrelsen behandler 4 ansøgninger til forstanderstillingen, hvoriblandt ikke en ansøgning fra Helge Skov, som menes udset til posten. 14.3. Helge Skov har modtaget opfordring til at blive forstander på Askov. Han betinger sig 14 dage til en grundig orientering om forholdene på Askov, inden han svarer. 30.3. Helge Skov har meddelt styrelsen sit afslag, idet han ikke mener, at hans overtagelse af forstanderstillingen vil betyde nogen løsning på de nuværende vanskelige forhold på skolen. 31.3. Det drøftes nu at lukke Askov Højskole et halvt år for derefter at give skolen en ny start under en ny mands ledelse. En lukning formodes at ville indebære afskedigelse af samtlige lærere og frihed for den kommende forstander til frit at genopbygge et lærerkollegium.

Amtsskoledirektørposten. (fortsat fra 28.10.)

1.11. Der er allerede afgivet ny – enstemmig – indstilling til Københavns amtsråd vedrørende besættelse af chefposten i den kulturelle forvaltning. Indstillet er afdelingschef i Københavns amtskommune, cand.jur. A. E. Wingaard. 4.11. Viceskoledirektør Frede Helstrup erklærer, at han trak sin ansøgning tilbage efter trussel om chikane i samarbejdet fra formanden for amtets kulturelle udvalg, Preben Lassen, hvis udtalelser blev overbragt ham af skoledirektør Kr. Thomsen Jensen. 5.11. Preben Lassen nægter at have afgivet trusler og erklærer, at han blot gjorde klart, hvem han foretrak i stillingen. 6.11. Fælleslærerrådet i Ballerup-Måløv kommune protesterer mod tilsidesættelsen af Frede Helstrups oprindelige modkandidat, skoledirektør Holger Knudsen, samtidig med at rådet principielt kræver stillingen besat med en pædagog og ikke en jurist. – I folketinget stiller Morten Lange (SF) spørgsmål til lønnings- og pensionsministeren om den principielle side af fremgangsmåden ved stillingsbesættelsen. 7.11. Ombudsmanden tager på eget initiativ sagen op til undersøgelse, uden at det dog kan få opsættende virkning på besættelsen af stillingen. Ombudsmandens afgørelse ventes ikke de første måneder. 13.11. »Folkeskolen« bringer DLFs synspunkt, at stillinger som den omhandlede bør besættes af ministeriet og med en pædagog. 24.11. Indenrigsministeriets anmodning til Københavns amtsråd om en redegørelse i sa-

gen om kulturudvalgets formand Preben Lassen, er besvaret med, at amtsrådet tager stilling til sagen, når ombudsmandens undersøgelse er tilendebragt.

Adgangen til universiteterne. (fortsat fra 15.11.)

18.11. Und.-minister Helge Larsen har bedt Planlægningsrådet for de højere Uddannelser om at komme med forslag til administration af en adgangsbegrænsning ved universiteterne, samtidig med at han bebuder lovforslag om ændring af gymnasielovens § 8 med henblik på tilfælde, hvor kapaciteten ved et studium ikke svarer til tilgangen under fri adgang. – Amanuensis Thomas Bredsdorff, Københavns universitet, søger at påvise, at fri universitetsadgang er stokkonservativ, og foreslår, at man administrerer en eventuel adgangsbegrænsning på en måde, der modarbejder den gældende skæve sociale rekruttering. 19.11. Fra RUGU har samtlige medlemmer undtagen 2, afsendt en protestskrivelse til ministeren imod forslaget om ændring af gymnasielovens § 8, idet ændringen forudses at ville præge gymnasie- og HF-undervisningen i uheldig, eksamensrettet retning, modarbejde igangværende bestræbelser for bredere adgang og i øvrigt få afgørende indflydelse på udvalgets videre arbejde. Ifølge bl. a. Politiken siger und.-minister Helge Larsen i Studenterforeningen, at skrivelsen er så retorisk udformet, at han har svært ved at tage den højtideligt. Politikens leder finder, at ministerens forslag er den eneste aktuelle mulighed for at komme udenom dobbeltmoralen: fri adgang til umulige studieforhold, men ønsker på længere sigt en bevidst indsats mod den skæve rekruttering gennem økonomisk støtte til gymnasiaster og en orienteringsindsats overfor hjemmene. 21.11. I årsberetningen for Københavns universitet (afgivet pr. 15.11.) har rektor Mogens Fog angrebet nedskæringerne på universitetets bevillinger netop under henvisning til den fri adgang, som gør det umuligt at indskrænke virksomheden. 25.11. Formanden for Dansk Magisterforening, arkivar Erik Stig Jørgensen, foreslår, at man i stedet for at indføre adgangsbegrænsning ved universiteterne afskaffer den for andre læreanstalters vedkommende, så de unge ikke som nu, rent faktisk tvinges til universiteterne. 8.12. Under skarpe protestreaktioner fra tilhørerlogen forelægger und.-minister Helge Larsen sit lovforslag om adgangsregulering for folketinget. Forslaget

accepteres af regeringspartierne, mens oppositionspartierne tager afstand fra det, især under henvisning til, at forslaget vil give en generel bemyndigelse uden angivelse af fremgangsmåden ved og omfanget af kommende adgangsbegrænsninger. 11.12. Overfor et stigende antal protester fra HF-studerende, der føler sig usikre overfor adgangsbegrænsningens konsekvenser for netop deres gruppe, udtaler formanden for folketingets uddannelsesudvalg, Ole Samuelson (R), at ingen politiske partier kunne drømme om i særlig grad at ville ramme HF-eleverne. 12.12. Formanden for Akademikernes Samarbejdsudvalg, prof. dr. phil. Bjarne Nørretranders, kræver en argumentation for en klar politik bag adgangsbegrænsningerne, eller hvis den ikke findes, da at den skabes. 16.12. En række organisationer af uddannelsessøgende afholder fælledemonstrationer over hele landet imod lovforslaget om adgangsbegrænsning. 20.12. Forbundsformand Anker Jørgensen, Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund, hævder, at lodtrækning er den eneste acceptable form for adgangsbegrænsning. Regeringens forslag går direkte ud over arbejderbørnene. 22.12. Planlægningsrådet for de højere Uddannelser kræver i et brev til und.-ministeren lovmæssig garanti imod, at ændringen i gymnasieloven kan anvendes til indførelse af generel adgangsbegrænsning. Man vil derudover lægge vægt på, at en eventuel reguleringsordning administreres af et organ, der er uafhængigt af både institution og ministerium. 4.2. Det meddeles, at Planlægningsrådet i sin kommende 5-årsplan vil gå ind for, at man anvender 450 mill. kr. til at udbygge til fri adgangskapacitet ved videregående studier i almindelighed, hvorved rådet mener, at man kan fjerne presset på universiteterne og undgå adgangsbegrænsning ved disse. 2.3. Planlægningsrådets ovennævnte 5-årsplan foreligger.

Gunhild Nissen.

Skolehistorisk litteratur

MARGRETHE CHRISTIANSEN: *Ingeborg Appel og Askov*. 1967. 39,65 kr. (uds.) *Jacob Appel. En mand og hans arv*. 1970. 48,50 kr. Kristeligt Dagblads forlag.

Margrethe Christiansens bøger om forældrene indeholder – naturligvis – megen skolehistorie og supplerer i så henseende fortræffeligt de jubilæumsværker (af Hans Lund og J. Th. Arnfred) som kom ved Askovs 100-årsfest i 1965; men først og fremmest er de biografier, livs- og karakterskildringer, bygget overvejende på utrykt materiale som kritisk bearbejdet og systematisk behandlet danner grundlag for et pietetsfuldt, men også nærgående og realistisk billede af to højst forskellige personligheder, forenet i et både lykkeligt og besværligt ægteskab.

Ingeborg Appel – Ludvig Schrøders datter – var gjort i éet stykke, hvilede i sig selv, vidste nøje, hvor hun havde rod og hvorfra hendes verden gik; hun var født, levede og døde i Askov, og udenfor Askov var der i grunden ingen verden, ialtfald ingen som kom hende ved. I tidens og især grundtvigianismens folkelige og kristelige stil brugte hun altid de store og dyre adjektiver, men det var trods alt ikke »begejstring« som bandt hende til højskolen: »den var simpelthen hendes liv, der var ikke plads til andet. Det var hendes selvfølgelige pligt at bruge alle sine kræfter på højskolen, og der var ikke tvivl skabt i hendes sind om, at højskolen også var den bedste livsopgave for Jacob. Alle, som hørte hende til, hørte Askov til. Hendes ansvar overfor livets Gud og hendes pligt overfor Askov voksede sammen. Hun nåede aldrig længere ud. Det var en svaghed, men det gav hende den samletthed og styrke, som betingede den indsats, hun kom til at gøre. Hun var så stærk, at hun på alle afgørende punkter blev den bestemende for dem begge: i deres form for ægteskab og i deres forhold til arbejdet og Askov«. Det har ikke været let! Jo mere man læser des mere formes i bevidstheden billedet af en valkyrie der er intet

* Jacob Christian Lindberg Appel, f. 1866, studerede 1885–90 ved Polyteknisk Læreanstalt, 1890 lærer på Askov, forstander 1906–28, kultusminister 1910–13, undervisningsminister 1920–24, 1922–24 tillige kirkeminister, d. 1931.

Gift 1891 med Ingeborg Schrøder, f. 1868, d. 1948, gymnastikuddannet i Stockholm 1887–89, leder af undervisningen i gymnastik og sundhedslære for piger på Askov 1890–1928.

mindre end frygtindgydende, d. v. s. som vækker både ærefrygt og forskrækkelse. En sådan hjertets renhed til kun at ville ét sætter sig selv i respekt.

Roden er at finde i »arven«: »hvor har vi forsømt Far og Mor, og det må pine dem, at vi ikke finder den ro og hvile i Askov som i Rødding. Far og Mor har nu i 25 år daglig måttet ofre familiehyggen for en god sags skyld. Hvor må det ikke smerte, at børnene ikke med glæde kan bringe det mindste offer«. Jacob længtes – med ungdommens egoisme – »efter ægteskabet med alle dets muligheder. Ingeborg længtes efter et dagligt samvær i fælles arbejde for hendes elskede Askov. Hun ønsker derfor ikke, at de skal forhaste sig med brylluppet«. Og hun var vis på, at kvinden altid og mest i et kærlighedsforhold var den stærkeste, »mændene var de fristede og svage, som så let lod sig drage«. Jacob vilde hellere end gerne have fuldført sin akademiske uddannelse for dog at være noget som også i almindelig forstand kunne anerkendes, og han var desuden så gammeldags og romantisk, at hen med skinsyge så hen til et ægteskab hvor konen havde »udearbejde«, dyrkede gymnastik, hygiejne og sygepleje (endda med examen!); han var jaloux på hendes fine familie, på hendes venner fra uddannelsestiden i Sverige, men mest på hendes arbejde. »En kvinde skal være i hjemmet som hustru og moder, som det var i hans slægt«. For Ingeborg var alt sligt noget pjat; ville han endelig have en »titel« kunne han jo – efter *hendes* familietradition – blive løjtnant. Hun var usammensat og begreb ikke sammensatte naturer, »skønt hun netop havde en sådan ved sin side. Det var jo også der, de havde deres vanskeligheder. Men hun var altid klar over det rette standpunkt – og Jacob bøjede sig«, ikke altid vel i små ting, des mere i de store. Hun havde aldrig tilladt ham at blive minister om hun ikke havde troet, at han også på den måde kunne gavne Askov, men hun var trods alt heller ikke blind for at han hårdt trængte til en opgave som man ikke kunne påstå han fik, fordi han var Schrøders svigersøn! På det punkt havde hun en slags dårlig samvittighed: »hvad havde han ikke ofret for Askovs skyld, for hende og hendes families og hendes hjemms skyld. Han havde ikke rigtig fået lov at udvikle sig frit, og det havde understreget det depressive i hans natur«. Ministerposterne skulle nok »tjene de tanker« som de gamle havde levet for, men »denne gang kunne enhver se, at det var ham selv, der blev kaldt på«.

Ægtefællerne var uden tvivl fælles om de høje idealer som Ingeborg var så ferm til at formulere, og dog følte Jacob dem som en trussel mod sig selv: »her var et område, hvor han bevidst eller ubevidst var bange for, at det ville ødelægge den lykke, de ventede sig af fremtiden sammen. Og det havde han ret i. Arbejdet og Askov betød så meget for hende, at hun altid så det som deres pligt at lade det være det første. Dertil kom hendes syn på ægteskabet. Det burde først og fremmest være et fællesskab i arbejdet og ansvaret over for Gud – frem for et intimt ægteskabeligt liv«. I forbigående bemærket: da Ingeborg og Jacob som helt unge fandt hinanden anerkendte familierne nok »forlovelsen«, men de måtte love ikke at kysse hinanden; de holdt løftet – i årevis.

Hjemmefra vidste Ingeborg at »tilhørsforholdet til Gud viser sig ved et menneskes etiske holdning«; religiøs kaldsbevidsthed, etisk idealisme og moralsk puritanisme indgår en nogenlunde lige blanding i denne respekt- og frygtindgydende karakter. Kun når hun »jubler« de grundtvigske festsalmer eller helt lever med i valgmenighedens gudstjeneste (måske dog også når hun træder folkedansen) har man det indtryk, at hun under sig en frihed som rækker ud over pligt og ansvar. Gymnastikken – skildringen af uddannelsen i Sverige har skolehistorisk betydning, både på grund af det man får at vide og fordi man fornemmer grunden til at just legemsøvelser blev en integrerende del af højskoleopdragelsen – skal virkelig gøre et etisk-religiøst ideal: »en ædel, ren kvinde, hvis skikkelse nærmer sig de græske statuers skønhedsideal, hvis sunde legeme gerne skulle være bolig for den sunde sjæl, så vist som begge dele er givet fra skaberens hånd – men med gaven følger også ansvaret for at bruge begge dele ret«. Og »nu fik vi tro på, at vor energi gennem gymnastikken ville vokse, så vi muligt derved kunne blive sundere, dygtigere kvinder, villige til at lystre en givet ordre og arbejde, hvor vi blev sat. Det var vidunderligt at blive et nummer i rækken, føle lederens evne til gennem sin skønne kommando at give os del i alt det, der glødede i hende. Takt, retning, samarbejde, skønhed var ord, der prægede sig i os«. Ingeborg har selv livet igennem følt sig under »den skønne kommando«.

»I skal bære hinandens byrder og således opfylde Kristi lov« – de apostelord fik Ingeborg indsat i vielsesritualet i stedet for det der før stod om at kvinden skal være manden underdanig! Og det var en be-

drift, men det synes som havde hun lettere ved at bære andres byrder end finde sig i at andre bar hendes. Trods leddegigt og hovedsmerter på færde fra årle morgen til sen nat, i idelige bekymringer (for en sådan karakter er evindeligt bekymret) for sin undervisningskvalitet, sit slidende job som husmor for stor og broget forsamling – den besværlige kostplan ikke at forglemme – eller som sygeplejerske (mest lysende under den spanske syges hærgen), som festarrangør og velgører for skolebyens og egnens fattige, i stadig uro for de brydninger som også den gang opstod blandt et uensartet lærerkollegiums enspændere, ikke mindst i de syv år da manden var minister og hun – hvem ellers – derfor også forstander. Slige naturer møder måske nok mere respekt end kærlighed, men de har også mulighed for at være »den rolige styrke bag arbejdets rytme« – »the inner wheel« som holder hele organismen igang.

Jacob Appel var en helt anden slags menneske. Hans offentlige »image«, ikke mindst som det skabtes i ministerårene, var køligt, tilknappet, fåmælt, afstandskabende, men indadtil var han altid usikker på sig selv, bekymret, anfægtet, deprimeret; det skyldtes ikke tvivl om egne evner og kvaliteter; Appel var selvbevidst i den forstand at han kendte sit værd, men fra sin far havde han arvet et tungt og splittet sind, en altid levende følelse af ikke at slå til som opgaverne krævede det og en »tilbøjelighed« til at sammenkoble »ansvar og skyld«. Den viste sig, »så snart han kom hjemme fra, og den voksede gennem årene og lagde meget øde«. Margrethe Christiansen – der gennem mange oplevelser med sin far, f. eks. når de ofte var alene sammen på rejse, nok kendte ham bedre end nogen anden – karakteriserer ham, sikkert med rette, med P. M. Møllers ord: »de, som verden anse for stolte, er ofte de ydmygste, thi deres bodfærdighed for Herren i lønkammeret forsmå de at lade verden vide«. Karakteristikken bekræftes til overmål gennem de mange citater af breve Appel skrev til sine nærmeste.

Til arveanlægget kom noget andet: Jacob var søn af Cornelius Appel, den første danske frimenighedspræst i Nordslesvig, ordineret i Askovs gymnastiksal 1874, og måtte som alle unge sønderjyder allerede i 16-årsalderen vælge mellem at blive og påtage sig tre års preussisk militærtjeneste eller udvandre uden mulighed for siden at vende tilbage. Han valgte det sidste, men led hele sit liv under det ansvar han derved havde pådraget sig: havde han ikke bragt sig selv

i salveten og ladet landsmænd i stikken? Forholdet til andre unge sønderjyder som valgte at blive kunne derfor være pinefuldt – det kommer godt frem i bogens skildring af det brydsomme venskab med H. P. Hanssen – og det betød at alt sønderjysk for stedse var et ømt sted i sjælen, et stadigt kald til indsats, kirkeligt som kulturelt, og et håb som just det smertefyldte gjorde uovervindeligt. Da Appel 1920 blev undervisningsminister var det især fordi hvervet gav ham lejlighed til at virkeliggøre drømmen om en virkelig frisindet skoleordning som ligestillede dansk og tysk i Nordslesvig; også deri var han bestemt af arven fra faderen, der omkring 1860 var en af de »klosterbrødre« som søgte at afbøde virkningerne af den hårde danske kurs (sprogeskripterne f. eks.) i de blandede områder. At se den sønderjyske skolelov af 30/6.1922 bragt i hus var måske den lykkeligste begivenhed i Appels offentlige liv.

Margrethe Christiansen lægger megen vægt på at skildre manden som han var, indadtil, og dokumentere at »bag det overblufærdige væsen skjulte sig et rigt bevæget følelsesliv«. Det betyder ikke at der gås let hen over den ydre tilværelse, og den store aktivitet Appel – trods et skrøbeligt og tidligt nedbrudt helbred – udfoldede i mange retninger. Utvivlsomt havde han store evner for naturvidenskaben, og lige så sikkert blev han et af ofrene for grundtvigsk doktrinarisme: faderen savnede selv akademisk uddannelse og ville under de daværende forhold langt bedre have kunnet hævde sig, om han havde haft den; svingefaderen var teolog og havde hentet megen inspiration i den kreds af studenterkammerater han tilhørte, men alligevel kunne ingen af dem tænke sig andet end at den begavede Jacob skulle folde sig ud uden smitte fra den sorte skole, d. v. s. tvinges ind i et »frit« – ialtfald examensfrit! – studium af naturvidenskaberne. Ingeborg trak på samme hammel, og det gjorde også den berømte Poul la Cour hvis kombination af romantisk livssyn, grundtvigsk idealisme og naturvidenskabelig metode (plus et betydeligt opfindersnille) betog så mange årgange af Askov-lærlinge. Han så i Jacob sin medarbejder og efterfølger, og det ene med det andet gjorde at den unge mand efter nogle rige år på Askov (naturligt nok hans andet hjem da han forlod Rødning) begyndte et frit studium i København, men aldrig kunne få lov at tage en examen og derfor i sin studietid hverken kunne få en rimelig økonomisk hjælp eller leve et normalt studenterliv blandt kammerater, for selv de bedste venner var selvsagt ude af stand til at

begribe hans særstilling. Uden her at vurdere den grundtvigske neurose m. h. t. den sorte skole (den var mere teori end praxis, for den proklameredes nok med store og smukke ord, men de fleste bøjede dog knæ for Baal) eller opholde os ved begrebet »historisk fysik«, må det siges at Appel altid led under at savne de rent formelle kvalifikationer, og det kan have bidraget til hans lammende følelse af utilstrækkelighed og til at styrke den udadvendte stivhed og kølighed.

Iøvrigt oplevede han da også meget fornøjeligt i sine studieår – ikke mindst oplivende er skildringen af hans logeren hos bispinde Grundtvig (der med tiden blev så gruelig folkelig og venstreorienteret). 1890 vendte han tilbage til Askov, giftede sig kort efter med Ingeborg og fik omgående hænderne fulde, dels som la Cours faglige medhjælper, dels med at bringe skolen på fode efter det ragnarok »fimbuls vinteren« 1889/90 havde været – da skolen blev hjemstøgt af et uvejr som man nok skal helt op til 1970/71 for at finde magen til. Det var meget slidsomme år, og de blev ikke lettere efterhånden som Schrøder faldt af på det, uden at kunne se at tiden var inde til forandringer; men 1906 måtte da omsider Appel, af alle gode kræfter og især sin energiske kone, slæbes til forstanderposten. Om hans ubestridelige duelighed som skolens daglige leder står der meget i bogen; her vil vi lade os nøje med venen, L. Moltesens, rammende almene karakteristik: »han havde ingen originale synspunkter, men han fremsatte de gamle i et moderne klædebon og med inciterende myndighed. Tanken om, at det gik tilbage med højskolen i Danmark gjorde ikke synderligt indtryk på ham. For en fri virksomhed som folkehøjskolen vil det altid gå op og ned . . . Særlig i trange tider vil (den) have en opgave, og han delte den tro, som bar mændene fra den tid, som han kaldte »højskolens klassiske tid«, at folkenes frelse afhænger af, at kristendom, folkeoplysning og folkefrihed kan række hinanden hånden . . . Hans virksomhed var mangfoldig. Men hans indsats som højskolemand hæmmedes derved. Han kunde være blevet højskolebevægelsens centrale skikkelse som hans forgænger, men det nåede han ikke at blive. Riget deltes mellem flere. Han blev ikke nogen egentlig fører, men han blev forvalter af en arv, som han evnede med frisind og uden dogmatisk begrænsning at tillempe til en ny tids forhold. Han blev derfor i stand til at give en levedygtig skole videre til sine efterfølgere«.

Bogens skildringer af de lærerkollegier Appel samarbejdede med er

værdifulde bidrag til højskolens historie, men svagest er nok billedet af Appel som kirkeminister; de daglige breve hjem til Ingeborg kunde være endnu mere udnyttet, og man får ikke ret indtryk af den skygge J. C. Christensen kastede over hele Appels kirkepolitik. I virkeligheden sad han i Klaus Berntsens regering som en indrømmelse til Det radikale Venstre, hvis kirkepolitiske linie – den tålsomme folkekirke – faldt sammen med hans egne grundtvigske menighedsideal, men stod i konflikt med J. C. Christensens sognekirkelige synspunkter; når det gjaldt at hjælpe de grundtvigske fri- og valgmenigheder havde Appel hele sit hjerte med i lovgivningen, men menighedsrådsloven af 1912 måtte han så at sige gennemføre med J. C. Christensens pistol i ryggen, og hans forsøg på at krydse den almægtige Venstre-førers sognekirkelighed med grundtvigsk menighedskirkelighed (som i Askov-adressen af 1915) slog ikke an. I den anden kirkeministerperiode er der spor af at han snarere lyttede til den radikale Thv. Povlsen end til J. C. Christensen.

De to levnedsskildringer rummer et væld af enkeltheder, morsomme og bevægende mellem hinanden; mod detaljer kan der også rettes kritik, men den er lidet betydende i sammenligning med den bedrift, at Margrethe Christiansen ikke blot har rejst sine forældre et monumentalt æresminde, men i sin dobbeltbiografi ydet et vægtigt bidrag til det sidste århundredes folkelige og kirkelige, kulturelle og politiske historie. Det er et arbejde som er gjort med sikker kritisk metode, vidtskuende overblik og sans for væsentligt og uvæsentligt – men frem for alt med klar forstand og varmt hjerte.

P. G. Lindhardt

Jørgen Jørgensens Erindringer. Udg. af Udgiverselskab for Danmarks nyeste historie (DNH) ved HARALD WESTERGÅRD ANDERSEN. Kristeligt Dagblads Forlag 1970. 48,50 kr.

Det værk der her foreligger har en anden tilblivelseshistorie end de fleste erindringsværker. Initiativet blev taget af professor Roar Skovmand, der interesserede Udgiverselskabet i »at søge tilvejebragt en optegning og senere publikation af forhenværende undervisnings- og indenrigsminister Jørgen Jørgensens politiske erindringer ved hjælp af interviews foretaget af en historiker«.

Opgaven blev løst af lektor, cand.mag. Harald Westergård Ander-

sen, Århus. Han skriver i forordet: »I egentligste forstand er her tale om erindringer. Jeg har haft til opgave at redigere det berettende afsnit i bogen på grundlag af båndindspillede samtaler, hvor Jørgen Jørgensen fortalte om sit livsløb. Den endelige afgørelse af hvad der skulle med og hvordan, har været Jørgen Jørgensens«. Dertil knytter sig en del breve og andet dokumentarisk stof. Materialet er båndlagt i Rigsarkivet.

Det bør siges at Harald Westergård Andersen har løst sin vanskelige opgave med nænsom hånd. Den der kender Jørgen Jørgensen hører hele vejen igennem hans egen stemme og ser hans håndbevægelse for sig. Det er levende ord, uden akademisk tilslibning, og de var næppe blevet til på anden vis.

Også i dybere forstand tegner erindringerne et billede af manden. De er skåret i store træk. Uden megen interesse for detaljen. Ganske som Jørgen Jørgensen var i sit politiske virke. I den forstand vil de nok skuffe historikere, for her er ikke mange enkeltheder som kan kaste nyt lys over begivenhederne. Som kilde betragtet har bogen først og fremmest værdi som en mands vurdering af sit livsværk, foretaget af en firsårig men, netop fordi det er livssynet det kommer ham an på, fremstillet så den virker dækkende også for den tid da værket blev udført.

Jørgen Jørgensen var så indflydelsesrig en mand på Christiansborg at hans indsats satte sig spor i snart sagt alle dele af dansk politik. Det ses også af erindringerne. Alligevel kan man om ham med større ret end om så mange andre ledende politikere sige at hans gerning især samlede sig om ét felt, som havde hans kærlighed og interesse mere end noget andet: folkeoplysning og undervisning i bred forstand. Derom handler en stor part af erindringerne, og det er kun den side af dem der skal knyttes et par bemærkninger til.

Tre lovkomplekser markerer især Jørgen Jørgensens vej. Folkeskoleloven 1937, ungdomsskolelovene 1942 og folkeskoleloven 1958. Den første og den sidste var forberedt af andre, men fik hans præg før de kunne gennemføres, ungdomsskolelovene var hans eget initiativ og tegner nok hans billede tydeligst. Alle tre gennemførte han som minister. Han røber at den første dag i undervisningsministerens stol, »ja, da var der timer, hvor jeg havde brug for al den selvtilid jeg rådede over«. Men det blev tydeligt nok den stol han helst ville sidde i. Han var – hvad ikke omtales særlig i erindringerne – i 50'erne blandt

de Radikale en af dem der tidligt havde lyst til at gå i regeringssamarbejde igen. Alligevel tilbød han i 1957 H. C. Hansen at tage indenrigsministeriet så Bomholt kunde føre sit skolelovsforslag igennem, men statsministerens kabale endte med et andet resultat, og Tage Kaarsted har utvivlsomt ret i, hvad han skriver i sin bog om trekantregeringens dannelse, at Jørgen Jørgensens hu stod til undervisningsministeriet.

Det er velkendt at Jørgen Jørgensens livssyn og skolesyn var grundtvigsk. Erindringerne understreger det fra første til sidste side. Hans mor havde været Ernst Triers, han selv Povl Hansens elev på Vallekilde. Det for Jørgen Jørgensen som politiker særegne var den styrke hvormed han var fastgroet i sit udgangspunkt, og den viljekraft hvormed han lod det præge sin skolepolitiske standpunkttagen. Han kunde meget vel samarbejde smidigt med andre strømninger, f. eks. modernistisk pædagogik, men ret beset førte samarbejdet ham aldrig ret mange fodsbred ud over det han selv vilde. Det er karakteristisk at han både i 1937 og 1958 formåede at fastholde sin modstand mod et obligatorisk ottende skoleår, på trods af reformpædagogerne. Ligesådan hans forsvar for forskolelærerindernes særlige berettigelse. Han fremhæver selv disse træk i erindringerne.

For mig at se rejser Jørgen Jørgensens erindringer én udfordring mere end alle andre til skolehistorikerne: at udrede samspillet og modspillet mellem de grundtvigske skoletanker som de har gjort sig gældende i dette århundrede – fremfor nogen igennem Jørgen Jørgensen – og så reformpædagogernes tanker indenfor flere skoleformer, især fra 20'erne fremover. Det er et spil der ikke er forbi endnu. Hvor meget har de første ryddet vejen for de sidste, derved at modstanden var svækket på forhånd? Hvor meget har de eventuelt afbøjet deres kurs? Spørgsmålene er lettere at stille end at besvare. I sidste instans vil de kræve en komparativ undersøgelse, f. eks. af undervisningsvæsenet i Danmark, Frankrig, Sverige og Tyskland.

Erik Rasmussen

VAGN SKOVGAARD-PETERSEN(red.), PALLE LAURING, TORBEN GREGERSEN og PER KRARUP: *Skolebøger i 200 år*. Gyldendal 1970. 245 s. 47,50 kr.

Som en hilsen til lærerbibliotekerne ved Danmarks skoler har Gyldendals Forlag udsendt en bog om skolebogen gennem de to århun-

dreder, hvor forlaget har virket som førende skolebogsforlag. Dets ide var at få lavet en bog, der i tekst og billeder kunne kaste lys over skolebogens udvikling.

De fire forfattere, der påtog sig opgaven, synes alle at have følt sig overvældet af dens omfang. En af dem, *Torben Gregersen*, sukker i sin indledning: »Foran ligger stabler af bøger . . . Forgæves leder man efter tidligere gennemgange af lærebøger fra dette århundrede for at prøve at få lidt hjælp i dette tilsyneladende uoverkommelige arbejde at udvælge de få bøger, som på en eller anden måde kan »tegne« perioden . . .«

Disse ord har samme gyldighed, når det gælder det foregående århundrede. Skolebøgernes historie er i forbavsende grad udforsket. Den er som et ukendt land. Men nu har Gyldendals Forlag sendt en ekspedition af spejdere derind. De er kommet hurtigt tilbage uden rigtigt at have fået det kortlagt, men de har peget på steder, hvor der er rige skatte at finde, og de har selv gode prøver med hjem. De opmuntrer til mere indgående undersøgelse og kortlægning i fremtiden.

Af bogens fire afsnit handler det første, skrevet af redaktøren, afdelingsleder, cand. mag. *Vagn Skovgaard-Petersen*, om »Skolebogen som kulturhistorisk kilde«. Han understreger, at »skolebøgerne er kulturhistorisk og pædagogisk et fascinerende og frugtbart kildemateriale, et særpræget kulturspejl«. De gamle skolebøger røber, »hvad samfundet, repræsenteret ved forfatterne og skolemyndighederne, i en given periode har fundet det rimeligt og ønskeligt at meddele den næste generation af viden, færdigheder og normer på det skoletrin, hvor bøgerne blev anvendt, – samt hvad samfundet har anset for en hensigtsmæssig præsentationsform for børn i forskellige aldre«.

I de følgende tre afsnit præsenteres læseren for »de forskellige aldre«, først »Folkeskolens bøger 1770–1900«, derefter »Nogle folkeskolebøger fra dette århundrede« (hvor der startes med mellemskolebøgerne), og tilsidst »Den højere skoles bøger«.

Forfatteren *Palle Lauring* har skrevet om folkeskolebøgerne indtil sidste århundredskifte. Som vel ingen anden nulevende historiefortæller ejer han evnen til på skærmen eller det trykte ark at levendegøre fortiden. Denne evne svigter ham heller ikke her, og han gør overraskende iagttagelser, f. eks. af Frederik den Sjettes iver for at lære sine underofficerer at læse, dokumenteret med en herlig bogliste fra

1804. Lauring har også sin styrke i at stille tingene i relief. Sorølektoren *Peter Hjort's* »Den danske Børneven« fremhæves som typisk eksempel på »alt-i-ét-bogen«. Dens henvend 600 tætte sider blev det gedigne grundlag for mange jævne landsbylæreres undervisning fra første udgave 1839 til tiende oplag 1879. (Den udmærkede kronologiske bogfortegnelse bag i bogen om skolebøgerne nævner desværre kun årstallet for første udgave, aldrig for sidste oplag.) Hjorts *Børneven* var så udbredt, at den kort efter sin fremkomst blev brugt i de lavere klasser blandt de indfødte i den danske koloni Guinea, det nuværende Ghana.

Efter »alt i ét bøgerne« gennemgås de enkelte fag: Dansk, historie, religion o. s. v. Her giver man sig med særlig forventning i lag med siderne om historien. Den er dog Laurings yndlingsfelt. Her kunne man ønske, at de ledende tanker og ideer var fremhævet stærkere end tilfældet er. Vel ikke just som *Herbert Tingsten* har brændemærket dem i sin bog »Gud och fosterlandet« fra 1969, men snarere som *Johannes Novrup* har skildret dem med forstående indlevelse i sin bog »Skole og Menneske« fra 1958.

Heller ikke kapitlet om religionen virker tilfredsstillende. En vis tilbøjelighed til at følge sidespor og rende svinkeærinder, som findes hos Lauring, gør sig også gældende i dette korte kapitel, hvor man gerne ville have fået mere at vide om katekismens og bibelhistoriens enorme plads og vægt i det nittende århundredes skole. Igen sender man en tanke til Tingstens og Novrups bøger.

Alt i alt virker Laurings redegørelse for sit strejftog – for andet er det ikke – som en skitse. Den ejer skitsens friskhed – og foreløbighed.

Det næste afsnit, om vort århundredes skolebøger, er forfattet af skoleinspektør *Torben Gregersen*. Beskedent giver han det titlen »Nogle folkeskolebøger fra dette århundrede«, og lige så beskedent »forsøger« han en inddeling i tre epoker: Mellemskolens indførelse 1903, folkeskoleloven 1937 og 1958-loven. Men denne sans for systematik giver Gregersens afsnit en fast ramme, som man savner i Laurings.

Torben Gregersen fremhæver, hvilket gennembrud der skete med de bøger, der i dette århundredes første årti blev skrevet for alle fag i den nye mellemskole. De var både i videnskabelig og pædagogisk henseende banebrydende. En fremskudt plads i Gregersens afsnit får folkeskolens reformperiode i 1930'erne med dens vægt på emneundervisning og individuel undervisning. At forfatteren selv har taget del

i disse reformbestræbelser giver hans fremstilling særlig farve og værdi. De sidste sider, om 1958-lovens betydning og fremtiden, indeholder betragtninger af højaktuel interesse.

Efter Torben Gregersens indholdsrige afsnit følger bogens sidste, skrevet af direktøren for Det Danske Akademi i Rom, dr.phil. *Per Krarup*. Det handler om den højere skoles bøger og må fremhæves som det mest helstøbte og afklarede bidrag til den. På godt og vel et halvt hundrede sider er givet en fremstilling, der ikke blot handler om skolebøgerne, men også om selve undervisningens historie i hovedtræk. Mens man både i Laurings og Gregersens afsnit sporer den erfarne skolelærers baggrund, er dr. Krarups sider mærket af videnskabelig skoling og holdning. Som klassisk filolog og Madvig-forsker er han helt på hjemmebane, når det gælder skildringen af den gamle latinskole og dens bøger. Som helbefaren gymnasielærer i den moderne skole er han i stand til at føre udviklingen op til den nyeste nutid. Dr. Krarups afsnit er ubetinget bogens mest velskrevne og fasttømrede. Med særlig glæde dvæler læseren ved hans udførlige redegørelse for den fornyelse i sprogundervisningen, som engelskprofessoren *Otto Jespersen* indledede ved vort århundredes begyndelse. Dr. Krarup hører til dem, der mindes det første møde med skolebøgerne med varme. Allerede før sommerferien gik hans vej til antikvarboghandleren med den nye bogliste i hånden. Når bøgerne var købt, blev mange af dem ferielæsning. »Især historie- og danskbøgerne. Man formelig slugte dem«. I samme forbindelse citeres *Martin A. Hansens* berømte lovsang til »bogen«, *Nordahl Rolfsens* store verdenshistorie. Rolfsens egen lille tobinds verdenshistorie for mellemskolen, der kom i 1907, er undgået både Gregersens og Krarups opmærksomhed. Den var ikke udbredt, men er vel den bedste historiebog, der nogensinde er skrevet for børn.

Gyldendals bog om skolebøgerne i de to hundrede år er ikke noget helstøbt værk. I stedet for opdelingen i skoletrin kunne man have fulgt »de givne perioder«, som Skovgaard-Petersen omtaler i sin indledning, og til den kulturhistoriske belysning have føjet en idehistorisk. Den savnes ikke i dr. Krarups afsnit, men nok i helheden. Skolebøgernes verden i Danmark er broget. Samfundet, der har præget dem, har aldrig ensrettet dem, fordi samfundet i Danmark betød konkurrerende forlag og individualistiske forfattere. De har altid stået forbavsende frit, og tanker om statsforlag er aldrig trængt igennem. Dog ville en over-

sigt over offentlig indflydelse i form af cirkulærer og godkendelser have været på sin plads.

Men som den nu fremtræder, er bogen »Skolebøger i 200 år« en inspirerende bog. Allerede den pragtfulde røde ABC-hane på omslaget giver lyst til at åbne bogens blade. De oplives med et væld af sjove billeder, facsimiler af gamle skolebøger, karrikaturer af Fritz Jürgensen og andre, billeder, der overalt med forbavsende præcision slutter sig tæt til bogens tekst, så trættende undertekster undgås. Bogen afsluttes med et nyttigt apparat: en kronologisk ordnet bogfortegnelse og et alfabetisk forfatterregister.

Til sidst skal det siges, at det er let at kritisere enkeltheder i bøger, der som denne for første gang begiver sig ind på hidtil udyrket område. Men det er en nyttig pionergerning her er gjort. For den skolehistoriske forskning er et arbejde som dette tankevækkende og det kan blive igangsættende på en mere inspirerende måde end en dybtgående eller mere udtømmende videnskabelig behandling erfaringsmæssigt bliver det. For den skolehistoriske oplysning er det en spændende bog, der kaster lys over skiftende tiders livssyn og kultur.

Roar Skovmand

En skole bliver til. Bernadotteskolen – de første 20 år. Skrevet af dens lærere – redigeret af C. C. KRAGH-MÜLLER. Rhodos, 1969. Pris: 25,25. 328 s., ill.

Det er med forventning, man åbner bogen om Bernadotteskolens første 20 år. Denne enhedsskole for børn af begge køn, der uanset forældrenes nationalitet, race, religion og politiske overbevisning tilsigter »samtidig med at give eleverne de i et moderne samfund fornødne kundskaber og færdigheder at opdrage dem til fordomsfrie, produktive og selvstændigt tænkende mennesker«.

Skolens stifter var *G. J. Arvin*. Han havde fra først i 20'erne været en af arbejdsskolens forkæmpere i Danmark og ville gerne skabe en folkelig enhedsskole, hvor også børnehaven stod i organisk forbindelse med skolen, hvor en differentiering af børnene blev opnået ved hjælp af individuelle arbejdsformer, og hvor der var rig mulighed for værkstedsbeskæftigelse i og udenfor skoletiden. Efter krigen blev nogle amerikanere begejstret for hans skoleprogram og ved deres og anden støtte og med tilskud fra Bernadottefonden, der gav skolen sit navn, blev skolen startet som »Den internationale skole i Dan-

mark«. Den er en selvejende institution, drives i overensstemmelse med friskoleloven og ligger i Hellerup. Børn i overtal meldte sig straks, danske og udenlandske skulle undervises sammen.

Formålsparagraffen er, iflg. skolens leder *C. C. Kragh-Müller*, stort set det eneste, der er forblevet uændret i disse 20 år. Dens idealer har skullet omsættes i daglig undervisning, og titlen tyder på at man kan vente en dokumentation af denne virksomhed. Ligeså gør bogens disposition. Der redegøres først for denne formålsparagraf, så for skolens organisation og arbejdsområde, og tilslut bringes udvalgte bilag af arbejdsplaner og forslag, bl. a. fra elever til en ny Bernadotteskole. Indenfor hvert afsnit er der blik tilbage og frem i tiden. Denne disposition er vel valgt, fordi man ønsker at skildre skolen som en helhed, hvor den ene aktivitet afspejler eller befordrer andre. De praktiske arbejdsregler, fællestimerne og lærersamarbejdet opfattes også som en forudsætning for de inspirerede og gensidig tillidsfyldte undervisningssituationer, der skildres f. eks. i kapitlerne om matematik, engelsk og psykologi. Disse kapitler i afsnittet fra skolens »arbejdsmark« sammen med nogle af kapitlerne fra skolens »arbejdsområde« står for anmelderen som bogens væsentligste. Her fremlægges de gennem årene skiftende undervisningsformer, og med beundringsværdig åbenhed erklæres nogle for mislykkede og med varme andre for gyldige – for en tid. Læseren fornemmer at lærerne gerne vil opfatte sig selv som stadig på vej, og det virker som de har magtet at være det.

De behandlede metoder og principper er altid væsentlige. Det er tankevækkende at læse, hvor stor vægt der lægges på lærersamarbejde, og at forudsætningen for et produktivt elevrådsarbejde er, at eleverne overalt opfattes som ansvarlige. Dog er ikke alle undervisningssituationer lige umiddelbart beskrevet.

Skildringen af skolen som en organisme lykkes nogle steder helt, nogle steder delvis. Ved at disponere stoffet på den nævnte måde, opstår bogens væsentligste fejl: den er uforholdsmæssig tung at læse. De mange forhold bliver for tit beskrevet i utilstrækkelige og almindelige vendinger. Hvad menes der f. eks. med at børnenes matematiske indsigt kan få sammenhæng med deres omgivelser og færdien? Dette bliver besvaret 50 sider længere fremme. Eller hvad er et »utilfredsstillende resultat« i engelsk, navnlig ville man gerne vide, hvad Bernadotteskolens opfattelse af dette var; men her får man intet svar. Der opstår efterhånden mange spørgsmål hos læseren; og der er ikke

tilstrækkelige henvisninger til, hvorvidt og evt. hvor disse bliver besvarede. De indledende kapitler burde være så informerende, at de kunne stå alene.

Hvorledes er så forholdet mellem idealerne og skolens daglige undervisning? Skolen tager afstand fra samfundets omgangsformer og skaber trivsel og udfoldelse for hvert modenhedsstrin, navnlig gennem sine praktisk-pædagogiske fag, de såkaldte P.-fag. Samtidig roser skolen sig af sin erhvervsvejledning og er stolt af tidligere elevers tilpasning til andre skoleformer. Hvor sætter Bernadotteskolen grænsen mellem denne individuelle trivsel og tilpasningen til samfundet? Læseren lades i tvivl.

En nærmere redegørelse for forholdet til eleverne var også ønskelig. Kærligheden til dem lyser ud af bogens sider, også tilliden, loyaliteten og åbenheden overfor dem. Men hvor langt kan eleverne imødekomes? Det berøres, at skolen har måttet sige stop i forbindelse med forsømmelser og bortvisninger, desværre uden nærmere begrundelse. Og hvornår glider denne åbenhed over i det der kaldes manipulation? Ordvalget i et af børnenes kapitler gør en lidt mistænksom. Muligheden for at det kan forekomme berøres også af lærerne. Men de synes ikke tilstrækkeligt skræmt ved tanken.

Ønsket om åbenhed, om stadig at være undervejs, er som nævnt beundringsværdigt. Men man er spændt på, om denne åbenhed altid kan være ægte. Stopper aldrig en elev eller lærer op og siger, at han må holde fast på noget på trods af gruppen? Kan en lærer ved en eksperimentalskole ikke tillade sig det, eller tillade sig simpelthen at blive træt? Den eneste, som vedkender sig en sådan følelse, er *Nina Kaj Nielsen*, som forklaring på at store fester ikke afholdes mere. Det virker så menneskeligt.

Klarere sammenhæng mellem skolens formulerede pædagogiske program og skolens undervisning ville således have givet bogen en større helhed. Navnlig ville en nærmere beskrivelse af konflikterne og problemerne – også dem overfor omverdenen – belyse dette forhold; nu læser man for tit, at de har været der, og at de er overvundet. En redegørelse for omlægningen i forbindelse med lederskifte i 1951 ville måske belyse det pædagogiske program yderligere. Nu berøres disse begivenheder kun sporadisk.

Trods den manglende helhed er bogen en righoldig rapport, der kan studeres med udbytte.

Ellen Nørgaard

Bibliografi over dansk skolehistorie 1970

Institut for Dansk Skolehistorie.

Udarbejdet af amanuensis INGRID MARKUSSEN.

Bibliografien omfatter i år også aviskronikker.

BIBLIOGRAFI

BRUUN, HENRY: Dansk historisk bibliografi 1913–1942. Bd. 4. Personalhistorie, almindelig del og speciel del A–J. 526 s. 1970.

Ti års tidsskriftartikler om danskundervisning. Børnehaveklasse–7. skoleår. Registrering og analyse. Af MOGENS JANSEN og ANDERS LEERSKOV. Danmarks Pæd. Institut 120 s. 1970.

'Litteratur erhvervet af Statens Pædagogiske Studiesamling i 1969' – Dansk pædagogisk tidsskrift 1970 s. 212–277. 1970.

'Bibliografi over dansk skolehistorie 1969,. Ved INGRID MARKUSSEN. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 s. 132–138.

SKOLEVÆSEN

I. ALMEN SKOLEHISTORIE

ANDERSEN, GUNNAR: 'Sofus Høgsbros stillingtagen til dansk skolepolitik 1858–1882'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 s. 67–88.

BAK, KARL: 'Højskolesangbogen 75 År'. – Vartovbogen. Udg. af Kirkeligt Samfund. 137 s. 1969 s. 52–68.

'Beretning om Selskabet for dansk Skolehistorie'. – Friskolens Tidende 1970 sp. 632–633.

BOESEN, EJNAR: 'Om sanginspektionen gennem 111 år. 1859–1939'. – Dansk sang 22 1970 s. 135–40.

BOESEN, L.: 'Ordblindhed før og nu'. – Ordblindbladet 1970 nr. 2 s. 3–7.

BORNEMANN, CLAUS: 'Grønland'. – Borger i Danmark bd. 2. s. 595–598. 1969.

BRINCK, EIGIL: 'Forældrenes indflydelse i folkeskolen'. – Uddannelse 1970 s. 196–201.

CHRISTENSEN, SØREN: 'Centraliseringens betydning for folkeskolens elever. En undersøgelse over den sognekommunale udvikling i Rørbæk-Nørager kommune 1958–1966'. – Folkeskolen 1970 s. 116–118, 279–281, 412–413.

CLAUSEN, KARL: 'Sangen mellem krigene – og dens forudsætninger i 1840'erne. Et bidrag til folke- og skolesangens historie i Slesvig!' – Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 s. 22–66.

ELKIER-PEDERSEN, S.: 'Tavlerne på Frederik IVs rytterskoler'. – Folkeskolen 1970 s. 2310–2312.

FOG PEDERSEN, METTE: 25 år på højskole. 145 s. 1970.

SKOVMAND, ROAR: 'Højskolen set fra hospitalshjørnet'. – Højskolebladet 1970 s. 63–64.

[Anm. af Mette Fog Petersen: 25 år på højskole.]

Folkeskolen i Danmark. Af K. GRUESØRENSEN m. fl. 2. rev. udg. 103 s. 1970.

'Fritidskommission, Ungdomsskole-nævn, voksenundervisning. Gennemgang af fritidsundervisningens kommunale administrative organer'. – Uddannelse 1970 s. 157–160.

- Specialundervisningens organisationsformer inden for folkeskolen. Red.: ELSE HAMMERICH, 80 s. 1970. [bl. a. V. S. A. Tordrup-biografi og bibliografi.] [Lambert, F.: Specialundervisningen i Danmark. – Et bidrag til dens historie.]
- HANSEN, ERIK JØRGEN: Uddannelsesforhold i Danmark. Udg. af Sociologisk Institut, Københavns Universitet. 1969.
- HELD, FINN: Børn og Samfund. Pædagogisk Orientering 6 2. opl. 135 s. 1970.
- HELLNER, ROBERT: 'Selskabet for Dansk Skolehistorie'. – Folkeskolen 1970 s. 2382.
- IBSEN, MAX, SØREN PETER BORDING PETERSEN: Karakterundersøgelse for Gentofte Kommunes skolevæsen. 81 s. 1969.
- JENSEN, POUL: 'Valgfrie fag. Redegørelse for det pæd. udviklingsarbejde ved Ungdomsbyens skole, 8.-10. klasse'. – Uddannelse 1970 s. 136-139.
- JOHANSEN, JAN: 'Glimt fra vor første sangundervisning i almueskolen'. – Kirke og kultur 1970 s. 495-500.
- KAAE, BUE: 'Studenter fra Ribe i Leipzig og Wittenberg i det 16. årh.'. – Fra Ribe Amt 1970 s. 339-383.
- KAARSTED, TAGE: 'Status over samfundsfag i gymnasiet'. – Uddannelse 1970 s. 486-488.
- KARUP, HENRIK: 'Skoletilsynsloven'. – Uddannelse 1970. s. 123-127.
- KRARUP, OLE, JØRGEN MATHIASSEN: Grundtræk af gymnasieskolens forvaltningsret'. – Uddannelse 1970 s. 506-521.
- KJÆR, HOLGER: 'Svensk folkehøjskole og dansk'. – Højskolebladet 1970 s. 217-218.
- MARKUSSEN, INGRID: 'Fra bondeskole til offentligt skolevæsen'. – Fortid og Nutid 1970 s. 304-307. [Anm. af G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814.]
- MARKUSSEN, JØRGEN NYGAARD, VILLY NILSSON: 'Kuratorordningen i Danmark' – Hjælpekolen 1970 s. 43-50.
- MØLLER, JAN: Borger i det gamle København på Frederik den Sjettes og Christian den Ottendes tid, 127 s. 1966. s. 76-79.
- MØLLER, JAN: Borger i det gamle København på Frederik den Syvendes og Christian den Niendes tid, 144 s. 1969. s. 76-80.
- LAMPE, JENS: 'Træk af handelsskolerens historie'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 s. 7-21.
- Lærer i Grønland. Oplysninger om Grønlands skolevæsen. Ministeriet for Grønland. 5. udg. 24 s. 1970.
- NEDERGAARD, PAUL: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. 1849-1949. Bd. 9. Ribe Stift, hft. 14. 1970.
- NISSEN, ERIK B.: 'Den skolehistoriske arbejdsmark.'. – Højskolebladet 1970 s. 98-99. [Anm. af Årbog for Dansk Skolehistorie 1969.]
- NISSEN, GUNHILD: 'Pædagogik'. – Højskolebladet 1970 s. 341. [Anm. af K. E. Bugge: Pædagogiske grundideer, 1969.]
- NØRGAARD, ELLEN: 'Skolebogsbetænkningens historieafsnit. Dets tilblivelseshistorie og træk af dets modtagelse'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 s. 89-106.
- PÅSKE, VALDEMAR, SVEND ELLEHAMMER ANDERSEN: Svagsynede skolebørn 1. Nogle aktuelle problemer i

- historisk sammenhæng'. – Norsk Tidsskrift for Special-pædagogik 1970 s. 138–56.
- RASMUSSEN, BENT: 'Faldet i tilgangen til lærlingeuddannelsen'. – Uddannelse 1970 s. 202–207.
- RASMUSSEN, VICTOR: 'Skole og Samfund 1969–1970'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 s. 107–121.
- Redegørelse for forliset af læreruddannelsen af 1966. Udg. af Landsforeningen af Lærerstuderende. 1970.
- RUBIN, MARCUS: 1807–14. Studier til Københavns og Danmarks historie. 1892. Reprografisk genudgivelse, 627 s. 1970, s. 16–19, 539–542.
- RØNNE, KARL: 'Da anskuelsesundervisning var på mode'. – Folkeskolen 1970 s. 1686–87, 1690.
- RØRDAM, THOMAS: 'Folkehøjskolen siden 1945 i statistisk belysning'. Folkehøjskolen i 70'erne. – Unge Pædagoger 1969 Serie B 2 c. 48 s. s. 7–16.
- RØRDAM, THOMAS: 'Folkehøjskolen i tal 1967/68'. – Højskolebladet 1970 s. 150–151.
- Seminarieplanlægning. Betænkning afg. af det af undervisningsministeren under 28. marts 1968 nedsatte udvalg vedrørende seminarieplanlægning. Betænkning nr. 531. 1969. 142 s. Bilag.
11. Redegørelse for de nuværende seminariers historie, udarb. af Skolehistorisk Institut. s. 128–142.
- 'Skolekommissionens og skolenævnets funktioner'. – Uddannelse 1970 s. 153–156.
- Special education in Denmark. Ed. I. SKOV JØRGENSEN. Det Danske Selskab. 131 s. 1970.
- Skolebøger i 200 år. Red. VAGN SKOVGAARD-PETERSEN. 245 s. 1970.
- 'Skolebøger gennem 200 år'. – Folkeskolen 1970 s. 2482–2483.
- 'Skolebøger i 200 år'. – Friskolens Tidende 1970 sp. 677–680.
- SKOVGAARD-PETERSEN, VAGN: '150 år med Det pædagogiske Selskab'. – Folkeskolen 1970 s. 1398–1400.
- 'Til opdragelsens og undervisningens fremme. En 150-årig fejret'. – Folkeskolen 1970 s. 1443–1444.
[Dansk Pædagogisk Selskab.]
- Små skoler – store skoler. Udg. af Danmarks Førstelærereforening 1970.
- SPELLING, KAJ: 'Folkeskolens observationsundervisning'. – Uddannelse 1970 s. 128–135.
- 'Statistik, Undervisningsministeriets uddannelser'. – Uddannelse 1970 s. 459–470.
- Stiftamtmand og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1848–1970.
Embedsetater udg. af Landsarkivet for Sjælland m. m. 38 s. 1970.
- TEMPTE, NILS: 'Den pædagogiska bilden'. – Bogens Verden 1968/70 s. 228–39.
- Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. årh. udg. af Inst. for Dansk Kirkehistorie red. ANDERS PONTOPPIDAN THYSSEN. V bind 1970 349 s. De senere jyske vækkelser, Hernhutismen, forsamlingsbevægelsen og grundtvigianismen i Nørrejylland ca. 1815–1850. s. 14–16, 129–131, 160–177, 196, 216–218, 231–235, 276–280, 289.
- TJØRNEHØJ, HENNING: Uddannelse, arbejde og klasse-delning. 109 s. 1970.
- Årbog for Dansk Skolehistorie 1970. Red. VAGN SKOVGAARD-PETERSEN.

Udg. af Selskabet for Dansk Skolehistorie 147 s.

2. LOKAL SKOLEHISTORIE

Esbjerg

SVARRER, ESTHER: 'Skolebørn i Esbjerg for 60 år siden'. – Vestkysten 10.4. 1970.

Faster

AAS JANSEN, JAN: Af Faster sogns historie. 96 s. 1970 s. 52–59.

Grene sogn 1790–1969 red. af HANS JENSEN. 162 s. 1969 s. 97–101.

Hodde

MANØE HANSEN, SØREN L.: Ølgod Egnsmuseum. Hodde skole. Mark og Montre. Fra sydvestjyske museer. 1970 s. 42–57.

Houlbjerg og Granslev sogne.

FREDERIKSEN, L.: Historiske optegnelser over Houlbjerg og Granslev sogne samt Herregårdene Bidstrup og Hagsholm fra år ca. 1200 til 1950. 192 s. 1969 s. 82–107.

Mosbjerg

VANDKJÆR THOMSEN, VIGGO: 'Billedminde om de små landsbyskoler'. – Folkeskolen 1970 s. 2038–2039.

Mosbjerg

VANDKJÆR THOMSEN, VIGGO: 'Billedminde om små landsbyskoler'. – Vestkysten 7.9.1970.

Nordrup-Farendløse

Om liv og virke i Nordrup-Farendløse 1800–1970 af NIELS FR. RASMUSSEN m. fl. 97 s. 1970 s. 36–54.

Nordrup-Farendløse

RASMUSSEN, NIELS FR.: 'Conrad Chr. Gjemzøe, sognepræst til Nordrup-Farendløse. 1799–1815'. – Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1970 s. 65–73.

Ommerlev

ØSTERGÅRD, PETER: 'Gravøl over en lærerkreds'. – Folkeskolen 1970 s. 2376.

[Ommersyssel lærerforening, kreds 88.]

Rostrup

Rostrup sogns historie

MARIUS JOHANSEN, HANS KAALØ JOHANSEN. 307 s. 1970 s. 78–113.

Sydslesvig

'Dansk Skoleforening i Sydslesvig fejrede sit 50 års jubilæum'. – Folkeskolen 1970 s. 1071.

Sydslesvig

Dansk skole, børnehave og vandrelærervirke i Sydslesvig 1920 – 5. maj – 1970. Udg. af Dansk Skoleforening for Sydslesvig. 223 s. 1970.

Sæby

ØRBERG, POUL G.: En by ved havet. Sæby købstads historie I–II 1970. 224 og 158 s. I s. 31–33, 144–156, II s. 27–31, 76–77, 98–101, 119–121.

Sønderjylland

CLAUSEN, P. L.: 'Genforeningens bedste gave – skolen'. – Jydske Tiden-der 25.6.1970.

CLAUSEN, P. L.: 'Den sønderjyske folkeskole gennem 100 år'. – Vestkysten 22.6.1970.

Sønderjylland

LARSEN, KAI EDVARD: 'Fra en stormfuld tid'. – De sønderjyske danske samfunds historie 152 s. 1969 s. 14–18.

Sønderjylland

STEFFENSEN, STEFFEN: 'Fra en sønderjysk skole 1920–1970'. – Vejle Amts Folkeblad 28.2.1970.

Thisted

BRUNSGAARD, C.: Thisted gennem tiderne. 120 s. 1970 s. 42–46.

Vadum

Træk af og kommentarer til Vadum kommunes historie 129 s. 1970 s. 66–119.

Valsbøl og Store Vi

RAVN, S. L.: 'Valsbøl og Store Vi degneskoler 1850–64'. – Sønderjysk Månedsskrift 1970 s. 299–303.

Værløse

HJORTØE, KNUD: 'Min skolevej'. – Årsskrift udg. af Historisk Forening for Værløse kommune 1969 s. 6–11.

Århus

BREDSTED, ÅGE: 100 år med Århus Folkebibliotek 1869–1969. 118 s. [Bl. a. skolebibliotek.]

3. ENKELTE SKOLER

Askov Højskole. ARNFRED, J. TH.: 'Askov Højskoles historie'. – Et foredrag ved nordisk højskolemøde i Askov 19. august 1970. – Højskolebladet. 1970 s. 562–565.

Besser Greveskole. DALGÅRD, HANS: 'En skole fortæller historie. Greveskolen i Besser 1727–1970'. – Folkeskolen 1970 s. 1914–1915.

'Christianshavns Gymnasium 50 år'. – Københavns Kommuneskole 1970 s. 467–468.

Duborg skolen. HANSEN, BERNHARD: 'Duborg-skolen fylder 50 år'. – Ringkøbing Amts Dagblad 13.10.1970.

Duborgskolen. HANSEN, BERNHARD: 'Duborgskolens tilblivelse'. – Grønsevagten 1970 s. 239–44.

Emmerlev skole. HANSEN, ERIK: 'Lærere ved Emmerlev skole'. – Sønderjysk Månedsskrift 1970 s. 89–96.

'Enghavevejens skoles 75 års jubilæum'. – Københavns Kommuneskole 1970 s. 416–418.

Esbjerg Realskole. 'Esbjerg Realskole

50 år'. – Den Danske Realskole 1970 s. 430–432.

Hasle skole. 'Hasle skole og dens lærere.' Af RASMUS BENDIXEN og FINN H. LAURIDSEN. – Århus Stifts Årbøger 1969 s. 114–132.

Ho skole. NIELSEN, H.: 'Ho skoles historie'. – Lejrskolen ved Ho Bugt. Udgivet af Ribe amtsråd 1968.

Hoptrup Højskole. NIELSEN, AXEL: 'Landevejskroen der blev højskole'. – Sønderjysk Månedsskrift 1970 s. 1–6.

Hoptrup Højskole 1920–1970. Udg. af Hoptrup Højskoles elevforening. 56 s. 1970.

Horsens Handelsskole. Horsens Handelsskole 1869–1969 86 s.

'Horslunde Kost- og Realskole 75 år'. – Den Danske Realskole 1970 s. 855–856.

'Nansensgades skole fylder 100 år'. – Københavns Kommuneskole 1970 s. 592–595.

Nr. Nissum Højskole. KAAG, LAURITS: 'Nr. Nissum Højskole under beslaglæggelsens vilkår'. – Hardsyssels Årbog 1970 s. 77–100.

'Nyboder Skoles 50 års jubilæum'. – Københavns Kommuneskole 1970 s. 310–312.

Nørre Nissum seminarium under overgangen til læreruddannelsesloven af 1966. 40 s. 1969.

Sottrup skole. LAMPE, JENS: 'Sottrup skole 300 år'. – Flensborg Avis 3.10.1970.

Tarm kostskole. Vestjyder fortæller. 90 s. 1970. Ti år med Tarm kostskole s. 76–79.

Tønder statsskole. JENSEN, HANS OTTO: 'Tønder statsskole – 50 år med snævre passager og skarpe hjørner'. – Vestkysten 25.8.1970.

4. LÆRERE OG SKOLEFOLK

PERSONALHISTORIE

- Andersen, P. A. 'Overlærer P. A. Andersen in memoriam'. – Folkeskolen 1970 s. 269.
- Appel, Jacob. CHRISTIANSEN, MARGRETHE: Jacob Appel. En mand og hans arv. Skildret af hans datter. 341 s. 1970.
- Appel, Jacob. LINDHARDT, P. G.: 'Jacob Appel – højskolemand og minister' – Højskolebladet 1970 s. 578–582. [Anm. af Margrethe Christiansen: Jacob Appel. En mand og hans arv. 1970.]
- Astrup, Peter og Louise: 'I friskole og »statsskole«. Om Peter og Louise Astrup, et lærerpar fra Oddereggen'. – Ved HALVOR ASTRUP. – Århus Stifts Årbøger 1969 s. 66–113.
- BARLØSE, BØRGE L.: 'Lærerne ved Sydslesvigs danske skoler i byerne 1850–1864'. – Personalhistorisk Tidsskrift 90. 1970 s. 137–51.
- BUNDEGAARD LASSEN, T.: 'Den guderne er vred på. Syv generationer i folkeskolens tjeneste'. – Østjysk Hjemstavn 1970 s. 5–13.
- Henry Carlsen, Forretningsfører for KK og KL 1946–70. – Københavns Kommuneskole 1970 s. 349–350.
- Bek, Christian. TORPE, JØRGEN: '40 år i børne- og ungdomsforsorgen'. – Børnesagens Tidende 1970 s. 480–81.
- Bloch, Jens. ØLLGAARD, HANS: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805–1830. 106 s. 1970 s. 62–76.
- Christensen, Chr. MYRHØJ, ANNA: 'Fy-sikker – en lærer af den gamle skole'. – Jul i Kalundborg 1970 s. 22–24.
- Emborg, Svend. 'Emborg, Ollerup.' – Friskolens Tidende 1970 sp. 693–94.
- Frøbel, Friedrich. WULFF, BERTA: Friedrich Frøbel. Hans liv og gerning. 1969. 136 s.
- Ib Granerud. KKS redaktør 1963–1970. – København Kommuneskole 1970 s. 97–98.
- Hansen, Jeppe. HANSEN, ELISABETH: En pioners indsats, et liv blandt handicappede børn og unge. 1969 152 s. [Lederen for Danmarks første skolehjem for svagt begavede drenge, Undløse Drengehjem.]
- Hansen, S. Chr. 'Skoleinspektør S. Chr. Hansen 50 år'. – Den danske Realskole 1970 s. 434–36.
- Ingolf Haubirk. 'Formand for KK og KL 1962–1970.' – Københavns Kommuneskole 1970 s. 481–482.
- Henningsen, Svend. NORBØLL, K. W.: 'Lektor Svend Henningsen 16.5.1901–27.2.1970'. – Gymnasieskolen 1970 s. 599.
- HOLM RASMUSSEN, AAGE: 'Lærer i et grænseland'. – Sønderjysk Månedsskrift. 1970 s. 316–22.
- Jepsen, Niels. JENSEN, J. H.: 'Niels Jepsen. Skoleholder og landmåler'. – Sønderj. Månedsskr. 1970 s. 371–78. [1739–1810.]
- Kingo, Thomas. SIMONSEN, JOHANNES: Thomas Kingo. 1970. 208 s. s. 8–17.
- Hal Koch og hans virke. Red. POUL KOCH, P. G. LINDHARDT, ROAR SKOVMAND. 176 s. 1969.
- Koch, Hal. NISSEN, HENRIK S.: 'Hal Kochs kritiske højskole'. – Højskolebladet 1970 s. 143–146. [Anm. af Hal Koch og hans virke. Red. P. Koch, P. G. Lindhardt og R. Skovmand.]
- Kold, Christen. ROLIGHED, JENS: 'Ved hundredårsdagen for Christen Kolds

- død'. – Friskolens Tidende 1970 sp. 215–216.
- Kold, Christen. BALLE, TORSTEN: 'Christen Kolds slægt og hjem. Kold i Sdr. Felding'. – Historisk Arbog for Thy og Mols 1970 s. 323–343.
- Krag, E. V. 'Lektor E. V. Krag 1902–1970'. – Gymnasieskolen 1970 s. 1375–76.
- 'H. K. Kristensen 75 år'. – Fra Ribe Amt 1970 s. 337–38.
- Krogh, Jens Chr. BANG, JOHANNES: 'Jens Chr. Krogh 1892–1970'. Skivebogen 1970 s. 119–121.
- 'Morten Lambertsen til minde'. – Af HELGA HANSEN. Arbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1970 s. 31–40.
[Dansk lærer Haslev seminarium 1905–ca. 1945.]
- Mygind, O. 'Overlærer O. Mygind 70 år'. – Den Danske Realskole 1970 s. 433–34.
- Myhre, Valborg. JENSEN, AGNETE: 'Minder fra min skoletid hos frk. Valborg Myhre'. – Jul på Bornholm 1970 s. 15–17.
- Møller-Nielsen, O. 'Lektor O. Møller Nielsen 19.1.1906–7.5.1970'. – Gymnasieskolen 1970 s. 826.
- Mønsted, K. B. 'Lektor K. B. Mønsted 26.2.1904–10.3.1970'. – Gymnasieskolen 1970 s. 776–777.
- Nielsen, Johs. 'Undervisningsinspektør Johs. Nielsen fratræder efter 40 år som skolebibliotekar'. – Folkeskolen 1970 s. 72–73.
- PETERSEN, ANDERS: 'Et kort omrids af mit levnedsløb. Omfattende tiden siden 1852'. – Historisk Samfund for Præstø amt 1967 (1969) s. 7–75.
[Forf. af Skolestatistik 1877–97 m. v.]
- Soraner-Biografier 1901–1960 red. MARCUS PEDERSEN 1.–7. del 1970.
- Schrøder, Ludvig, Cornelius Appel. ROSENDAHL, JOHANNES: 'Ludvig Schrøder og Cornelius Appel'. – Dansk Udsyn 1970 s. 330–59.
[Rødding Højskole.]
- Strandgaard, H. C. STRANDGAARD, H. O.: 'Oldgranskeren lærer H. C. Strandgaard i Selde og hans antikvariske undersøgelser'. – Skivebogen 1970 s. 51–64.
- Studenter gennem 150 år. Ved IB KOCH-OLSEN OG SVEND ERIK STYBE. 159 s. 1970.
[Træk af Studenterforeningens historie 1870–1970.]

5. SKOLEERINDRINGER

HALDOR HALD. Efterladte erindringer 1970 133 s. s. 22–29.

JENSEN, JENS PETER: 'Træk fra min barndoms- og ungdomstid i Høm'. – Af J. Lyshjelm. – Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt 1970 s. 48–52.

LARSEN, KAI EDVARD: Et halvt århundrede i grænselandet. 231 s. 1969 s. 107–108.

LINDVALD, STEFFEN: Nørrebro den københavnske arbejders hjemstavn. 50 s. 1968 s. 28–31.

NIELSEN, TH.: 'En erindringsbog fra Føllenslev-Særslev'. – Fra Holbæk Amt 1969 (1970) s. 25–30.

TANGE, JEF: Lynnedslag, Solopgang. Af en ung sønderjydes dagbog under den 1. verdenskrig og ved genforeningen. 154 s. 1970 s. 136–139.

6. OPDRAGELSENS HISTORIE

Læsestykker til opdragelsens historie.

- Ved GEORG CHRISTENSEN Bd. 2. 8. opl. Gyldendals Pæd. Bibliotek. 1970.
- FATUM, POUL: Den pædagogiske tænkningens historie. På grundlag af Reidar Myhre: Pædagogisk idéhistorie, bd. 2. 304 s. 1970. Pædagogisk Forum 8.
- GRUE-SØRENSEN, K.: Opdragelsens historie. Gyldendals Pæd. Bibliotek Bd. 1 6. opl. 243 s. 1969. Bd. 2 6. opl. 243 s. 1969.
- RIFBJERG, SOFIE: Træk af den moderne opdragelses historie. Gyldendals Pæd. Bibliotek. 2. udg. 276 s. 1969.
- WULFF, BERTHA: Tidehverv og personligheder i opdragelsens historie. 4. ændrede udg. 134 s. 1970.

Nyt og Noter

FRA CHATOLLETS GAMLE SKUFFER

Thi dybe minder

...

hvor har de magt!

Johs. V. Jensen

Det var i Tønder i 1920. Slesvig var blevet delt.

Byen havde hidtil været en lille slesvigsk provinsby, afsides beliggende i en fjern afkrog af det store tyske rige, næppe kendt af mange af dets millioner.

Nu blev den på én gang Danmarks yderste grænseby, helt nede i landets sydvestlige hjørne.

Det var en lang tur derned. Først en uendelig togrejse, og så måtte man vente længe i Tinglev, før turen fortsatte ud til byen i det flade marskland.

Som en fattig trøst sagde man i 20erne, at den tid, man tilbragte i den dengang så triste venteseal på banegården i Tinglev, den ville blive trukket fra i skærsilden.

Og så kom man ud til den by, som i 1920 var en overvejende tysk by. Afstemningen 10. februar havde vist tysk flertal.

Og så en sommerdag stod her en lille pige. Ferien var forbi, og hun, som hidtil havde gået i den tyske Alexandrinenschule, skulle nu begynde skolegangen i 1. mellem i Tønder Statsskole.

Jeg har hendes første stilebog liggende foran mig. Den begynder med en diktat fra H. C. Andersens eventyr Fyrtøjet.

Læreren var en ung adjunkt, der lige var kommet herved fra København. Han dikterede om soldaten, der kom marcherende hen ad landevejen og mødte en gammel heks.

Dette klarede den lille pige så nogenlunde, men så fortsatte læreren: »Hendes underlæbe hang hende langt ned på brystet!«

Han kunne jo nok se på pigen, at hun ikke forstod ret meget. I den

Tyrtøjet.

Her kom en Saldat, marcherende
marcherende ad hans mæng.
 En, to! en, to! tefter, han hald
 de Tornister og Ryggen og
 de Sabel ve Siden; for han kan
hæde modet i Krigen, og nu
skulde han hjemf. Saa modet
han en gamle flæs og hans
mæng. han er so er ihel, han
des Skundernæpel for so lang
^{fragt} hænde ned i Brustep. Hun
sagde: „God Aften, Soldat!“
Da for du har en prænt
Sabel av et stort Tornister.

tyske skole talte hun højtysk, og hjemme blev der talt sønderjysk. Det vanskeligste sted var ordet underlæbe, og læreren gentog det åbenbart meget tydeligt: un-der-læ-be, – og så skrev den lille pige: Skundernæpel, rettet til: Underhabel!

Jo, det var ikke let.

Den, der skriver dette, er for længst blevet folkepensionist og har fået god tid. Forrige vinter gennemgik jeg og min kone de gamle skuffer i chatollet, og så fandt hun en halv snes gamle skrive- og stilebøger.

De var fra hendes og hendes mors og bedsteforældres skuffer. Hun nummererede dem og skrev en liste over dem. Min kone hedder Mette Eline, kaldet Linchen, f. Sørensen.

Og her følger hendes liste:

1. Min oldefar, *Lorenz Peter Holt* i Aaspe ved Bredebro, stileller skrivebog, skrevet på tysk, *jan. – marts 1834*.
Det er dog en gammel svend. I snart halvandet hundrede år har den ligget i forskellige skuffer.
2. Hans ældste datter, *min mormor, Mette Eline Holt*, Aaspe, stilebog. 1868, skrevet på tysk og dansk.
3. *Mette Eline Holt*, Aaspe: lille blå hæfte, oktav, *afskrift af salmevers*, dansk og tysk.
4. *Siegfried Carsten Lorenzen*, Seth, 1867 gift m. nr. 3, retskrivningshæfte på tysk, *forretningsformularer*.
5. *Marie Lorenzen*, f. 26.12.1881, datter af nr. 3 og 4, 3 hæfter med tegnede *landkort*, farvelagte og pænt tegnede, fra 1894–96.
6. Samme: 3 *skrivehæfter*, *smuk gotisk skrift*, 1893–94.
7. Samme: *Montagsaufsätze*, 1897, forskellige sprogøvelser.
8. *Mette Eline*, kaldet Linchen, f. *Sørensen* (datter af nr. 5 og købmand Peter Sørensen), f. 7.11.1908: min *første stilebog i Tønder Statsskole* 1920.

Den med den før omtalte diktat fra Fyrtøjet.

Der findes i Sønderjylland en anekdote om manden, der ville sige, at det er sørgeligt, beklageligt, når to mennesker, der står på samme dannelsesstrin, ikke kan omgås på grund af politiske anskuelser, – og som så siger: »Det æ sørch'le, winne to, dæ ster å æ sahm, – og så vil han sige dannelsesstrin, men sådan et fint ord findes ikke på sønderjysk, og så bruger han det tyske Bildungsstufe, – og fortsætter så på tysk: wegend politische Anschauungen, – og falder så atter tilbage til det danske og slutter: når de it ka verkere mæ æ'nahn. Det æ sørch'le!«

Denne sproglige lækkerbisknen fortæller jo tydeligt om det møde mellem tysk og dansk, der findes her i byen. De to sprog har bølget frem og tilbage og ofte grebet ind i hinanden.

Dette ses jo også, når man studerer de her omtalte skrive- og stilehæfter, og de er således blevet en slags historisk dokument.

Spørgsmålet er nu: Hvor skal de ende, hvor skal de arkiveres?

Nogle mener skolecentralen i Tønder, andre Landsarkivet i Åbenrå eller Statens pædagogiske Studiesamling i København. Det bliver nok det sidste.

Og til sidst et ord til mine læsere: Hvis De har lignende materiale

liggende i Deres gamle skuffer, så kom frem med det. Send det til et arkiv.

Der kan jo også være tale om gamle breve og dagbøger.

Johan Larsen

DEN GAMLE SKOLE I TOFTUM PÅ RØMØ

På toften sydøst for Nationalmuseets Kommandørgård ligger et lille uanseeligt stråttækt hus, ca. 6 m på hver led. Det er Toftum gamle skole, bygget 1784 på initiativ af en kreds af beboere på Rømø's nordlige del. At denne kreds ved det første planlæggende møde har opsat en kontrakt både over byggeriet og over »interessenternes« pligter og rettigheder senere, giver i dag et meget levende billede af skoleforholdene på stedet for snart 200 år siden.

Bygningen, der indeholder en skolestue mod syd og et forrum og et brændselsrum mod nord, virkede efter sin bestemmelse indtil 1873, da der lidt sydligere i Toftum by byggedes en ny og større skole. Den gamle skolebygning blev da overtaget af sognet, der derefter anvendte den som en slags fattighus. Skolestuen blev delt op i to lige store rum, hver på ca. 2,5 × 3,5 m, så der blev plads til to familier. Den åbne skorsten i forrummet, hvorfra der fyredes i bilæggeren i skolestuen, blev revet ned og en moderne skorsten opført, ligesom brændselsrummet indrettedes som køkken for den ene familie. Senere anvendtes bygningen dog kun som bolig for en enkelt, og der indsattes da en dør mellem de to stuerum.

Sådan var tilstanden, da Rømø kommune i 1950'erne skænkede skolen til Nationalmuseet mod, at bygningen tilbageførtes til den oprindelige skikkelse og åbnedes for publikum.

Udover ovennævnte kontrakt fra 1784 foreligger der af skriftlige kilder en »skole-kronik«, skrevet af lærer P. E. Jensen, der var ansat ved Toftum skole fra den 10. april 1879 til den 19. oktober 1891. Denne skolekronik fortæller ganske kort om forholdene på den nordlige del af øen før 1784, da undervisningen foregik i en »Pisel« (storstue) en til to gange om ugen, og den indeholder i uddrag, oversat til tysk, de bestemmelser fra 1784, der berører forholdene: lærer, elever, forældre. Desuden er der en planskitse af skolestuen med den tidligere opstilling af bænke og borde. Denne planskitse har været en hel uvur-

derlig hjælp ved indretningen af skolestuen, idet møbleringen er meget utraditionel med et langt fritstående bord midt i rummet og med borde og bænke langs de tre vinduesvægge, således at kun et fåtal af eleverne havde ansigtet mod lærerens plads, der var i et hjørne af stuen.

Mundtlige beretninger om skolen fra tidligere elever var i 1950'erne selvsagt sparsomme, dog levede endnu først i 50'erne en enkelt elev, Bonde Bondesen fra Juvre, der havde gået sine to første skoleår i den gamle skole. Da han gik der, var der ca. 40 elever, der alle mødte samtidig om morgenen i vinterhalvåret. For at få plads til dem havde man måttet inddrage brændselsrummet i skolestuen, og trods det var der så snæver plads, at læreren ikke kunne gå ned mellem bordene, men tavlerne måtte rækkes over til ham.

Inden arbejdet med tilbageføringen af bygningen kunne foretages, var desuden de bygningsarkæologiske undersøgelser, der nøje bekræftede de forskellige udviklingstrin, de gamle beretninger beskrev. For at finde udstrækningen af den åbne skorsten gravedes først i forrummets stenpikkede gulv for at finde rester af fundamenter, men alt var fjernet. Afdækning af de enkelte lag maling på bjælker, loftsbrædder og ydermure viste ikke blot skorstenens placering og størrelse, men også at væggen mellem forrummet og skolestuen var blevet flyttet længere mod nord samtidig med, at den åbne skorsten blev revet ned.

Afdækningen viste også, at der i skolebygningen i 1784 var anvendt den kraftige blå farve på træværket, der på det tidspunkt var almindelig i øens beboelsesbygninger.

Det har været fristende for mig også at komme ind på de forhold, både de undervisningsmæssige og de administrative, der er fastlagt i kontrakten fra 1784, men de vil blive behandlet andet sted af viceskoleinspektør Johs. Nielsen, København, og er desuden kort omtalt i »Vejleder for Nationalmuseets Kommandørgård«, s. 21.

Ester Kappelgaard.

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Selskabet for Dansk Skolehistorie holdt sit årsmøde med generalforsamling i »Den gamle By« i Århus den 1. november 1970. 25–30 medlemmer var mødt op.

I sin beretning kunne formanden bl. a. oplyse, at styrelsen meget gerne vil udgive skoleinspektør *A. Rosenstand Schachts* fængslende fremstilling af arbejdet i og for den eksamensfri mellemskole. I tilknytning til beretningen redegjorde *Warthoe-Hansen* for billedindsamlingen i Randers amt, *Skovgaard-Petersen* for arbejdet i Institut for Dansk Skolehistorie og *Johs. Nielsen* for sin landsomfattende billedindsamling. Sidstnævnte slog endvidere til lyd for en mere direkte kontakt mellem Selskabets styrelse og medlemmer, evt. gennem oprettelse af amtsfilialer. Tanken om filialer blev frarådet af *J. Ingemann Petersen*, der frygtede en overorganisering af det endnu beskedne medlemstal. *Harald Jørgensen* gjorde rede for arbejdet i det skolehistoriske udvalg, specielt den gennemførte tværregistrering i Landsarkivet for Sjælland. Kassereren, *Ingrid Markussen*, fremlagde regnskabet, der godkendtes. De styrelsesmedlemmer, der var på valg, blev genvalgt, nemlig *Robert Hellner*, *Harald Jørgensen*, *Aksel Nellemann*, *J. Ingemann Petersen* og *Ole Warthoe-Hansen*.

Efter generalforsamlingen blev Kerteminde-skolen forevist af museumsdirektør *Hans Lassen*. Mødet sluttede med et foredrag af dr. phil. *G. Japsen* om udviklingslinier i sønderjysk skolehistorie i første halvdel af 1800-tallet (foredraget vil komme som artikel i årbogen 1972).

Jeg kan til slut meddele, at Selskabet nu har fået tilsagn om økonomisk støtte fra Tuborg-fondet til udgivelsen af *Rosenstand Schachts* manuskript.

Robert Hellner

INSTITUT FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Instituttets medarbejdere er i fællesskab gået i gang med opgaven at skrive en større fremstilling af den danske skoles historie i dette århundrede. De mødes jævnligt til drøftelse af det indsamlede materiale, i første omgang har de behandlet emner vedrørende læreruddannelsen. De har fået adgang til en række vigtige arkiver.

Instituttets indsamling af kilder til friskolens historie, der foretages ved friskolelærer *Eilif Frank*, har foreløbig givet smukke resultater. Det indkomne materiale er efter aftale med Dansk Friskoleforening deponeret i landsarkivet i Odense.

Instituttet forbereder nu at udsende den anden publikation i sin

skriftrække, nemlig *Birte Andersen*: En fribåren Opdragelse, der behandler adelige børns opdragelse i Danmark fra 1536 til 1660. Statens humanistiske forskningsråd har bevilget støtte til udgivelsen.

Instituttets medarbejdere har i øvrigt fortsat deres studier over henholdsvis skolelovgivningen 1814, skolens stilling i landsbymiljøet 1880–1910, dansk skolepolitik 1890–1925 samt reformpædagogikken. Amanuensis *Ingrid Markussen* har yderligere skrevet en afhandling om skolevæsenet i ældre tid i Søllerød, og afdelingsleder *Vagn Skovgaard-Petersen* har redigeret bogen »Skolebøger i 200 År«. De har desuden behandlet forskellige skolehistoriske emner i foredrag, undervisning og artikler.

Licentiatstuderende, cand.mag. *Ellen Nørgaard* har modtaget et kandidatstipendium til gennemførelse af sine studier over reformpædagogikkens introduktion og betydning i Danmark. Endvidere har høj-skoleadjunkt, cand.mag. *Gunhild Nissen* opnået et forskerstipendium til videreførelse af sine studier i landsbyskolens historie.

Vagn Skovgaard-Petersen

INDSAMLINGEN AF KILDER TIL FRISKOLERNES HISTORIE

I foråret 1969 påbegyndte Institut for Dansk Skolehistorie og Dansk Friskoleforening et samarbejde for at tilvejebringe og sikre kilder til friskolernes historie. Arbejdet med indsamlingen blev overdraget mig, og i de to år indsamlingen har stået på har jeg foretaget mellem 40 og 50 rejser og aflagt ca. 80 besøg på skoler og hos privatpersoner, der har eller har haft tilknytning til friskolebevægelsen.

Besøgene har i mange tilfælde givet gode resultater, så arkivsamlingen nu omfatter arkivalier, protokoller o. lign., fra 25 skoler. I første omgang har jeg søgt at sikre arkivalierne fra de nedlagte skoler, da disse ifølge sagens natur er i størst fare for at gå til grunde.

Foruden arkivalier fra skolerne har jeg fra Dansk Friskoleforening modtaget protokoller, brevvekslinger m. m. helt tilbage til foreningens start i 1886.

Fra arkivsamlingen kan endvidere nævnes Jørgen Nielsens og Valdemar Hansens efterladte papirer. Jørgen Nielsen var fra 1889 friskolelærer i Nr. Lyndelse ved Odense. Han skrev meget og tog ivrigt

del i tidens kirke- og skolepolitiske spørgsmål. Valdemar Hansen var i en årrække formand for Dansk Friskoleforening. Han var meget stærkt engageret i oprettelsen af Den frie Lærerskole i Ollerup.

Takket være Statens humanistiske Forskningsråd har denne indsamling kunnet foretages, idet rådet har støttet indsamlingen økonomisk. Arbejdet er ikke tilendebragt, og midlerne fra rådet ikke opbrugt, så indsamlingen fortsætter endnu en tid. Forhåbentlig vil denne samling af arkivalier, der herved tilvejebringes, snart blive genstand for skolehistorisk forskning.

Eilif Frank

Personregister for årgang 1971

Udarbejdet af *Margit Jørgensen*, Institut for Dansk Skolehistorie.

- Abrahamson, Werner H. F. s. 58.
Andersen, Birte s. 165.
Andersen, H. C. s. 103, 159.
Andersen, Harald Westergaard s. 142 f.
Andersen, J. Stilling s. 11 f, 17, 20, 25 n, 26 n.
Andersen, L. s. 75 n.
Andersen, M. s. 115 n.
Andersen, Rasmus s. 59, 61, 70 n.
Andersen, Richard s. 129 f.
Appel, Cornelius s. 139.
Appel, Hans s. 27 n.
Appel, Ingeborg s. 136, 138, 140 ff.
Appel, Jacob s. 136, 138 ff, 140 ff.
Arnfred, J. Th. s. 9, 14 f, 20.
Arnfred, Knud s. 54.
Arnholtz, Arthur s. 74 n.
Arup, Erik s. 12.
Arvin, G. J. s. 148.
Asmussen, Peter Henning s. 87.
Asschenfeldt, Chr. C. J. s. 77.
Axelsen-Drejer, Aage s. 7, 25 n.
Bagge, J. H. s. 18, 27 n.
Balle, N. E. s. 55.
Bang, A. K. s. 67.
Barfod, A. s. 42 f.
Baunbak-Jensen, Asger s. 129.
Bay, Rudolph s. 63 ff, 70 n, 75 n.
Bech, Sv. Cedergreen s. 113 n.
Beck, Vilhelm s. 8.
Bentzon, Adrian s. 121.
Berg, Sigurd s. 73 n.
Berggreen, A. P. s. 66 f, 70 n, 71 n, 75 n.
Berntsen, Klaus s. 9, 25 n, 142.
Beyer, S. s. 67.
Bjerrum, N. C. s. 68, 71 n.
Bitsch, Viggo s. 73 n.
Bjerre, Asbjørn s. 131.
Bjerre, Frits s. 118.
Bjerrum, Jens Smidt s. 86.
Bjørn, Claus s. 7, 25 n, 26 n, 27 n.
Bjørnbak, Lars s. 15, 26 n.
Blicher, Steen Steensen s. 67.
Boesing, Peter s. 119 f.
Bohr, Harald s. 103.
Bohr, Niels s. 103.
Boisen, P. O. s. 67, 69, 71 n.
Bojsen, Frede s. 10.
Bojsen, Peter s. 10, 18.
Bondesen, Bonde s. 163.
Borchorst, Joachim s. 67, 71 n, 73 n.
Boye, C. J. s. 67.
Brammer, Hans Asmus s. 85, 86.
Bramsen, Jens Andreas s. 58, 61, 71 n.
Brandt-Petersen, Finn s. 129 f.
Bredsdorff, Thomas s. 134.
Brinch, Eigil s. 117.
Bro, Lene s. 123 f.
Brodersen, Peter Detlef s. 81, 85.
Brorson, H. A. s. 67.
Bruun, Jens Worm s. 61 f, 71 n, 75 n.
Bugge, Knud Eivind s. 45.
Bunkeflod, H. C. s. 59.
Burchardi, Adolf s. 22, 28 n.
Bøggild, Bernhard s. 19.
Baagø, Christoffer s. 15.
Carstens, Hans Christian s. 87.
Carstensen, Jes s. 81.
Christensen, Chr. s. 17, 20, 26 n, 27 n, 28 n.
Christensen, J. C. s. 142.
Christensen, J. Dons s. 131.
Christensen, O. s. 27 n.
Christiansen, H. H. s. 81.
Christiansen, Margrethe s. 136, 139 f.

- Christoffersen, Henning s. 129.
 Clausen, Carsten Jacob s. 86.
 Clausen, Karl s. 73 n, 74 n, 75 n.
 la Cour, Jørgen s. 16 f, 26 n, 27 n.
 la Cour, Poul s. 11 ff, 140 f.
 Dalborg, C. A. J. s. 73 n.
 Dalland, Walter s. 128 f.
 Dollerup, Preben s. 24 n.
 Dønnergaard, Hans s. 8, 24 n.
 Ebbesen, Johannes Marcus s. 87.
 Elberling, Victor s. 13.
 Ellbrecht, G. s. 12, 25 n, 27 n.
 Ellehammer, M. s. 113 n.
 Engberg-Pedersen, Harald s. 122, 129ff.
 Englers, Bertha s. 94, 113 n.
 Erslev, Chr. s. 68.
 Erslev, Emil s. 68, 72 n.
 Ewald, Johannes s. 67.
 Faber, N. s. 64 f, 68 f, 72 n, 75 n.
 Fien, Erik s. 115 n.
 Fjord, N. J. s. 19, 25 n, 27 n, 28 n.
 Florander, Jesper s. 109.
 Fog, Mogens s. 112, 113 n, 116 n, 134.
 Forchhammer, E. s. 113 n, 114 n.
 Frank, Eilif s. 164, 166.
 Frankenau, R. s. 67.
 Frederik II s. 104.
 Fremm, Arne s. 132.
 Frifelt, Salomon J. s. 25 n.
 Gade, Niels s. 67.
 Gates, A. I. s. 106 f.
 Geertsen, Uffe s. 131.
 Graversen, Chr. s. 119 f.
 Gravsholt, J. s. 25 n.
 Gravsholt, Marinus J. s. 13.
 Gregersen, Torben s. 50, 144 ff.
 Grundtvig, N. F. S. s. 45, 67.
 Grønbech, Vilh. s. 92, 113 n.
 Hagen, L. C. s. 67.
 Halvorsen, Erik s. 128.
 Hammerich, Martin s. 68, 72 n, 75 n.
 Hansen, Arne s. 132.
 Hansen, Hans s. 81.
 Hansen, H. C. s. 144.
 Hanssen, H. P. s. 140.
 Hansen, Hans I. s. 94, 103, 113 n,
 114 n.
 Hansen, Jacob s. 18, 27 n.
 Hansen, K. s. 27 n.
 Hansen, Karl s. 25 n.
 Hansen, Knud s. 129, 132.
 Hansen, Martin A. s. 147.
 Hansen, Uffe s. 28 n.
 Hansen, Valdemar s. 165 f.
 Hartnack, Joh. Chr. s. 78.
 Haste, Peder s. 67.
 Haugaard, Svend s. 118.
 Haydn, Franz s. 67.
 Hedeager, Peder Kristensen s. 13.
 Heger, A. D. s. 62, 72 n.
 Heiberg, Johanne Louise s. 103.
 Heiberg, Peter s. 67.
 Hellner, Robert s. 164.
 Helms, Johs. s. 73 n.
 Helmstedt, Agnete s. 126.
 Helstrup, Frede s. 121, 123, 133.
 Hermann, Arne J. s. 120.
 Hermann, K. s. 113 n, 114 n.
 Hermansen, V. s. 115 n.
 Hertling, Knud s. 118.
 Hertz, Henrik s. 67.
 Hinshelwood s. 93.
 Hjelmstev, L. s. 112.
 Hjort, Peter s. 146.
 Hjort, V. K. s. 59.
 Hoff, V. J. s. 21.
 Holberg, Ludvig s. 103.
 Holt, Lorenz Peter s. 161.
 Holt, Mette Eline s. 161.
 Højby, Sigurd s. 119.
 Højlund, Niels s. 132.
 Højmark, Asger s. 28 n.
 Ingemann, B. S. s. 67.
 Iversen, Peter Kr. s. 83.
 Jacobsen, R. s. 114 n.
 Japæn, Gottlieb s. 45 f, 164.
 Jensen, F. s. 28 n.
 Jensen, Hans s. 26 n.
 Jensen, J. P. s. 24 n.
 Jensen, Jacob s. 128.

- Jensen, Johs. V. s. 159.
 Jensen, Kr. Thomsen s. 133.
 Jensen, Ole Peter s. 25 n.
 Jensen, P. E. s. 162 f.
 Jensen, Søren P. s. 22.
 Jensen, Thorkild s. 103.
 Jensen, Thøger s. 113 n.
 Jepsen, Jeppe Julius s. 89.
 Jespersen, Otto s. 147.
 Johnsen, John Mathias s. 86.
 Justesen, J. P. s. 19.
 Jürgensen, Lorenz s. 87.
 Jürgensen, Peter Johannesen s. 81.
 Jørgensen, Anders s. 9.
 Jørgensen, Anker s. 135.
 Jørgensen, E. s. 18.
 Jørgensen, Erik Stig s. 134.
 Jørgensen, Harald s. 164.
 Jørgensen, J. Hattinger s. 25 n.
 Jørgensen, J. P. s. 73 n.
 Jørgensen, Jørgen s. 73 n, 142 ff.
 Jørgensen, Severin s. 8, 25 n.
 Kampmann, Viggo s. 129 ff.
 Kappelgaard, Ester s. 163.
 Karstensen, Henning August s. 87.
 Karstensen, K. s. 69.
 Kingo, Thomas s. 62, 67.
 Kjerulf, Charles s. 71 n.
 Kjær, Nis Frederiksen s. 88.
 Kloster, Jens Peter s. 88.
 Kloster, Nicolaj Peter s. 82.
 Knudsen, Jørgen s. 130.
 Knudsen, Povl Bendix s. 131.
 Koch, Andreas Nissen s. 86.
 Koch, J. F. W. s. 61.
 Kornerup, Bjørn s. 45.
 Kragh-Müller, C. C. s. 148 f.
 Krarup, Per s. 50, 144, 146 f.
 Kretschmer, H. s. 61 f, 66, 72 n, 73 n.
 Kroman, Kristian s. 39.
 Krossing, N. s. 67.
 Kruchow, Edele s. 24 n.
 Kuhlau, Daniel s. 67.
 Kunzen, F. L. Æ. s. 56, 67.
 Kussmaul, C. s. 92, 113 n.
 Kyrre, Hans s. 73 n.
 Kaalund-Jørgensen, F. C. s. 41.
 Kaarsted, Tage s. 144.
 Lange, Morten s. 133.
 Larsen, Alfred s. 108, 114 n, 115 n.
 Larsen, Carl Aage s. 109, 114 n, 115 n.
 Larsen, E. s. 114 n.
 Larsen, Helge s. 117, 119, 121 ff, 128, 134.
 Larsen, Jens Peter (Borup) s. 20.
 Larsen, Jens Peter (Vrå) s. 21.
 Larsen, Joakim s. 43, 45, 58, 73 n, 74 n, 75 n.
 Larsen, Johan s. 162.
 Larsen, K. E. s. 132.
 Larsen, Kristian s. 23.
 Larsen, N. A. s. 39.
 Lassen, Hans s. 164.
 Lassen, Preben s. 133 f.
 Lauring, Palle s. 50, 144 ff.
 Laursen, Kaj Horup s. 25 n.
 Lausten-Thomsen, H. s. 76.
 Lehmann, Henrik s. 43.
 Lind, Johannes s. 73 n.
 Lind, Nathalie s. 128.
 Lindhardt, P. G. s. 142.
 Lorenzen, Marie s. 161.
 Lorenzen, Mathias s. 87.
 Lorenzen, Siegfried Carsten s. 161.
 Lund, Hans s. 16, 26 n, 27 n.
 Lund, Holger s. 73 n.
 Lund, Niels Lauridsen s. 87 f.
 Lund, S. K. s. 85.
 Lundbye, Vagn s. 132.
 Lütken, O. D. s. 59, 66, 69, 72 n.
 Madsen, Jesper s. 9, 25 n.
 Madsen, Thorvald s. 73 n.
 Markussen, Ingrid s. 29, 44, 164 f.
 Massmann, N. H. s. 59.
 Mendelsohn, Jacob s. 67.
 Meyer, Henning s. 98, 110 f, 114 n, 115 n.
 Mikkelsen, O. E. s. 123.
 Moltesen, L. s. 141.
 Moltke, Carl s. 80.

- Monrad, D. G. s. 71 n.
 Morgan, W. s. 92.
 Mozart, Johann s. 67 f.
 Munch, P. s. 26 n.
 Müller, A. s. 73 n, 75 n.
 Müller, Ernst s. 97.
 Møller, A. s. 73 n.
 Møller, Andreas Madsen s. 88.
 Møller, Kristen s. 111.
 Møller, Poul M. s. 103.
 Natorp, B. E. L. s. 61.
 Nedergaard, I. P. s. 51.
 Nellemann, Aksel s. 164.
 Nielsen, Anders s. 9, 25 n.
 Nielsen, Anton s. 115 n.
 Nielsen, H. E. s. 127.
 Nielsen, Johs. s. 163 f.
 Nielsen, Jørgen s. 165.
 Nielsen, Nina Kaj s. 150.
 Nielsen, O. Møller s. 113 n.
 Nielsen, Stinus s. 118.
 Ninn-Hansen, Erik s. 120.
 Nissen, Gunhild s. 46, 117, 165.
 Nissen, Knud Leth s. 118.
 Nissen, Niklander s. 88.
 Nissen, Ninus Peter s. 86.
 Noesgård, A. s. 115 n.
 Norrie, Charlotte s. 102.
 Norrie, Edith s. 95, 105 f, 111, 114 n,
 116 n.
 Norrie, Gordon s. 102, 111.
 Novrup, Johannes s. 146.
 Nørgaard, Ellen s. 150, 165.
 Nørregaard, Jens s. 15.
 Nørretranders, Bjarne s. 135.
 Nørvig, Anne Marie s. 94, 113 n.
 Oehlschläger, Adam s. 67.
 Olsen, Ulnes s. 96 f, 111, 114 n.
 Ottesen, Chr. s. 73 n.
 Paludan, J. s. 45.
 Pedersborg, Niels Kristensen s. 13.
 Pedersen, Jørgen s. 27 n.
 Pedersen, Niels s. 18 ff, 27 n, 28 n.
 Pedersen, R. H. s. 95 ff, 111.
 Petersen, August Erich Wilhelm s. 88.
 Petersen, Christian s. 86.
 Petersen, Frederik s. 86.
 Petersen, J. Ingemann s. 164.
 Petersen, Kai s. 125.
 Petersen, Mikkil Chr. s. 18, 27 n.
 Petersen, Peter s. 106.
 Petersen, S. P. s. 18.
 Petersen, Thomas s. 86.
 Pio, Jean s. 73 n.
 Ploug, Carl s. 67.
 Plum, P. M. s. 73 n.
 Pontoppidan-Thyssen, A. s. 25 n.
 Poulsen, Henning s. 113 n.
 Povlsen, Thv. s. 142.
 Prael, Carl Georg s. 81.
 Pram, Christen Henriksen s. 58.
 Rahbek, Knud s. 67.
 Rasmussen, Erik s. 144.
 Rasmussen, Hans s. 75 n.
 Rasmussen, Herluf s. 125.
 Rasmussen, Ib s. 114 n.
 Rasmussen, Sv. E. Kjær s. 128.
 Ravn, L. S. s. 76.
 Ravnholt, Henning s. 13.
 Ravnsgaard, C. C. s. 85.
 Reventlow, Christian s. 55, 74 n.
 Reventlow, Ludvig s. 55.
 Ribbjerg, Sofie s. 93 f, 107, 111, 113 n,
 114 n, 116 n.
 Risegaard, Niels Hansen s. 22, 28 n.
 Rochow, Friedrich Eberhard s. 55, 58.
 Rolfsen, Nordahl s. 147.
 Rostbøll, Torben s. 128.
 Rousseau, Jean-Jacques s. 61.
 Rønne, Henning s. 93, 96, 110, 112,
 113 n, 114 n, 116 n.
 Rønne, Karl s. 91.
 Raasløff, H. J. A. s. 80.
 Schacht, A. Rosenstand s. 164.
 Schall, Claus s. 62.
 Schiørring, Niels s. 58, 60.
 Schiøt, W. s. 67.
 Schlesinger, Carl Ernst s. 84.
 Schlägelberger, C. G. s. 73 n.
 Schmidt, Friedrich Adolph s. 88.

- Schmidt, Nis Peter s. 90.
 Schmidt-Phiseldeck, K. s. 111.
 Schrøder, Ludvig s. 9, 15, 20, 28 n,
 136, 141.
 Schulz, J. A. P. s. 56 f, 58, 61, 67, 70.
 Segelcke, Th. R. s. 18, 27 n.
 Simonsen, Peter Jacob s. 85.
 Sinding, G. s. 58.
 Skibsted, H. V. s. 43.
 Skov, Helge s. 132 f.
 Skovgaard-Petersen, Vagn s. 50, 144 f,
 147, 164 f.
 Skovmand, Roar s. 13 f, 25 n, 26 n,
 27 n, 28 n, 45, 147.
 Skrubbeltang, Fridlev s. 24 n.
 Skydsgaard, Henning B. s. 97, 106,
 111 f, 113 n.
 Sommersted, Hans Christian s. 88.
 Stahl, Wilhelm s. 73 n.
 Storm, E. s. 67.
 Svendsen, Anders s. 27 n.
 Sørensen, Mette Eline s. 160 f.
 Sørensen, S. s. 25 n.
 Sørensen, Sophus s. 39.
 Sørensen, Søren s. 121.
- Thomsen, Calle Jepsen s. 87.
 Thomsen, Erik s. 103, 109, 111, 113 n,
 115 n.
 Thomsen-Jensen, Kr. s. 109.
 Thomsen-Nielsen, N. C. s. 120.
 Thøgersen, Knud s. 8, 25 n.
 Thøgersen, Niels s. 27 n.
 Thaarup, Thomas s. 58, 67.
 Tingsten, Herbert s. 146.
 Tordrup, S. A. s. 99, 111, 113 n, 114 n.
 Torpe, Harald s. 109, 113 n, 115 n.
 Tüxen, Thomas s. 88.
 Uhd, Niels Hansen s. 13.
 Warthoe-Hansen, Ole s. 164.
 Weber, Carl s. 68.
 Weisse, Chr. Felix s. 74 n.
 Wethje, Claus Peter s. 87.
 Weyse, C. E. F. s. 67 f, 72 n.
 da Vinci, Leonardo s. 104.
 Wolfhagen, F. H. s. 77.
 Zink, H. O. C. s. 57 f, 60 ff, 66 f, 74 n.
 Ørum, H. P. T. s. 93 f, 113 n.
 Aagaard, Frode s. 7, 11, 25 n.
 Aarsbo, Jens s. 73 n.

Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 (4. årgang)

– kan købes ved henvendelse til amanuensis, mag. art. Ingrid Markussen,
Solbjergsvinget 3, 3460 Birkerød.

Indholdsfortegnelse 1970

Træk af handelsskolernes historie. Af handelsoverlærer <i>Jens Lampe</i>	7
Sangen mellem krigene – og dens forudsætninger i 1840'rne. Et bidrag til folke- og skolesangens historie i Slesvig. Af universitetslektor <i>Karl Clausen</i>	23
Sofus Høgsbros stillingtagen til dansk skolepolitik 1858–1882. Af adjunkt <i>Gunnar Andersen</i>	67
Skolebogsbetænkningens historieafsnit. Dets tilblivelse og dets modtagelse. Af cand. mag. <i>Ellen Nørsgaard</i>	89
<i>Skole og Samfund 1969–1970</i> . Af lektor ved Danmarks Journalisthøjskole <i>Victor Rasmussen</i>	107
<i>Skolehistorisk Litteratur.</i>	
Carl E. Jørgensen og V. G. Konradsen: Series Rectorum. Danske rektorer ved gymnasier og kurser siden reformationen. – Ved arkivar <i>Hans H. Worsøe</i>	122
Reidar Myhre: Holbergs pædagogiske idéer. – Ved universitetsadjunkt <i>Aage Jørgensen</i>	124
<i>Bibliografi over dansk skolehistorie 1969</i> . Ved amanuensis, mag. art. <i>Ingrid Markussen</i>	132
<i>Nyt og noter</i>	139
<i>Skolebilleder</i> . Ved <i>Viggo Vandkær Thomsen</i>	142
<i>Personregister</i>	145